"స్వధర్మే నిధనం శ్రేయః"

ఆర్యవిద్యారహస్యము.

క. మార్కండేయశర్మచేత

సంపాదింపఁబడినది.

శ్రీవాణీనిలయముద్రాక్షరశాలయందు ముద్రింపించి
క. మార్కండేయశర్మచేతఁ
బ్రకటింపఁబడినది.

కాపీరైటు రిజిస్టర్డు.

రు. 0-12-0.

1914.

భూమిక.

భరతఖండమునందు చిరకాలమునుండి వ్యాపించియున్న విద్యలనుగూర్చి సంగ్రహముగ నొకగ్రంథమును వ్రాయుట కుపక్రమించితిని. కార్యాంతరమువలన బెజవాడకుఁబోవుట తటస్థించెను. అచట నామిత్రులగు బ్రహ్మశ్రీ కోటంరాజు రామారావుపంతులుగారితో ప్రసంగవశమున నేనువ్రాయుచున్న గ్రంథమునుగూర్చి ముచ్చటించితిని. వారీమాటవిని తమసమీపమున నంతకుముందే వ్రాయఁబడియున్న ఒకగ్రంథమును నాకుఁ జూపించిరి. ఆగ్రంథమునందు గ్రంథకర్తృనామాదిక మేమియు లేదు. "అస్మద్గురుకృతగ్రంథమునుండి సంగ్రహింపఁబడినది." అని వ్రాసియున్నది గాని మతేమియునందు వివరింపఁబడి యుండలేదు. ఆగ్రంథమును గ్రహించి పలుతావులందు విషయములను పెంచి ఈగ్రంథమును సమకూర్చితిని. శ్రీకోటంరాజు రామారావు పంతులుగారికిని వారికాగ్రంథము నొసంగినవారికిని కృతజ్ఞతాభివందనముల నొనర్చుచున్నాఁడను. వారి నామధేయము తెలియనందులకు చింతిల్లుచున్నాఁడను. ముద్రణసమయమునందు శోధ్యపత్రసంస్కరణము నొనర్చినట్టి మామిత్రులగు శతావధానులు బ్రహ్మశ్రీ పండిత పురాణం - సూర్యనారాయణ తీర్థులవారికి వందనము లర్పించుచున్నాఁడను. ఇందు చేర్చవలసినవిషయము లనేకములు గలవు. వానిని రెండవముద్రణమునందు చేర్చెదను.

2-6-14.

గుంటూరు,

ఆనంద జ్యేష్ఠ శుద్ధనవమి

శ్రీసీతాజయంతి.

ఇట్లు,

క. మార్కండేయ శర్మ.

విషయసూచిక.

శ్రీ చిదానన్దసరస్వతిః శరణంభవతు.

శ్లో. మంగళాయ మహానస్తు చిదానన్దసరస్వతిః,
యేన నిష్కంటకీభూతో వేదపన్థాశ్చిరంపునః.

ఆర్య విద్యా రహస్యము.

ధర్మము, అర్థము, కామము, మోక్షము అను నాలుగుపురుషార్థముల కాశ్రయభూతములయి చతుర్వేదములు విలసిల్లుచున్నవి. ఆవేదచతుష్టయమునకు :—

అంగములు. ౬
ఉపాంగములు. ౪
ఉపవేదములు. ౪
౧౪

కలవు. ఈపదునాలుగు వేదార్థమును వేదమహిమను తెలిసికొనుటకు సహాయమునుచేయును. అందులో అంగములనఁగా:— ౧ శిక్ష. ౨ వ్యాకరణము. ౩ ఛందస్సు. ౪ నిరుక్తము. ౫ జ్యోతిషము. ౬ కల్పము. అను ఆఱయియున్నవి.

ఉపాంగములనఁగా:— ౧ మీమాంస. ౨ న్యాయశాస్త్రము. ౩ పురాణము. ౪ స్మృతి. ఈనాలుగు అగును.

వేదము మధ్యకాయతుల్యము. అట్టివేదమను పురుషునికి శిక్షాదిషడంగములు అంతరంగములు మీమాంసాదికములగు ఉపాంగములు బహిరంగములు.

౧. ఆయుర్వేదము. ౨. అర్థవేదము. ౩. ధనుర్వేదము. ౪. గాంధర్వవేదము. ఈనాలుగు నుపవేదములు. ఈయుపవేదములు ఋగ్యజుస్సామాథర్వరూపుఁడగు మహాప్రభువునకు సమీపమునందుండు ప్రధానులవంటివి.

ఈషడంగములు, ఉపాంగములు, ఉపవేదములు పనునాలుగు వేదముల కుపచరించురీతి వివరముగ వ్రాసిన గ్రంథవిస్తరమగును. అయినను సంగ్రహముగ నిచట వ్రాయుచున్నాము.

౧. శిక్ష.

ఇందు అకారము మొదలు హకారము తుదగా నున్న ౫౦ అక్షరములయొక్క పలికెడిరీతిని బోధించును. తదుత్పత్తిమున స్వర, కాల, స్థాన, ప్రయత్న, అనుప్రధానము అనుప్రదానములుగ విభాగించి విషయములను చక్కఁగా బోధించియున్నారు. శిక్షలు దాదాపు నలుబదివఱకుఁ గలవు. శంభుశిక్ష, పాణినీయశిక్ష, వ్యాసశిక్ష, భారద్వాజశిక్ష, సర్వసమ్మతశిక్ష మున్నగు నామములతో నున్నవి. వీనిలో పాణినీయశిక్షయే బ్రహ్మయజ్ఞాంగముగఁ బఠింపఁబడుచున్నది.

౨. వ్యాకరణము.

సంహితయనఁగాఁ బదములయొక్క సంధి. సంధిమూలముగనే లోపము, ఆదేశము, ఆగమము, హ్రస్వదీర్ఘము మున్నగునవి చేరి కూర్పు టయగును. కూర్చుటయు, కూడియున్న పదములను విడఁగొట్టుటయును వ్యాకరించును కావున (వ్యాకరించుటయనఁగా విభజించుట) వ్యాకరణమనిపేరు. ఈవ్యాకరణము ఇంద్ర, చంద్ర, కాశకృత్స్నాది భేదములుగల తొమ్మండుగురు మహామునులచేత వేర్వేఱుగ రచింపఁబడినవను ల ఐతిహ్యముగలదు. కాని ప్రబలప్రమాణములు గానరావు. ఈవ్యాకరణములలో ప్రకృతము కొన్నియే గనంబడుచున్నవి. వీని భాష్యంబులు వేర్వేఱుగఁ బుట్టియున్నవి. ఇందు వైదికములు లౌకికములు నను రెండు తెఱంగులగు గీర్వాణశబ్దములయొక్క సంస్కారము చక్కఁగ బోధింపఁబడియున్నది. దేవేంద్రుఁడు బృహస్పతివద్ద నొకవేయిదివ్యవర్షములు శబ్దశాస్త్రము నధ్యయనముచేసెననియు, అంతకాలము అధ్యయనమొనర్చినను శబ్దసంఘమును సమగ్రముగ నెఱుఁగలేకపోయెననియు, అంతట దేవేంద్రుఁడు తపమొనర్చి సులువుగ గ్రహించుటకుఁగాను శబ్దశాస్త్రము నొనర్చెననియు మహాభాష్యమునందును వేదమునందును గలదు. ప్రకృతమున వ్యాకరణములు చాలవఱకు నామశేషములైయున్నవి. సారస్వత, శాకటాయన, ఐంద్ర, వ్యాకరణములు మాత్రము కొంచెము

తోఁ గనంబడుచున్నవి. సర్వసాధారణముగ నంతట వ్యాప్తమయియున్న వ్యాకరణము పాణినీయమొక్కటియే. ఈవ్యాకరణమును పణినమహామునికిని దాక్షీదేవికిని పుత్త్రుఁడగు పాణిన్యాచార్యుఁడు రచించెను. ఇంద్రుఁడే ఈరూపమున నవతరించెనని పలువురితలంపు. పిదప ప్రతిభావిశేషము కలుగుటకు పరమేశ్వరునిగూర్చి తపమొనర్పఁగా పరమేశ్వరుఁడు ప్రత్యక్షమై తానుపదేశించు శబ్దబ్రహ్మము నిత్యమయినదని తోఁపింపఁజేయుటకయి తాను చేతధరించియుండు సప్తకోటిమహామంత్రసంపుటీకరణాత్మకమగు డమరుకమును మ్రోయించెను. ఆమ్రోఁతయే "అఇఉణ్" మున్నగు పదునాలుగుసూత్రములుగ వెల్వడెను. ఆసూత్రములకు అక్షరసమామ్నాయ మనిపేరు. ఈసూత్రముల తాత్పర్యమతి గంభీరమగుటచేత నందికేశ్వరుఁడు ఈసూత్రములకు లఘువృత్తి నొనర్చెను. నందికేశ్వరుని యనుగ్రహమువలన పాణిని, వ్యాఘ్రపాదుఁడు మున్నగువారు స్ఫోటమను నామాంతరముగల శబ్దబ్రహ్మమునందు తాత్పర్యముపెట్టుకొని నాదబ్రహ్మమునుండి పుట్టినవర్ణములు వర్ణసమూహములయిన పదములు, పదసమూహములయిన వాక్యములు, వాక్యసమూహములయిన వేదములు లక్ష్యములుగాఁజేసికొని వీనిని సంస్కరించెడి వ్యాకరణమును ప్రవర్తింపఁజేసిరి.

సనకసనందనాదులు ఉపనిషత్ప్రతిపాద్యమయిన సచ్చిదానందరూపమగు పరబ్రహ్మమును లక్ష్యముగాఁ జేసికొని వేదాంతశాస్త్రమును జేసిరి.

ఉపమన్యుమహాముని మొదలయినవారు ప్రణవబీజాంకురమువలన పుట్టిన అకారాదివర్ణ సమూహమే అక్షరసమామ్నాయము కనుక వానినే పృథివ్యప్తేజోవాయ్వాకాశబీజములుగాను తర్వాత రెండు మూఁడు మొదలయిన వర్ణములుకలసి ఆయాదేవతాబీజములుగాను ఆ బీజములతోఁగూడిన మహామంత్రములుగాను విభజించి మంత్రశాస్త్రమును ప్రవర్తింపఁజేసిరి.

ఇఁక శబ్దబ్రహ్మమున నభిమానముగల యోగులు గాయకులు మున్నగువారు పై ప్రక్రియనే మన్నించుచున్నారు. ఈ శబ్దబ్రహ్మవాదుల కందఱకును సచ్చిదానందాత్మకమయిన అద్వైతస్వరూపబ్రహ్మము

వాచ్యమనియు, దానికిఁ బ్రపంచస్వరూపమయిన శబ్దబ్రహ్మము వాచక
మనియు వాచ్య వాచకములరెంటికిని అభేదమనియున్నది గనుకనే లో
కములో నొకమనుష్యుని వానిపేరుఁ బిలిచిన నాఁడా పేరును తానుగా
భావించుకొని నిద్రించుచున్నను బలుకుచున్నాఁడనియు పలుకుదురు.
ఈమతమును తార్కికులు వేదాంతులు అంగీకరింపరు. అయితే వీరి
పక్షములో దేశాంతరభాషతోఁ గూడిన గాయత్రీమంత్రముతో బ్రా
హ్మణ్యసిద్ధియు, అట్టి మహావాక్యములతో సన్న్యాససిద్ధియు, అట్టిప్రణవ
ములతో మోక్షసిద్ధియు, అట్టిమంత్రములతో యజ్ఞసిద్ధియు గల్గునని
వలసివచ్చును. అప్పుడు వీరిలో కొందఱు వాదములలో సూత్రము
మొగమోటక శబ్దబ్రహ్మపక్షము నిలుపుదురు.

పాణినిమహామునికథ.

ఈపాణినిమహామునియొక్క చరిత్రము సమగ్రముగ దొరకుట
ను లభింపదు. పారాశర్య పురాణమునందు విశేషముగ నీతని చరిత్రము
గలదఁట. కథాసరిత్సాగరమునందు ౧ లంబకము ౪ తరంగమునందు ఇతని
చరిత్రము సంగ్రహముగ చెప్పఁబడియున్నది.

ఈయనచేసిన వ్యాకరణము అష్టాధ్యాయి యనిపించుకొనును.
అనఁగా ౮ అధ్యాయములు గలదియని యర్థము. ఒక్కొక అధ్యా
యమునకు ౪ సి పాదములు. ఈపాణినిమహాముని పుణ్యపవిత్రాత్ముఁడయు,
బ్రాహ్మణుఁడును, శుచియున్న పరిశుద్ధమును విజనమును అగు ప్రదేశ
మునఁ గూర్చుండి సూత్రముల రచించె నని పతంజలిమహాభాష్య
మునఁ గలదు. పాణిని సూత్రములను రచించుచున్నసమయమున నాంగిరస
గోత్రోత్పన్నుఁడగు విష్ణుశర్మకు బ్రాహ్మణస్త్రీయందు జనించిన వరరుచి
మహాముని నీవుచేయు సూత్రములలోఁ బాలవిషయములు చెప్పవలసి
యున్నయవి యని పలుకుచు ఆచేయఁదగిన వాక్యముల సూచించు
చుండెనఁట. పాణినిమహాముని తన సూత్రములను చెప్పను పూనుకొని
చింతనరూపములును, వృత్తులు, వార్త్తికములు, అని యిట్లు సూచించు వర
రుచివాక్యములను విని తన సూత్రరచనకు విఘ్నమును కలుగుచున్నను
కొంతదనుక ఊరకున్నను తరువాత సహింపలేక బ్రహ్మరాక్షసుఁడవై
గమ్మని వరరుచిని శపించెను.

ఆవరరుచియు బ్రహ్మరాక్షసుఁడయియుండి యొకమఱ్ఱిచెట్టుమీఁద ప్రవేశించి తనరక్తముతో నీపాణినిసూత్రములకు సమగ్రముగ వార్త్తికములను ఆచెట్టు ఆకులనిండ వ్రాసెను. తరువాత పాణినిమహాముని తనసూత్రములపై విచారణచేయు వరరుచిమహామునికి తాను శాపమిచ్చినందులకు పశ్చాత్తప్తుఁడై ఆవరరుచిశాపవిమోచనమునకును అతని వార్త్తికగ్రంథముల ప్రచార మతిశయించి లేకపోవుటకొఱకును బరమేశ్వరునిగూర్చి యేకాగ్రచిత్తమున తపమొనర్చుచు కన్నులుమూసికొనియుండి దోసిలి పట్టియుండఁగా శివునికంకణమగు ఆదిశేషుఁడు పరమేశ్వరుని ప్రేరణమున చిన్నపామై దోసిలియందు పడెను.

అంతట పాణినిమహాముని దద్దిరిల్లి తననేలను విడిచి యులికిపాటుతో "కోర్భవాన్" యనిపలికెను, "కోభవాన్." అనుటకుమాఱుగా "కోర్భవాన్" అని దుస్సంధిగా అపప్రయోగముచేసినవిషయమును దోసిలినుండి క్రిందఁబడినవాఁడు అను విషయమువలన పతంజలి యను నామమును వహించిన యాదిశేషుఁడు "సర్పోఽహం" అని సమాధానమిచ్చెను. తిరిగి పాణినిమహాముని "రేఫఃక్వగతః" అని పలుకఁగా పతంజలి మఱల "త్వయాపహృతః" అని సమాధానమిచ్చెను. ఇందువలన తాను "కోర్భవాన్" అను అపప్రయోగమును ప్రయోగించినందులకు, లజ్జయును పరమేశ్వరుఁ డీరూపమున సాక్షాత్కరించెను గదా యని సంతోషమును, పరమేశ్వరునిగూర్చి చేయవలసిన దీర్ఘప్రణామాదికార్యములయెడ సంభ్రమము మున్నగునవి ముప్పిరిగొనఁగా నమస్కరించి స్తుతిచేయుచుండెను. ఈసమయమునందుఁ దన్నును పట్టుకొనునేమో యని భయపడు సర్పజాతి శిశుస్వభావము నభియింపుచు జటజటమిక్కిలి వడిగా ప్రాఁకి యొకపుట్టలోఁ జొరఁబడి కనఁబడకపోయెను. పిదప పాణినిమహాముని మిక్కిలి యార్తితోఁ వెంటఁబడి విలిశరీర మలయుదనుక పరుగిడి యాపుట్టమీఁద ప్రాణాచారముపడి "నన్ను కనఁబడవలయును లేనియెడల నన్నుఁ జంపవలయును" అని ప్రార్థించుచుండఁగా ఆదిశేషుఁడు సహస్రఫణములుగల నిజరూపముతో ప్రత్యక్షమాయెను. పాణినిమహర్షి ప్రత్యక్షమయిన ఆదిశేషునకు నమస్కరించి తానొనర్చిన సూత్రములకు భాష్యమును చేయుఁడని ఆదిశేషుని యాచిం

చెను. తెరలోపలనుండి ఆదిశేషుఁడును సహస్రముఖములతో భాష్యమును చెప్పుచుండఁగా వేయిమందిమునీశ్వరులు వ్రాయుచుండిరి. తెరలో ఒకనాఁడు మధ్యాహ్నమునందు ఆహ్నికము సమాప్త మయిన పిదప మునీశ్వరులందఱు ఉపనిషన్మంత్రములతో వందన పూర్వకముగా శాంతి చెప్పి తెరకు ప్రదక్షిణ నమస్కారము లొనర్చినపిదప పాణినిమహామునినదికిఁ స్నానార్థమయి వెళ్లెను. పరమేశ్వరునకు అట్టి విశిష్టమగు మహాభాష్యము భూలోకమున వ్యాపింపఁజేయుటకు ఇష్టము లేకపోయినందువలన ఈశ్వరప్రేరణచేత నొకముని మెల్లగా తెరయెత్తెను. అందువలన శేషునకు ఆగ్రహమువచ్చి తీక్ష్ణముగాఁ జూచుటచేత ఆ క్షణములోఁగూడ మునులందఱు భస్మమైపోయిరి. తిరువాత పతంజలిముని పాణిని నదినుండి వచ్చులోపలనే అంతర్హితుఁడాయెను. పాణినియు మునుపటివలెఁ గాక విశేషముగా నార్తనంది విలపించుచుండఁగా నొకపుట్టయందు గొప్ప గతనతలను గనుబఱిచెను. పాణినియు వెంటనే పుట్టకడకుపోయి దానిమీఁద ప్రాయోపవిష్టుఁడై పడియుండఁగా పతంజలి యనుగ్రహము కలిగి "నేను వేయిమొగములతోఁ జెప్పిన గొప్పభాష్య మీశ్వరునకిష్టములేకపోయినది కనుక నిప్పుడు ఒకమొగముతో" సంగ్రహించినవానిమండనము, వార్తికకారమతఖండనమును చేయుచున్నానని చెప్పి యిరువదినాలుగువేల గ్రంథముగల "మహాభాష్యమును" చెప్పెను. అట్టి యీ భాష్యకారులవారిదయచేత వరరుచిబ్రహ్మరాక్షసత్వము వదలెను. చంద్రశర్మను క్షత్రియస్త్రీయందు పుట్టిన విక్రమార్కుఁడు తనను ప్రభుత్వము చేయుమని ప్రార్థించిన రాజ్యాధికారము తన కిష్టాపూర్తములకు బాధకముగా నెంచుకొని యంగీకరింపకపోయెను. శూద్రస్త్రీయందు పుట్టిన భర్తృహరి పయస్సున విక్రమార్కుని కంటెను భట్టికవియును జ్యేష్ఠుఁడగుటచేత అతనికి ప్రభుత్వము వచ్చునట్టిసమయమున్ను ఇద్దరుభార్యలును గలిగి వారితో నెల్లప్పుడును మద్యపానసామ్రాజ్యావేశములతో రాజ్యకార్యములను ప్రధానులయందుంచఁగా చెవియొగ్గవినకయుండెను. మంత్రులందఱును రాజకాంతలదుష్ప్రవర్తనమును రాజునకు చెప్పినను వినకున్నను ప్రప్పుఁదలఁచిరి. కొంతకాలమునకు రాజే స్వయముగా నున్నప్పుడు ఆ భార్యాద్వముగవారిదుష్ప్రవర్తము నెఱింగి వారిలను స్వేచ్ఛగా సంచరింపుమని

సెలవిచ్చి తానుసన్న్యసించెను. ఆస్త్రీలవలన మున్నూఱు విధములు గల కులములుగలిగెను. విక్రమార్కుఁడు రాజ్యమేలుచుండెను. భర్తృహరి వైరాగ్యసంపన్నుఁడై దేశాటనమొనర్చుచుకొన్నిదినములకు కాశియందు ప్రవేశించి గంగాఘట్టమునుచేరెను. ఈమధ్యకాలమునందు గొప్పక్షామముచేత ప్రజలు నశించి గొప్పగొప్ప పట్టణములు గ్రామములు జనశూన్యములయ్యెను. జనశూన్యముచేత "ఈమహాభాష్యము" పఠనపాఠనములందు లేక అంతరించెను. సిద్ధుఁడొకఁడు లంకయందు రాతిబండయందు చెక్కియున్న మహాభాష్యమును వ్రాసి యాపుస్తకమును కాశీక్షేత్రమందుండు విద్వాంసులకిచ్చి యదృశ్యుఁడయ్యెను. ఆవిద్వాంసులుతమకుఁగల యితరశాస్త్రపాండిత్యసహాయమున నీభాష్యమును సమన్వయించుకొనుచు మధ్యమధ్య తాత్పర్యముగ్గాక చిక్కులు పడుచుండిరి. వారియవస్థను అచట ఒకమూల ఒదిగియున్న భర్తృహరి చూచి జాలినందినవాఁడై యావిద్వాంసులకు సాష్టాంగదండప్రణామములొనర్చి మహాత్ములారా! ఈగ్రంథతాత్పర్యము సంప్రదాయవేద్యము. బాల్యమునందు మాయన్నగారగు వరరుచిమహామునివలన నీగ్రంథతాత్పర్యమును విన్నాఁడను. కనుక దయచేసి నాకనుజ్ఞనిండు. నేనుచెప్పెదను. అనివిన్నవించఁగా ఆవిద్వాంసులందఱు నైమిశారణ్యమందు శౌనకాదిమహామునులు సూతునివలె మన్నించి ప్రార్థించఁగా ఆభాష్యతాత్పర్యమును బోధించెను. ఆభర్తృహరి బోధించినవిషయమే సపాదలక్షకారికారూపమగు వాక్యపదీయ మనుపేర నొప్పుచున్నది.

అకాశీవిద్వాంసులు వాక్యపదీయ వ్యాఖ్యాసహాయమున వ్యాకరణశాస్త్రమును పఠనపాఠనములలోనికిఁ దెచ్చిరి. కొంతకాలమునకు పై టీకకు "హేలారాజీయము" అను పేరుతో నొకవ్యాఖ్యానము పుట్టెను. కొంతకాలమునకు గ్రంథవిస్తరముచేత పఠనపాఠము లశక్యములగుటచేత కాశ్మీరదేశమునందుండు సరస్వతీపీఠసంబంధియగు కయ్యటోపాధ్యాయుఁడు పై రెండుగ్రంథములతాత్పర్యము నిమిడ్చి మహాభాష్యమునకు సంగ్రహవ్యాకరణముగ "భాష్యప్రదీపము" అను పేరుతో ౩≡ వేల గ్రంథసంఖ్యగల గ్రంథమును చేసెను. తరువాత కాశియందు చిరకాలము విద్యాభ్యాసముచేసిన గరికపాటి అప్పంభట్టను విద్వాంసుఁడు

పాణినిసూత్రములకు "మితాక్షరి" యను పేరితో ౧౮ వేల గ్రంథసంఖ్య గల వృత్తినొనర్చెను. ఆకాలముననే కాశీయందున్న భట్టోజిదీక్షితుండను మహారాష్ట్రబ్రాహ్మణుండు భాష్యప్రదీపమును, ఉద్యోతమును, మితాక్షరవృత్తిని చక్కఁగపరిశీలించి ౭౨ వేల గ్రంథసంఖ్యగల "శబ్దకౌస్తుభము" అను గ్రంథమును పాణినిసూత్రములకు వ్యాఖ్యానరూపముగ నొనర్చెను. దానియర్థమాత్రయు సంగ్రహముగ వచ్చునట్లు "సిద్ధాంతకౌముది" యను ప్రక్రియాగ్రంథమునొనర్చి "ప్రౌఢమనోరమ" యను పేరితో తద్వ్యాఖ్యానమునుగూడ నొనర్చెను. ఇతఁడేగాక వ్యాకరణమునందు "వైయాకరణసర్వస్వము, బృహద్వైయాకరణభూషణసారము" మున్నగు వ్యాకరణగ్రంథములను "తత్త్వకౌస్తుభము, తంత్రాధికరణనిర్ణయము, తిథినిర్ణయోద్ధారము" మున్నగు ధర్మశాస్త్రగ్రంథముల నొనర్చెను. ఈయనకుమారుఁడగు హరిదీక్షితులు మనోరమకు "శబ్దరత్న"మను వ్యాఖ్యానమునొనర్చెను. ఇతని శిష్యుఁడగు నాగోజిభట్టు కయ్యటమను ప్రసిద్ధిగల భాష్యప్రదీపమునకు "ఉద్యోత"మను నొక పెదవ్యాఖ్యను, కౌముదికి "బృహచ్ఛబ్దేందుశేఖరము, లఘుశబ్దేందుశేఖరము" అను గ్రంథములను వ్యాఖ్యానరూపగ్రంథములను, న్యాయ, మీమాంసా మతములను వ్యాకరణవిషయమునందు ఖండనముగ "మంజూష"యను వాదగ్రంథమును "పరిభాషేందుశేఖర" మను ప్రకరణగ్రంథము నొనర్చెను. ఇతఁడు వ్యాకరణమునేగాక [illegible] శాస్త్రములాదను గ్రంథములను వ్రాసియున్నాఁడు. ఇప్పుడు వ్యాకరణము చదువుటయనఁగ సిద్ధాంతకౌముదిని ప్రథమమున చదువుటయైయున్నది. చిరకాలమునుండి వ్యాకరణమునందు సుప్రసిద్ధులై పాండిత్యముగల విద్వాంసులొనర్చిన వ్యాఖ్యానగ్రంథములు [illegible] సంప్రదాయములు బోధించుగ్రంథములును అనేకములుగలవు. జయాదిత్యుఁడను నామాంతరముగల వామనుఁడు భాష్యమునకు [illegible] స్వల్పముగ విరోధముకలుగకుండ "కాశికావృత్తి" యను పేరితో నొక వ్యాఖ్యానమును పాణిని సూత్రములకు చేసెను. జయాదిత్యుఁడును వామనుఁడును భిన్నులని పూర్వోత్తర మీమాంసల [illegible] శాస్త్రమును వాదించునెడల విశిష్టాద్వైతులు దృష్టాంతముగ వాడెదరు. అద్వై

తులు జయాదిత్యుఁడే కొంతకాలముదనుక కాశికావృత్తినొనర్చి వృత్తి సమగ్రముకాకపూర్వమే సన్న్యసించి వామనుఁడై శేషగ్రంథమును పూర్తిచేసెనని చెప్పుదురు. ఈకాశికావృత్తికి న్యాసమనునొక వ్యాఖ్య పుట్టెను. కాంచీపురీనివాసుఁడగు హరదత్తుఁడు "పదమంజరి" యనుపేరుతో మఱొకవ్యాఖ్యానమును కాశికావృత్తికి నొనర్చెను. ఈగ్రంథములు దక్షిణదేశమునందు విశేషముగ ప్రచారమునందున్నవి. కాశికావృత్తియు, తద్వ్యాఖ్యానగ్రంథములును "మహాభాష్యము" తదనుసారములగు నితరగ్రంథములు వీనియెదుట కొఱగాకపోయినను కొన్నియెడల వారు చెప్పినవిశేష వాక్యములు "తురీయేష్టి" యని కొందఱు కవీశ్వరు లంగీకరించి తదనుసారముగ ప్రయోగించుచున్నారు.

వ్యాకరణగ్రంథములలో సర్వత్ర ప్రచారము పొందియున్న సిద్ధాంతకౌముదికి జ్ఞానేంద్రసరస్వతి యను సంయమివర్యుఁడు తత్త్వబోధిని యను పేరనొకవ్యాఖ్యానము నొనర్చియున్నాఁడు. భట్టోజిదీక్షితులకు బద్ధద్వేషులగు చక్రపాణి జగన్నాథుఁడు మున్నగువారు సిద్ధాంతరత్నాకరము, మనోరమాకుచమర్దనము, మున్నగు ఖండనగ్రంథములను చేసినను కౌముదికి ప్రతిష్ఠ హెచ్చుచున్నదియేగాని తగ్గుటలేదు. తరువాతఁగూడ సిద్ధాంతకౌముదికి వ్యాఖ్యానగ్రంథము లనేకములు పుట్టెను. అందు బాలమనోరమ, భావప్రకాశము, సరల యనునవి సుప్రసిద్ధములు. ప్రకృతమున శతాధికప్రబంధకర్తలును అనేకశాస్త్రగ్రంథనిర్మాతలును బహువిధభాష్యవ్యాఖ్యాతలును అగు బెల్లంకొండ రామారాయకవీంద్రులవారును "శరద్రాత్రి" యనుపేర నొకవ్యాఖ్యానమును సిద్ధాంతకౌముదికి చేసియున్నవారు. పాణిన్యాచార్యుఁడు చేసిన మూలగ్రంథములు నాలుగు:—అవి యెవ్వియనిన సూత్రపాఠము, గణపాఠము, ధాతుపాఠము, లింగానుశాసనము, ఈనాలుగు కౌముదియందు ప్రధానముగ పరిగ్రహింపఁబడినవి. పాణిన్యాచార్యుఁడు శిక్ష యను నొకగ్రంథమునుగూడ చేసియున్నాఁడు. పాణిన్యాచార్యునకు పూర్వమందే శాకటాయనమహాముని యొనర్చిన ఋక్తంత్రవ్యాకరణములో పంచపాదియు భాష్యకారాంగీకృతవార్తికములును భీష్ముఁడొనర్చిన ఫిట్ సూత్రములు (ఇయ్యవి నాలుగుపాదములుగల యొక అధ్యా

యము గలవి) ఒకానొక భాష్యసంగ్రహవ్యాఖ్యానము ఇటీవల బాలంభట్టి, భవదేవమిశ్రుఁడు మున్నగు భట్టాచార్యులును, పూర్వము, భోజుఁడు, మాధవాచార్యుఁడు, వాచస్పతిమిశ్రుఁడు మున్నగు వారొనర్చిన వ్యాకరణగ్రంథము లనేకములుగలవు. ఇవిగాక వ్యాసుఁడొనర్చిన "శబ్దబ్రహ్మానందిని" మున్నగుగ్రంథము లనేకములుగలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచేత వ్రాయమానితిమి. ఇప్పుడు వ్రాసినది సంప్రదాయానుసారముగ చెప్పఁబడుచున్న గాథల ననుసరించి వ్రాసితిమి. ఈ వ్యాకరణమును గుఱించి చరిత్రానుసారముగ విషయముల నెఱుఁగఁగోరువారు "మునిత్రయము" అను పేరఁగ మేము వ్రాయుచున్న గ్రంథమును చూచుదురుగాక.

౩. ఛందస్సు.

ఛందస్సనఁగా నాలుగువేదములం దుండునట్టి మంత్రములకు పాదవిభజనమును, ఆపాదములం దుండుగురులఘువుల సంఖ్యను బోధించునట్టిశాస్త్రము. ఈశాస్త్రము సకలవిద్యలకు ఈశ్వరుఁడగు మహేశ్వరుని వలన ప్రథమమున నందికేశ్వరున కుపదేశింపఁబడెను. నందికేశ్వరుఁడు సనత్కుమార, అగస్త్య, బృహస్పతి, ఇంద్ర వాసుకి, పింగళు లను వారికి బోధించెను. వాసుకిపింగళులు సర్పరాజులు; పింగళాచార్యుఁ డొనర్చినఛందశ్శాస్త్ర మిప్పుడు బ్రహ్మయజ్ఞాంగముగ పఠింపఁబడుచున్నది. దీనియందు వైదికాధికారము, లౌకికాధికారమని రెండుభాగములు గలవు. ఈ గ్రంథమునకు పైలమహాముని భాష్యము నొనర్చెను. ఈ పైలమహాముని ఋగ్వేదశాఖలకు ప్రవర్తకుఁడగు వేదవ్యాసులకు ముఖ్యశిష్యుఁడు నైయున్నాఁడు. ఇవిగాక ప్రాచీనములగు శాస్త్రకర్తల ఛందస్సు మున్నగునవి మఱికొన్ని గలవు. భట్ట హలాయుధుఁడు అను వారలురచించిన మృతసంజీవని యనునొకవ్యాఖ్యకూడ గలదు. దీనివల నందులోని వైదికాధికారము ఋగ్వేదప్రాతిశాఖ్యములలో శాఖారూపముగ వివరింపఁబడి యున్నది. కావున అవైదికాధికారమును విడిచి కేదారకవి ౧౩౬ గ్రంథసంఖ్యతోఁ గూడిన ౩ అధ్యాయములుగల "వృత్తరత్నాకరము" అనుగ్రంథము నొనర్చెను. ఆగ్రంథమే దేశవ్యాప్తి ములయి పురుషప్రణీతములగు గ్రంథములను ఛందస్సును బోధించునట్టి

శాస్త్రమయి విలసిల్లుచున్నది. దీనికి కనకసభాపతి మున్నగువారొనర్చిన లలితము, ధీశోధని, సేతువు అనువ్యాఖ్యానములు సుప్రసిద్ధములు. ఈమూఁటిలో శ్రీనాథుఁడొనర్చిన "ధీశోధని" యనువ్యాఖ్య మిక్కిలి బాగుగనున్నది. ఇదియునుగాక ఛందశ్శేఖరము, ఛందఃకౌస్తుభము, వాణీభూషణము మున్నగువిశేషగ్రంథములు గలవు.

వృత్తరత్నాకరమునకుఁగల ఆఱధ్యాయములలోనివిషయములు—౧. సంజ్ఞాధ్యాయము. ౨. మాత్రావృత్తాధ్యాయము. ౩. సమవర్ణవృత్తాధ్యాయము. ౪. అర్ధసమవర్ణవృత్తాధ్యాయము. ౫. విషమవర్ణవృత్తాధ్యాయము. ౬. షట్ప్రత్యయాధ్యాయము.

వీనిలో ౨ అధ్యాయములందుఁ జెప్పిన వక్త్రవృత్తములు తప్ప తక్కిన ౪ అధ్యాయములలో చెప్పియున్న వృత్తరత్నములన్నియు సంస్కృతమునందుఁ దెనుఁగు మున్నగుభాషలందును కవీశ్వరులచేత వ్రాయఁబడుచున్నవి. అదియుఁగాక సీసము, గీతము, ఉత్సాహ, తరువోజ, అక్కర, ద్విపద, లయగ్రాహి, లయహారి, లయవిభాతి, త్రిభంగి మున్నగు కొన్నిపద్యములు తెలుఁగుభాషలో ననాదికవిసంప్రదాయము ననుసరించి వ్రాయఁబడుచున్నవి. వేములవాడ భీమకవిరచించిన "కవిజనాశ్రయ"మను ఆంధ్రచ్ఛందోలక్షణశాస్త్రము ప్రసిద్ధిగ నున్నది. ఇట్టిపూర్వపద్యములు మహారాష్ట్ర, కర్ణాట, ద్రావిడాది దేశభాషలందు పుట్టియుండవచ్చును. ఇదిగాక శార్ఙ్గదేవాదిప్రణీత సంగీతరత్నాకరాది భరతశాస్త్రగ్రంథములందు సప్తతాళనిబద్ధము లయినసంగీతపదకవిత్వలక్షణములు చెప్పఁబడి యున్నవి. అయినను కేదారకవివ్యతిరిక్తులగు కవులు నిర్మించిన బహువిధములగు పద్యములు ఆకేదారకవి చెప్పిన షట్ప్రత్యయాధ్యాయములోనున్న ప్రస్తారమువలన ౨౬ ఛందములందు పుట్టిన పదుమూఁడుకోట్లనలుబదిరెండులక్షలపదియేడువేల యేడునూట యిరువదియాఱు (౧౩౪౨౧౭౭౨౬) సమవృత్తపాదములలోఁ జేరనియొకవృత్తమైనను రాఁగూడదు. కాని లయగ్రాహి మున్నగునవిమాత్రము పాదమునకు ముప్పదిరెండక్షరములకు మించిన యక్షరములు కలిగియున్నందున వాని దండకములలోఁ జేర్పవలసివచ్చును. లోకకచ్ఛందోమార్గమునందింత విస్తారము నవగాహించినవారలకు ఫలము రసికజనసభారంజకము.

వైదికచ్ఛందోమార్గమునందు ౨ అక్షరముల పాదము మొదలు కొని ౧౩ అక్షరములదనుక పాదనిర్ణయముగల,గాయత్రి, ఉష్ణిక్, అనుష్టుప్, బృహతి,పంక్తి,త్రిష్టుప్, జగతియను సప్తచ్ఛందస్సులతోఁగూడిన వేదమంత్రములఛందస్సులయొక్క ప్రస్తారములనుచక్కఁగ దెలిసికొని ఆమంత్రములతో నుపధానసంస్కారమును పొందింపఁబడిన యిష్టకలుగల గరుడచితిమొదలుకొని పురుషచితి పర్యంతమగు నైదునేనిమిదిచయనములఁ దెలిసికొని జీవద్దశలో పదియేడుచయనములనుచేసిన మహాహితాగ్నులకనుష్ఠానము లేకపోయినప్పటికని గరుత్మంతుని రెక్కలరూపముగ భావింపఁబడు సప్తఛందస్సులయొక్క ప్రస్తారముశబ్దబ్రహ్మ శిరోబంధమనఁబడువేదపురుషునిపూర్వకాయ మనఁబడుచుపనిషజ్జాలమును నేనున్నాను కటిటప్రాయమై ప్రణవవిమానముగల ఛందోరథమునందుండు సూర్యుఁడు తనకిరణములచేతి సకలబ్రహ్మాండమునువలె వ్యాపించియున్న శబ్దబ్రహ్మమును తెలిసికొని అనుసంధించెడి మహాత్ములకు కలుగుమాహాత్మ్యము మనోవాక్కులకు అగోచరము. ఈవిద్యయాయాపరిభాషముగలదు. కనుకనే ఛందస్సూత్రకారుఁడగు పింగళాచార్యుఁడు భూమియందు సర్పరూపమున పాకిపోవుచుండఁగా ఇతనిసనవిజ్ఞానము గరుత్మంతుఁడు జ్ఞాతిద్వేషమునుపూని చంపవచ్చెను. అంతట పింగళుఁడిట్లు వియము నెఱింగి :— "ఓమహాత్మా! నీవుఛందోమయుఁడవు. శ్రీమన్నారాయణునివాహనమవు. నీచే నాపాపిష్టమగుశరీరమును ఛేదింపఁబడుట నాకు చాలపుణ్యమే. అయినను నేనుచేయుమనవి నావిభాగముగఁ జత్తిగింపవలయును. పరమశివునివద్దనుండి గురుసంప్రదాయమునానాదముగ నాకులభించియున్న ఛందోవిద్యను మీరు నావలన విని భూమియందు ప్రస్థాపింపుఁడు." అనఁగా గరుత్మంతుఁడును వల్లెయని వినిసి పింగళాచార్యుఁ డుపదేశించుచున్న ఛందశ్శాస్త్రమును అలకించుచు పాదమొకటింటికి ఒక్కొకఅక్షరము చొప్పున ౨౭ అక్షరములుగల ఛందస్సులకును గలప్రస్తారమును సాక్ష్యముద్రమూడు చేసినాని వస్త్రమార్గనను క ౧౩౪౨౭౭౨౮ సమవృత్తపాదములను ప్రస్తరించుచున్నాను వచ్చెను. ఇదియంతయు గరుత్మంతుఁ డాశ్చర్యముగ వినుచుండెను. పింగళుఁడు వర్ధిమాభియంచుపడి పాతాళలోకమున కేఁగెను. గరుత్మం

తుఁడీవిషయమునుగూర్చి కుపితుఁడై తనరెక్కలచేత సముద్రోదకము నెగురఁగొట్టుటకు ప్రయత్నింపఁగా శ్రీమహావిష్ణువుచూచి గురుద్రోహముచేయుట నీకుతగదని వారింపఁగా సిగ్గుపడియూరకుండెను. ప్రాణభయము సంభవించినపు డీఛందోవిద్యచేత పింగళుఁడు తనప్రాణమును కాపాడుకొనెను.

ఈఛందశ్శాస్త్రమును బోధించుగ్రంథము లాంధ్రభాషయందు భీమనఛందము, కావ్యాలంకారచూడామణి, కవిలోకసంజీవని, కవిగజాంకుశము, అప్పకవీయము, సులక్షణసారము మున్నగునవి యనేకములు పుట్టియున్నవి. ఇందులో అప్పకవీయము తదితరగ్రంథములందుండు సారమంతయుఁ గలదియని చెప్పవచ్చును. ఇందు వృత్తప్రస్తారము మున్నగు షట్ప్రత్యయములవలన నిరువదియారు ఛందములందుచేరని లయవిభాతి, ఉత్సాహ, మున్నగువానికి లక్షణములు వివరింపఁబడి యుండును.

ఈశాస్త్రమునకు సంబంధించిన ఆర్యాప్రస్తారలక్షణము, నష్టోద్దిష్టప్రత్యయము మున్నగు చమత్కారవిషయములు చక్రములు మున్నగునవివ్రాసి వివరించినఁగాని చక్కఁగ తెలిసికొనఁజాలరు. కావున వానిని గ్రంథాంతమున చక్రములతోడను వివరణముతోడను ముద్రింపఁగలము.

౪. నిరుక్తము.

నిరుక్తమనఁగా నిర్వచనము. అనఁగా నిష్కర్షించి చెప్పుట(అనఁగా వ్యాకరణమునకు సాధ్యముగాని వ్యుత్పత్తులు గలశబ్దములకు సంప్రదాయము ననుసరించి వివరించి చెప్పు గ్రంథము) దీనిని యాస్కమహాముని యొనర్చెను. ఇయ్యది కాశ్యపమహర్షి యొనర్చిన వేదనిఘంటువునకు భాష్యరూపము. నిఘంటుభాష్యమునకే నిరుక్తమని నామధేయము కలిగియున్నది. ఈనిరుక్తము ౧౨ అధ్యాయములు గలది. పరిశిష్టరూపముగ నిపుడు రెండధ్యాయములుకూడ అధికముగఁ గనంబడుచున్నవి. నిఘంటుభాష్యరూపమగు నిరుక్తమునకుఁగూడ మరల ననేకవ్యాఖ్యానములు పుట్టియున్నవి. వానిలో దుర్గాచార్యకృత "ఋజువ్యాఖ్య" యు, "దేవరాజయజ్వవ్యాఖ్య" యు సుప్రసిద్ధముగ నున్నవి. నిరుక్తగ్రం

థము మనకు యాస్కకృతమయినది మాత్రమే లభించినను యాస్కుని కంటె పూర్వులగు శాకపాణి................మున్నగు ఆచార్యులు నిరుక్తమునందే ప్రాచీనాచార్యులుగా పరిగణింపఁబడియున్నారు. బ్రాహ్మణములందు శబ్దనిర్వచనము మున్నగువానిని గుఱించి గలదు. దాని ననుసరించియే శాకపాణ్యాద్యాచార్యులు విస్తరింపఁజేసిరి. బ్రహ్మయజ్ఞమునందు మనము "సమామ్నాయ సమామ్నాతః" అని పఠించునది యాస్కకృత నిరుక్తములోని వాక్యమే. వేదార్థమునకీనిరుక్తము చాలసహాయము నొసఁగును.

౫. జ్యోతిషము.

జ్యోతిష మనఁగా జ్యోతిస్సులయొక్క శాస్త్రము. "జ్యోతిః" అనఁగా (ఆకాశమునందు) ప్రకాశించునవి. అనఁగా నక్షత్రములు. వానిని తెలిసికొనినందువలన మనకుఁ గడిగడికిఁగల సమయముఁగాక ప్రతినిముసములు కాని బ్రహ్మకల్పభేదమువఱకుఁ గల కాలభేదమును గోచరమగును. ఇట్టి ప్రపంచమునఁగల జీవులకు వెలుఁగు కలుగుటకును గ్రహనక్షత్రాదిమండలములు ఈశ్వరునిచేత నిర్మింపఁబడినవి. వీనిచేత, అహోరాత్ర పక్ష, మాస, ఋతు, అయన సంవత్సరాదులు తెల్పబడును. ఈశాస్త్రమువలన వేదమునందు విధించిన సంధ్యావందనాది నిత్యకర్మ విహితములకు విధించిన కాలమును మన మెఱుంగవచ్చును. ఇందువలన దీనిని వేదాంగముగ గ్రహించిరి. దీనికి లగధమహాముని సూత్రకారుఁడు. ఈలగధ సూత్రములకు భాష్యముగలదు. బ్రహ్మయజ్ఞమునకై గణగ దీనినే పఠింపుచున్నాము. ఈశాస్త్రమునుగూర్చియే సోమ, సూర్య, ఆర్యభట, బ్రహ్మ, రోమక, వ్యాస, పైల, వాసిష్ఠము లను సిద్ధాంతములును, వానివ్యాఖ్యానములను అనుసరించి భాస్కరాచార్యాదు లొనర్చిన గ్రంథములును అనేకములు గలవు. ఈశాస్త్రమునందు ప్రధానముగ ౪ విషయములుండును:—అవి సిద్ధాంతము, జాతకము, ముహూర్తము, ప్రశ్నము అనియుండును. జాతకవిషయమునకు జైమినిమహాముని రెండు అధ్యాయములుగల సూత్రములు వ్రాసియున్నాఁడు. ఇంతియగాక:—పారాశర్యము, తాజకగ్రంథము, కేరళము, సిద్ధాంతరహస్యము, జాతకాభరణము, జాతకపారిజాతము, తా

లావృతము, జ్యోతిషరత్నావళి, గ్రహలాఘవము, నృసింహము, కా
శ్యప సంహిత, వృద్ధవాసిష్ఠము, బృహజ్జాతకము, దైవజ్ఞవిలాసము,
కాలప్రకాశిక, ముహూర్తదర్పణము, ముహూర్తమార్తాండము, మా
ధవీయము, నక్షత్రకళావిలాసము, దైవజ్ఞాభరణము, మల్లినాథీయ
ము, గణకానందము, శిష్యధీతంత్రము, ప్రకాశిక, జ్యోతిషాభరణ
ము, జ్యోతిషసంహిత, జ్యోతిషార్ణవము, ప్రభాకరీయము, సిద్ధాంతశే
ఖరము, మొదలగుగ్రంథము లనేకములుగలవు. వీనిలో ప్రాచీనులొన
ర్చిన గ్రంథములంతప్ప తక్కిన నవీనులగ్రంథములందు అపశబ్దములు
తఱచుగనుండును. కొన్నితావులందు అపశబ్దబాహుళ్యముచేత తా
త్పర్యబోధకూడ కాకుండుటయుఁ గలదు. ఈజ్యోతిషశాస్త్రము నాలు
గులక్షలపరిమితిగల గ్రంథముగలదని వాడుక గలదు.

౬. కల్పము.

కల్పించునది కావున కల్పమని చెప్పఁబడును. వేదమునందు
విధింపఁబడిన దర్శపూర్ణమాసాది యాగములందలి క్రియలయొక్క
అనుక్రమమును బోధించునదియని భావము. ఈకల్పసూత్రములు వేదచ
తుష్టయమునకు సంబంధించిన భిన్నభిన్నశాఖలను ఒక్కొక్కటిచొప్పున
పుట్టియున్నయవి. యజుర్వేదమునకుఁగల నూటయొక్కశాఖలలో కాల
నశముచేత నశించినవిపోఁగా ఇపుడు ఆపస్తంబ, బోధాయన, సత్యాషా
ఢ, బౌఖేయవైఖానస, భారద్వాజ సూత్రములును, కాత్యాయన,
మానవీయసూత్రములును నిల్చియున్నయవి. మాధవాచార్యులవారు
కృష్ణయజుర్వేదమును వివరించునపుడు ఆపస్తంబ, బోధాయనసూత్ర
ములను, శుక్లయజుర్వేదమునకు వ్యాఖ్యానమొనర్చునపుడు కాత్యాయ
నసూత్రమును గ్రహించి వివరించియున్నారు. ఆపస్తంబ శ్రౌతసూత్ర
ము ౩౭ పన్నములనియు, బోధాయన శ్రౌతసూత్రము ౧౧౧ పన్నము
లు గలదనియు వాడుకగలదు. శ్రుతియనఁగా వేదము. శ్రుతియందువి
వరింపఁబడిన కర్మలు శ్రౌతములు. అవిప్రధానకర్మలు, అంగకర్మలు
అనిద్వివిధములు. వానివిధమును కల్పసూత్రాధ్యయనమొనర్చి చేయిం
చువారలు ఋత్విక్కులు శ్రౌతులు అనిపిలువఁబడుదురు. యజుర్వేదక
ల్పసూత్రజ్ఞులు అధ్వర్యులని పిలువఁబడుదురు. ఋగ్వేదకల్పసూత్రజ్ఞులు

హోత లనివచింపఁబడుదురు. సామవేదసూత్రజ్ఞులు ఉద్గాతలని చెప్పఁబడుదురు. అథర్వవేదకల్పసూత్రవేదులు ఆగమికులు అని వచింపఁబడుదురు. ఈసూత్రములలో కొన్నిసూత్రములను గృహ్యసూత్రములు, ధర్మసూత్రములు అనియు ప్రత్యేకశాఖలుగలవు. గృహ్యసూత్రములందు వివాహోపనయనాదిషోడశకర్మలయొక్క విధానము గలదు. ఇందు విధింపఁబడినకర్మలకు స్మార్తకర్మలని ప్రసిద్ధిగలదు. ఆపస్తంబకల్పసూత్రమునకు ధూర్తస్వామికృతభాష్యము గలదు. శ్రౌతకల్పసూత్రమునకు వేఱ్వేఱుభాష్యములు వ్యాఖ్యానములుగలవు. ఆపస్తంబమహాముని ఔర్ధ్వదైహికసంస్కారమును గుఱించినసూత్రమును చెప్పక తనశిష్యుఁడగు భరద్వాజమునిచేత తత్సంస్కారసూత్రము సూత్రిముచేయించి తక్కిన ౧౫ కర్మలను అగ్నిహోత్రాది[illegible]క్రతువులను సూత్రమునందు చెప్పెనని వాడుకయున్నది. ఈ ఆంధ్రదేశమునందు గ్రంథాక్షరములలో ముద్రింపఁబడిన ఆపస్తంబప్రశ్నమునందు తత్ప్రశ్నము ఆపస్తంబీయమే అనివ్రాయఁబడియున్నది. ఔర్ధ్వదైహికసంస్కారములలో అనాహితాగ్నికి చేయుసంస్కారము, ఆహితాగ్నికి చేయుసంస్కారము వేఱ్వేఱుగఁ గలదు.

యజుర్వేదమునందు యజ్ఞమునకు వలయు ప్రధానమంత్రములుండును. అనఁగా హోమము మున్నగునవిచేయుమంత్రములుండును. అట్టి హోమములందు హోమముచేయు నుద్దేశించి దేవతాసాన్నిధ్యమొనర్చుట కుపయోగించునవి మంత్రములు ఋగ్వేదమునందున్న దేవతను పొగడునట్టి ఋక్కులయొక్క సమూహము స్తోత్రము[illegible] అని చెప్పఁబడును. ఈఋక్కులలో నొకదానిని [illegible]లగు సప్తస్వరములతో పాడుట ఉద్గానమని చెప్పఁబడును. అదియె సామమనియు ప్రసిద్ధి. ఋగ్వేదమునకు ఆశ్వలాయనకల్పసూత్రము ప్రసిద్ధినందినది. సామవేదమునకు ఛాందోగ్యకల్పసూత్రము ప్రసిద్ధినందినది. ఈమూఁడువేదము లేకగ్రీవమై సకలశాఖలవారికిని క్రతువులను నెఱవేర్చును.

అథర్వవేదమున్మాత్రము వీనిని చెందక ప్రత్యేకముగ శ్యేనయాగమున్నగు ఆభిచారికకర్మలను శత్రుసంహారమె ప్రధానము

గాఁగల జపహోమాదులను విధించుచుండును. ఆవేదమునందు అథర్వణ భద్రకాళి మున్నగు ఉగ్రదేవతల ప్రార్థనములు పలుతావులఁగలవు. ఆ మంత్రములకుఆకర్షణము, స్తంభనము, మారణము, మోహనము,వశీకరణము,ఉచ్చాటనము అను షట్ప్రయోగములు మున్నగువానిని బోధించుటకు దూర్వాసకల్పసూత్రము మున్నగునవి కలవు.ఇయ్యది మంత్రశాస్త్రము (ఆగమశాస్త్రము) అని చెప్పఁబడును. ఈయథర్వవేదమునకు కౌశికకల్పసూత్ర మనునొక సూత్రము గలదు. అయ్యది మనకు ఇప్పుడు లభించును.

షడంగవివరణము సమాప్తము.

ఉపాంగములు. ౪. ౧. మీమాంస.

మీమాంస యనఁగా విచారణ. దానిని చేయుశాస్త్రమునకు కూడ మీమాంస యను పేరే.ఇయ్యది పూర్వమీమాంస యనియు,ఉత్తరమీమాంసయనియు ద్వివిధము.వీనిలో పూర్వమీమాంస యనునది జైమినిమునిచేత ౧౨ అధ్యాయరూపముగ సూత్రములుగా రచింపఁబడినది. ప్రతిఅధ్యాయమునకు ౪సి పాదములు.౩,౬,౧౦వ అధ్యాయములకు మాత్రము౮ పాదములు గలవు.మొత్తముమీఁద ౧౨ అధ్యాయములకు ౬౦ పాదములు గలవు.

సూత్రములు ౨౬౫౨ అనియు అధికరణములు ౯౧౫ అనియు శ్రీమాధవాచార్యులవారు చెప్పియున్నారు. ఈగ్రంథమునకు శబరభాష్యము గలదు. ఈసూత్రార్థము వివరముగా గ్రహించుటకుగాను మాధవాచార్యులవారు "జైమినీయన్యాయమాలావిస్తరము" అను పేరు తో శ్లోకరూపముగను వాక్యరూపముగను రచించిరి. పూర్వమీమాంస యొక్క ముఖ్యతాత్పర్యము శ్రుత్యర్థమును నిశ్చయించుట అని చెప్పియున్నాను. వేదార్థమునందు సామాన్యముగ విరోధముగ తోఁచు సకలవిషయములు యుక్తులతో సప్రమాణముగ పరిష్కరింపఁబడి యుండుటచేతనే ఈశాస్త్రమునకు ఇట్టిగౌరవము కలిగియున్నయది.

అర్థవాదములు :—సదర్థవాదము, అసదర్థవాదము, భూతార్థవాదము అని త్రివిధము. వీనిలో అసదర్థవాదము లసత్యమైనట్లు మీమాంసకు లంగీకరించియు శిశువునకు పాలు త్రాగిన జుట్టు ఎదుగును.

మందు అంతయు బ్రహ్మమనంబడే అను [illegible] లందు [illegible] నందు ప్రవర్తింపజేయుచున్నది యున్నదని సమాధానము [illegible] న్నారు. ఈవిషయమును కలికలుషాక్రాంతబుద్ధు లగువా[illegible] వేదములను తదనుసారములగు పురాణములను [illegible] తత్త్వమును సమర్థించుకొనుటకుగాని మరియొకందులకు గాదు. ప్రత్య[illegible] క్షానుమానాదిప్రమాణములకు విరోధముగా గనుపి[illegible] ములను పురాణవచనములను మీమాంసకులు [illegible] గ్గించి బాధలు సవరించి పరిష్కరించి యున్నారు. [illegible] కు తోచినతాత్పర్యము లన్నియు విచారించి [illegible] యున్నారు. [illegible] బుద్ధిమంతుడగువాడు సంప్రదాయజ్ఞు[illegible] లాడు గలసంశయములను అడిగి తెలిసికొని [illegible] వలయును గాని మూఢులవచనములను విశ్వసి[illegible] మాణ్యమును చెందదగదు.

వ్యాసులవారు వేదాంతసూత్రములను ([illegible] యనియెదరును) చేసియున్నారు. ఇయ్యవి [illegible] యములను శాస్త్రానుసారముగ విమర్శించును. [illegible] శాస్త్రము ౪ అధ్యాయములుగను, ప్రతి అధ్యాయము [illegible] లుగను ప్రతిపాదము కొన్ని సూత్రములుగను [illegible] సూత్రములకు భాష్యము లనేకములు గలవు. [illegible], రామానుజ, మధ్వభాష్యములు సుప్రసిద్ధములు. [illegible] ముగ పఠించినసూత్రములే మఱియొకభాష్య[illegible] పఠించుటచేతను, ఒకరు మఱియొకవిధముగ సూత్రములను [illegible] తను సూత్రసంఖ్యయు అధికరణసంఖ్యయు హెచ్చు[illegible].

శంకరభాష్యానుసారము	సూత్రములు.	[illegible]	అధికరణములు.	[illegible]
రామానుజభాష్యానుసారము	,,	[illegible]	,,	[illegible]
మధ్వభాష్యానుసారము	,,	[illegible]	,,	[illegible]

జ్ఞానమును బోధించుట ఉత్తరమీమాంస[illegible] ముఖ్యతా త్పర్యము. భారతీతీర్థులనువా[illegible] ము ఇందులకు చాల నుపకరించును.

న్యాయశాస్త్రము.

న్యాయమనఁగా దృష్టాంతము. దీనివలన తెలియని గవయాది పదార్థములను తెలిసిన గోవున్నగుపదార్థములను గనబఱిచి గవయాదిపదార్థము లిట్టివే యని తెలుపవచ్చును. కావున ప్రమాణము మున్నగు షోడశపదార్థములం దొకటి యగు దృష్టాంతపదార్థమునకు నామమగు న్యాయశబ్దముతో శాస్త్రమునకుఁ బేరేర్పఱుపఁబడినది. ఈన్యాయముయొక్క బలముచేతనే పంచావయవవాక్యములుగల అనుమానప్రమాణము ప్రకాశించును. దానిచేత మనకుఁ గనంబడని ఆకాశాది బ్రహ్మాంతపదార్థముల సాధించుట. ఈశాస్త్రమునకే తర్కశాస్త్ర మనియు ప్రమాణశాస్త్ర మనియు వైశేషికశాస్త్ర మనియు నామధేయములు గలవు. ఈశాస్త్రము ప్రమాణాది షోడశపదార్థములకు గురుతులను తెలుపును.

పురాణములు.

పురాణము అనఁగా పూర్వమునం దున్నది. (అనఁగా వెనుక జరిగినవిషయము.) అట్టిదానిని బోధించుగ్రంథమునైతము పురాణ మనబడును. ఆపురాణమనునది కాలవశముచేత ఖిలము లయిన వేదశాఖలయర్థమును బోధించుచు వేదార్థమున కుపబృంహక మయి యున్నది. (ఉపబృంహక మనఁగా సమీపమునందుండి విశేషముగఁ జెప్పుట) ప్రభు వాజ్ఞాపించురీతిగ వేదము విధినిషేధములఁ దెలుపును. పురాణములుమాత్రము అటుల గాక దేవతలు, బ్రహ్మర్షులు, రాజర్షులు, మునులు మున్నగు మహాత్ములపుణ్యచరిత్రములను వినిపించుచు, తదాకర్ణనమునందు జనుల కభిరుచిని విశేషించి కలుగఁజేయుచు "వీరిట్టిసత్కర్మముల నొనర్చి పుణ్యలోకముల నంది నేఁటికిని మనచేత కొనియాడఁ బడుచున్నారు. మనముకూడ నిదేరీతిగ చరించి సత్కీర్తి గడింతము" అని సత్కర్మల నాచరింపఁజేయును. రాక్షసులు మున్నగు దురాత్ము లొనర్చిన పాపకృత్యములు, వారు అనుభవించిన నరకబాధలు మున్నగువానిని తెలుపుచు దుష్కర్మములనుండి మనుజులను త్రిప్పును. ఇదియె వేదములకును పురాణములకును గలవిశేషము. ఇయ్యది వేదశిల్పసూత్రాదులవలె అతిసంగ్రహముగ నుండక సులభముగ నుండును. వే

దములందువలె నిందు స్వరోచ్చారణాకష్టము లేదు. స్త్రీశూద్రాదులు ము న్నగువారు పఠించుటకుగా నుద్దేశింపఁబడుటచేత సంగ్రహించి విషయ ములు బోధింపక విస్తృతముగ బోధించియున్నారు. వీనిని వ్యాసమ హర్షి రచించెను. ఇతఁడు సత్యవతీదేవికిని పరాశరమహర్షికిని జన్మించె ను. ఇతనికి సాత్యవతేయుఁ డనియు, బాదరాయణుఁ డనియు, కృష్ణ ద్వైపాయనుఁ డనియు నామాంతరములు గలవు. ఇతఁడు తపోబలము చేసి అతీతానాగతవర్తమానకల్పముల స్థితిగతులను కరతలామలకమువలె సులభం బుగ నెఱింగి పరశురామయుద్ధాది భయంకరజనక్షయమును కనుఁగొని [illegible] త్యన్నప్రాయము లయినవేదశాఖలయభిప్రాయ మునందును జనుల యందు వ్యాపింపఁజేయుటకుగాను పురాణములను రచించెను. ఇతఁడు శిష్యుల నేకులకు వేదాదికమును పురాణాదులమును బోధించెను. ఇతఁడు పైలుఁడనుశిష్యుని ౨౧ భేదములుగల ఋగ్వేదశాఖలకు ప్రవర్తకుని గాను, వైశంపాయనుఁడనుశిష్యుని ౧౦౧ భేదములుగల యజుర్వేదశాఖ లకు ప్రవర్తకునిగాను, జైమిని యనుశిష్యుని ౧౦౦౦ భేదములుగల సా మవేదశాఖలకు ప్రవర్తకునిగాను సుమంతుఁడను శిష్యుని [illegible] భేదములు గల అథర్వవేదశాఖలకు ప్రవర్తకునిగను నియమించెను.

ఇతఁడు వేదశాఖలను చక్కఁగ వ్యాపింపఁజేసెను. కావున వేదవ్యాసుఁడను నామ మీతనికిఁ గలిగెను.

రోమహర్షుఁడను నామాంతరముగల సూతునకు నీ వేదార్థోప బృంహకములగు పురాణముల నుపదేశించి వానిని [illegible] చుటకును, శ్రోతలకు సమగ్రముగ వివరించుటకును తగిన సామ ర్థ్యమునుకూడ కలుగఁజేసెను. అష్టాదశపురాణములవిషయము ను పురా ణానుక్రమము ఒక్కొకపురాణవిషయము [illegible]. పు రాణశ్లోకసంఖ్యయు ఆయాపురాణములయొక్క [illegible] హెచ్చుతక్కువగ నుండును. అంతియ కొన్నిపురాణములు [illegible] మునుమాత్రమే చెప్పియున్నవి కాని [illegible] యుండలేదు. కొన్నిపురాణములందు [illegible] బోధించియున్నారు. ఆద్యావిధములగు విషయములు సులభముగ తెలియుటకుగాను ఈ క్రింది పట్టికను వ్రాయుచున్నాఁడను.

ఈక్రింది పురాణములందు పురాణక్రమ మీ విధముగ చెప్పఁబడియున్నది :

	విష్ణుపురాణాను సారము	మార్కండేయపురాణానుసారము	లింగపురాణాను సారము	వారాహపురాణానుసారము	కూర్మపురాణాను సారము	పద్మపురాణాను సారము
1	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము
2	పాద్మము	పాద్మము	పాద్మము	పాద్మము	పాద్మము	పాద్మము
3	వైష్ణవము	వైష్ణవము	వైష్ణవము	వైష్ణవము	వైష్ణవము	వైష్ణవము
4	శైవము	శైవము	శైవము	శైవము	శైవము	శైవము
5	భాగవతము	భాగవతము	భాగవతము	భాగవతము	భాగవతము	భాగవతము
6	నారదీయము	నారదీయము	భవిష్యము	నారదీయము	భవిష్యము	నారదీయము
7	మార్కండేయము	మార్కండేయము	నారదీయము	మార్కండేయము	నారదీయము	మార్కండేయము
8	ఆగ్నేయము	ఆగ్నేయము	మార్కండేయము	ఆగ్నేయము	మార్కండేయము	ఆగ్నేయము
9	భవిష్యము	భవిష్యము	ఆగ్నేయము	భవిష్యము	బ్రహ్మవైవర్తము	భవిష్యము
10	బ్రహ్మవైవర్తము	బ్రహ్మవైవర్తము	బ్రహ్మవైవర్తము	బ్రహ్మవైవర్తము	లైంగము	బ్రహ్మవైవర్తము
11	లైంగము	నృసింహము	లైంగము	లైంగము	వారాహము	లైంగము
12	వారాహము	వారాహము	వారాహము	వారాహము	స్కాందము	వారాహము
13	స్కాందము	స్కాందము	వామనము	స్కాందము	వామనము	స్కాందము
14	వామనము	వామనము	కౌర్మము	వామనము	కౌర్మము	వామనము

15	కౌర్మము	కౌర్మము	మాత్స్యము	కౌర్మము	మాత్స్యము	కౌర్మము
16	మాత్స్యము	మాత్స్యము	గారుడము	మాత్స్యము	గారుడము	మాత్స్యము
17	గారుడము	గారుడము	స్కాందము	గారుడము	వాయవ్యము	గారుడము
18	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము

ఈక్రిందిపురాణములందు పురాణములక్రమము, శ్లోకసంఖ్యయు తెలుపఁబడియున్నది.

ఆపట్టీము క్రింద వ్రాయుచున్నారము.

	శివపురాణాను సారము	దేవీభాగవతాను సారము	శ్రీమద్భాగవ తాను సారము	నారదీయమతాను సారము	బ్రహ్మవైవర్తమ తానుసారము	మాత్స్య మతాను సారము
1	బ్రాహ్మము	మాత్స్యము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము	బ్రాహ్మము
	౧౦౦౦౦	౧౪౦౦౦	౧౦౦౦౦	౧౦౦౦౦	౧౦౦౦౦	౧౩౦౦౦
2	పాద్మము	మార్కండేయ[illegible]	పాద్మము	పాద్మము	పాద్మము	పాద్మము
	౫౫౦౦౦	౯౦౦౦	౫౫౦౦౦	౫౫౦౦౦	౫౫౦౦౦	౫౫౦౦౦
3	వైష్ణవము	భవిష్యము	వైష్ణవము	వైష్ణవము	వైష్ణవము	వైష్ణవము
	[illegible]	౧౪౫౦౦	౨౩౦౦౦	౨౩౦౦౦	౨౩౦౦౦	౨౩౦౦౦
4	శైవము, వాయవము	భాగవతము	శైవము	వాయుపురాణము	శైవము	వాయవీయము

5	భవిష్యము	బ్రాహ్మము	భాగవతము	భాగవతము	భాగవతము	భాగవతము
	౧౮౫౦౦	౧౦౭౦౦	౧౮౦౦౦	౧౮౦౦౦	౧౮౦౦౦	౧౮౦౦౦
6	మార్కండేయము	బ్రహ్మాండము	నారదీయము	నారదీయము	నారదీయము	నారదీయము
	౯౦౦౦	౧౨౦౦౦	౧౫౦౦౦	౨౫౦౦౦	౨౫౦౦౦	౨౫౦౦౦
7	ఆగ్నేయము	బ్రహ్మవైవర్తము	మార్కండేయము	మార్కండేయము	మార్కండేయము	మార్కండేయము
	౧౬౦౦ ?	౧౮౦౦౦	౯౦౦౦	౯౦౦౦	౯౦౦౦	౯౦౦౦
8	నారదీయము	వామనము	ఆగ్నేయము	ఆగ్నేయము	ఆగ్నేయము	ఆగ్నేయము
	౨౫౦౦ ?	౧౦౦౦౦	౧౫౪౦౦	౧౫౦౦౦	౧౫౪౦౦	౧౬౦౦౦
9	భాగవతము	వాయుపురాణము	బ్రహ్మవైవర్తము	భవిష్యము	భవిష్యము	భవిష్యము
	౧౮౦౦ ?	౧౦౬౦౦	౧౮౦౦౦	౧౪౦౦౦	౧౪౫౦౦	౧౮౫౦౦
10	బ్రహ్మవైవర్తము	వైష్ణవము	భవిష్యము	బ్రహ్మవైవర్తము	బ్రహ్మవైవర్తము	బ్రహ్మవైవర్తము
	౧౮౦౦ ?	౨౩౦౦౦	౧౮౫౦౦	౧౮౦౦౦	౧౮౦౦౦	౧౮౦౦౦
11	లైంగము	వారాహము	లైంగము	లైంగము	లైంగము	లైంగము
	౧౧౦౦ ?	౨౪౦౦౦	౧౧౦౦౦	౧౧౦౦౦	౧౧౦౦౦	౧౧౦౦౦
12	వారాహము	ఆగ్నేయము	వారాహము	వారాహము	వారాహము	వారాహము
	౨౪౦౦ ?	౧౬౦౦౦	౨౪౦౦౦	౨౪౦౦౦	౨౪౦౦౦	౨౪౦౦౦

ఈక్రిందిపురాణములందు పురాణములక్రమము, శ్లోకసంఖ్యయు తెలుపఁబడియున్నది.

ఆపట్టికము నీక్రింద వ్రాయుచున్నారము.

	శివపురాణాను సారము	దేవీభాగవతాను సారము	శ్రీమద్భాగవ తానుసారము	నారదీయమతాను సారము	బ్రహ్మవైవర్తమ తానుసారము	మాత్స్యమతాను సారము
13	స్కాందము	నారదీయము	స్కాందము	స్కాందము	స్కాందము	స్కాందము
	౮౧౦౦ ?	౨౫౦౦౦	౮౧౦౦౦	౮౧౦౦౦	౮౧౦౦౦	౮౧౦౦౦
14	వామనము	పాద్మము	వామనము	వామనము	వామనము	వామనము
	౧౦౦౦౦	౫౫౦౦౦	౧౦౦౦౦	౧౦౦౦౦	౧౦౦౦౦	౧౦౦౦౦
15	కౌర్మము	లైంగము	కౌర్మము	కౌర్మము	కౌర్మము	కౌర్మము
	౧౭ ౦ ?	౧౧౦౦౦	౧౭[illegible]	౧౭౦౦౦	౧౭౦౦౦	౧౭౦౦౦
16	మాత్స్యము	గారుడము	మాత్స్యము	మాత్స్యము	మాత్స్యము	మాత్స్యము
	౧౪ !	౧[illegible]	[illegible]	౧౪౦౦౦	౧౪౦౦౦	౧౪౦౦౦
17	గారుడము	కౌర్మము	గారుడము	గారుడము	గారుడము	గారుడము
	౧౯౦౦౦	౧౭౦౦౦	[illegible]	౧౯౦౦౦	౧౯౦౦౦	౧౯౦౦౦
18	బ్రహ్మాండము	స్కాందము	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము	బ్రహ్మాండము
	౧౨౨౦౦	౮౧౦౦౦	౧౨౦౦౦	౧౨౨౦౦	౧౨౦౦౦	౧౨౨౦౦

ప్రమాణవచనములు.

౧. విష్ణుపురాణమునందు: —

అష్టాదశపురాణాని పురాణజ్ఞాః ప్రచక్షతే।
బ్రాహ్మం పాద్మం వైష్ణవం చ శైవం భాగవతం తథా॥
తథాన్యం నారదీయం చ మార్కండేయం చ సప్తమం।
ఆగ్నేయ మష్టమం చైవ భవిష్యం నవమం స్మృతం॥
దశమం బ్రహ్మవైవర్తం లైంగ మేకాదశం స్మృతం।
వారాహం ద్వాదశం చైవ స్కాందం చాత్ర త్రయోదశం॥
చతుర్దశం వామనం చ కౌర్మం పంచదశం తథా।
మాత్స్యం చ గారుడం చైవ బ్రహ్మాండం చ తతఃపరం॥

విష్ణు...తృతీయాంశ ౬ అధ్యా. శ్లో. ౨౦-౨౩.

౨. మార్కండేయపురాణమునందు: —

శ్లో. అష్టాదశపురాణాని యాని ప్రాహ పితామహః।
బ్రాహ్మం పాద్మం వైష్ణవం (చ) శైవం, భాగవతం, (తథా)॥
(షష్ఠం భవే) న్నారదీయం, మార్కండేయం, (చసప్తమం।
ఆగ్నేయ, (మష్టమం ప్రోక్తం) భవిష్యం (నవమంతథా)॥
(దశమం) బ్రహ్మవైవర్తం లైఙ్గ (మేకాదశం స్మృతం)।
వారాహం (ద్వాదశం ప్రోక్తం) స్కాన్ద (మత్ర త్రయోదశం)॥
(చతుర్దశం) వామనంచ కౌర్మం (పంచదశం స్మృతం)।
మాత్స్యం చ గారుడం చైవ బ్రహ్మాండం వాయవీయకం॥
అష్టాదశపురాణానాం నామధేయాని యః పఠేత్।
త్రిసన్ధ్యం జపతే నిత్య మశ్వమేధఫలం లభేత్॥

మార్కం॥ ౧౩౭ అధ్యా. శ్లో. ౧-౫.

ఇట్లే యితరపురాణములందును గలవు. గ్రంథవిస్తరభీతిచే ఒకపురాణమునందుండిమాత్ర మీశ్లోకముల నుదాహరించుచున్నాము.

మత్స్యపురాణమునందు: —

౧. బ్రాహ్మం తద్దశసాహస్రం (౧౦) పురాణం పరికీర్తితం। ౧౩
౨. పాద్మం తు పంచపంచాశత్సహస్రాణి (౫౫) నిగద్యతే। ౧౪
౩. యత్రాహ ధర్మా న్సకలాన్ తదుక్తం వైష్ణవం బుధైః।

త్రయోవింశతిసాహస్రం (౨౩) [illegible] ౧

౪. యదేతద్వాయవీయం స్యాత్ [illegible],

ద్వాదశైవ సహస్రాణి (౧౨) పురాణం [illegible]

౫. తస్యోత్తర [illegible] లోకే [illegible]

* * * * *

అష్టాదశసహస్రాణి (౧౮) పురాణం [illegible]

౬. పంచవింశత్సహస్రాణి (౨౫) నారదీయం [illegible]

౭. పురాణం నవసాహస్రం (౯) మార్కండేయ [illegible]

౮. వసిష్ఠాయాగ్నినా ప్రోక్తమాగ్నేయం [illegible]

* * * * *

తచ్చ షోడశసాహస్రం (౧౬) సర్వక్రతుఫలప్రదం

౯. చతుర్దశసహస్రాణి (౧౪) తథా పంచశతాని చ

భవిష్యచరితప్రాయం భవిష్యం [illegible]

౧౦. తదష్టాదశసాహస్రం (౧౮) బ్రహ్మకైవర్త [illegible]

౧౧. కల్పితం లైంగమిత్యుక్తం పురాణం బ్రహ్మణా స్వయం,

తదేకాదశసాహస్రం (౧౧) [illegible]

౧౨. విష్ణునాభిహితం ప్రోక్తం తద్వారాహ [illegible]

* * * * *

చతుర్వింశత్సహస్రాణి (౨౪) [illegible]

౧౩. స్కాందం నామ పురాణం తన్నిర్మితం [illegible]

సహస్రాణాం శతం (౧౦౦) [illegible]

౧౪. త్రివర్గమభ్యధాత్తచ్చ వామనం [illegible]

*చతుర్దశసహస్రాణి (౧౪) [illegible]

౧౫. కూర్మం [illegible] తుషట్సహస్రాణి (౬) [illegible]

౧౬. తన్మాత్స్యమితి జానీధ్వం సహస్రాణి [illegible]

౧౭. అధికృత్యాబ్రవీద్విష్ణుర్గారుడం [illegible]

† తదష్టాదశకం చైవ (౧౮) సహస్రాణి [illegible]

౧౮. తచ్చ ద్వాదశసాహస్రం (౧౨) బ్రహ్మాండం [illegible]

పురాణవర్ణన శ్లోక...౭౦ [illegible]

---

* పురాణం దశసాహస్రం । [illegible]

ఉపపురాణములు ౧౮:—సనత్కుమారీయము, నారసింహీయము, స్కాందపురాణము, శివధర్మము, దౌర్వాసనము, నారదీయము, కాపిలము, మానవము, ఔశనసము, బ్రహ్మాండము, వారుణము, కాళికాపురాణము, లైంగము, సాంబము, సౌరము, పారాశర్యము, మారీచము, భార్గవము.

ఈ ౧౮ ఉపపురాణములు మునులు కొందఱు రచించిరట్టుల తెలియవచ్చెడిని. పురాణములందంతట సర్గము, ప్రతిసర్గము, వంశము, మన్వంతరము, వంశానుచరితము, అను పంచలక్షణము లుండును. శ్రీకృష్ణభాగవతమునందు ౧౦ లక్షణములు కలిగియున్నవి.

ఈపురాణము లన్నియు సులభశైలియం దుండి చదువరులకు సులభముగ అర్థము తెలిసికొనవీలుకలిగి చదువునప్పుడు చదువువారి మనస్సులను తమయందు లీనముగ చేసికొనుటకు వీలగునట్టి గుణము కలిగి యున్నవి. కావుననే పురాణములు స్త్రీశూద్రులకుగాను రచింపఁబడిన వని మన గ్రంథములం దున్నను ఈకాలపు బ్రాహ్మణాదిద్విజాతులు వేదములకంటెను పురాణములందు ఎక్కువప్రవేశమును పొందియున్నారు. పలువురు వానిని దేశభాషలలోనికి పరివర్తనముచేసి జనులకు సనాతనధర్మమునందు ఆసక్తిని కలిగించుచున్నారు. ఇట్టి పురాణములే లేకున్న మనయార్యుల శౌర్య, ధైర్య, గాంభీర్య, దాతృత్వాదిగుణములను మన మెఱుంగఁజాలక గాఢాంధకారమున మునిఁగి యుందుము. ఇట్టివానిని లోకమునందు వ్యాపింపఁజేసిన ఆంధ్రకవిపుంగవుల కొక పర్యాయము నమస్కారము లొనర్చి ప్రకృతమునకు సాగెదము.

ఈవిధమున ఆయాపురాణములం దొక్కొకవిశేష ముండును. భగవంతునియందు (అనఁగా నారాయణునియందు) నిష్ఠగలది శ్రీభాగవతము. భగవతి (అనఁగా పరాశక్తి) యందు నిష్ఠగలది దేవీభాగవతము. ఈరెండుగ్రంథములకు స్కంధములు ౧౨ శ్లోకములు ౧౮ వేలు అను లక్షణము సమానముగ నున్నది. శైవులు శాక్తులు శ్రీభాగవతము ఉపపురాణముగాని పురాణము గాదని పలికెదరు. వైష్ణవులు అట్లే ప్రతికదేశులు ఆవాదలను వ్యత్యయముగ వాదింతురు. ఉభయులవివాదమును తీర్చునట్టివాక్యము మాత్స్యపురాణమునఁ గలదు గాని ఆవాక్య

మునకు తమతమవాదములకు సంబంధించినరీతిగ అర్థములు [illegible] టు చేసికొని వాదించుచున్నారు. పురాణములలో [illegible] కథకును మఱొకదానియందు [illegible] విరోధము [illegible] బ్రహ్మదినమునకు కల్పమని పేరు కావున [illegible] కల్పములో [illegible] వలనే బ్రహ్మయొక్క సృష్ట్యాదివ్యాపారము [illegible] చాల సరిగా ఉండుటయు కొన్ని భేదించుటయు గలదు కావున కల్పభేదమును బట్టుల జరిగెనని సమాధానము [illegible] గలదు. కావున కథలను సాకల్యముగ [illegible] క్రమము నెఱుంగక పురాణము లప్రమాణము లనుట [illegible] యము కాదు.

శివ, విష్ణు, శక్తి, సూర్య, [illegible] పక్షములవారు తమతమ దేవతలను [illegible] సాత్త్వికము లనియు తక్కినవి రాజసతామసములు [illegible] ణములు కావనియు వాదింతురు. [illegible] తమతమప్రతిపక్ష మతస్థులను [illegible] లనియు, [illegible], కొన్ని తావుల శూద్రాదులనుగను నిందింతురు. [illegible] ధము వచ్చినపుడు దేవతావాదు [illegible]. వేదవ్యాసులవారి పరమతాత్పర్య మేమనగా:—[illegible] పుడై ఉపనిషత్ప్రతిపాద్యుడగు [illegible] [illegible] ష్ణ్వాదిరూపము లన్నియు లీలలే [illegible] వ్యాసులవారు ఇతర దేవతానిరసనపూర్వక [illegible] చుట ఆయనయభిప్రాయము. కాని [illegible] దు. ఈవిషయమును ఆయామతముల [illegible] గికి తగవు లాడెదరు. [illegible] విద్వాంసులకే [illegible] పశుప్రాయులగు పామరులకును [illegible] లేదని మనము చింతింపనక్కఱలేదు.

పురాణముల నెఱిగినవారికి [illegible] రు. వారు మీమాంసకు లంగీకరించిన ప్రత్యక్ష, అనుమాన, [illegible] శబ్ద, అర్థాపత్తి, అనుపలబ్ధులను ప్రమాణములుగా [illegible]. [illegible]ము

ఐతిహ్యము అను ప్రమాణద్వయమునుకూడ అంగీకరించియున్నారు.

వేదములందుండు అర్థవాదవాక్యములను (అనగా ఫలస్తావక వాక్యములు) కథారూపమున పురుషప్రరోచనార్థము చెప్పఁబడి యుండుటచేత పురాణములు ౮ లక్షలశ్లోకములు కలిగి యున్నవి. పురాణములలో కొందరిమతమున నొకపురాణమునకు కొంతసంఖ్యయు, కొందఱిమతమున మఱొకవిధమగు సంఖ్యయు కలిగియుండుటచేత సంఖ్యలో ౮ లక్షలకు కొంచె మెచ్చుతగ్గు లుండును. పురాణములను గుఱించి తెలిసికొనవలసిన సకల విషయములు మేము వ్రాసిన పురాణవిమర్శము నందు చూడుడు.

ఈ మహాపురాణోపపురాణములు గాక బసవపురాణము, చన్నబసవపురాణము, కన్యకాపురాణము, మొదలగునవి కలియుగమునఁ బుట్టినవి. పురాణములను వినువారికి సత్కర్మానుష్ఠాన ప్రీతిపూర్వకముగ నాలుగు పురుషార్థములు కలుగును.

ధర్మశాస్త్రము.

ధర్మమనఁగా యజమానునిమనస్సహితాత్మయందు సంస్కారరూపమున నుండుగుణము. దానికి సాధనముగ శ్రుతిస్మృతులందు విధించియున్నక్రియకూడ ధర్మమనఁబడును. అట్టిధర్మము సంధ్యావందనము మొదలు అశ్వమేధపర్యంతముగల క్రియాకలాపము. ఈక్రియలు నిత్యనైమిత్తికకామ్యము లనువేర త్రివిధముగ వేదమునందు విధింపఁబడి యున్నవి. అయినను ఆవిధులను చేయునప్పుడు మనుజుఁడు చూడవలసిననియమవిశేషములు వివరముగాను విస్తృతముగను వేదములందు తెలుపఁబడి యుండలేదు. అందులకుగాను ధర్మశాస్త్రము లనఁబడుపూర్వస్మృతులును ఉపస్మృతులును పుట్టినవి. ఏయవి మనుష్యులకు ఐహికములను కలుగఁజేయునట్టియు పరలోకాదిసుఖములను కలుగఁజేయు బ్రహ్మహత్యాదు లధర్మములు తప్పక వానిని చేయరాదని బోధించుచు స్వర్గారోగ్యసుఖాదికమును కలుగఁజేయు జ్యోతిష్టోమాదికమును చేయుఁడని ధర్మమునందు ప్రవృత్తిని బోధించుచుండును. ఇతియేగాక అట్టి సత్కర్మల నాచరించునప్పుడు కర్త యేయేకాలమునందు, యెట్టి ధనము చేతఁ గూడను పరిశుద్ధుఁగను ఉండవలయును, ఏద్రవ్యములను నాచరింపవలయును

మున్నగు చిన్నచిన్న విషయములు గంభీరార్థములను [illegible] అర్థి ప్రాయముగాఁ గలవేదములందు వివరించియున్న [illegible] బ్రహ్మ ముఖమునుండి వినుపించిన శ్రుతివాక్యములను అవిరోధముగా స్వాయంభువమనువు మున్నగు ౧౮ గురుచేత వారి స్మృతియందు ప్రవేశించి పరమాత్మయే స్మరింపఁజేసెను. కావున నీ పదునెనిమిది స్మృతు[illegible]లు. వాని ననుసరించి కొందఱు మునులు స్మరించినవి ఉపస్మృతులు [illegible] యుచున్నవి.

మూలస్మృతులు. ౧౮

౧. స్వాయంభువమనుస్మృతి.
౨. బృహస్పతిస్మృతి.
౩. వసిష్ఠస్మృతి.
౪. కశ్యపస్మృతి.
౫. భారద్వాజస్మృతి.
౬. గౌతమస్మృతి.
౭. యాజ్ఞవల్క్యస్మృతి.
౮. భృగుస్మృతి.
౯. నారదస్మృతి.
౧౦. [illegible]స్మృతి.
౧౧. [illegible]స్మృతి.
౧౨. [illegible]స్మృతి.
౧౩. కా[illegible]యనస్మృతి.
౧౪. [illegible]స్మృతి.
౧౫. [illegible]యనస్మృతి.
౧౬. [illegible]స్మృతి.
౧౭. [illegible]స్మృతి.
౧౮. హారీతస్మృతి.

ఇట్టిస్మృతులను ఉపస్మృతులను [illegible] జరిగిన దేవతాసవాద [illegible] మూలభూతములయిన ప్రతివాక్యములను [illegible] ద్రికమలాకరుఁడు మున్నగువారలు [illegible] వృత్తి, స్మృతిరత్నమహోదధి, స్మృతి[illegible] గు అనేకస్వతంత్రగ్రంథముల [illegible]మున్నారు. [illegible] ఖ్యానము విజ్ఞానేశ్వరీయము యాజ్ఞవల్క్య [illegible] జ్ఞానేశ్వరీయము, సరస్వతీవిలాసము, [illegible] రాశరమాధవీయము, ఆపస్తంబస్మృతికి వ్యాఖ్యానము [illegible] ము, ఇట్టులనే ఇతరస్మృతులకును వ్యాఖ్యానములు [illegible].

ప్రతిస్మృతియందును ఆచారకాండము, ప్రాయశ్చిత్తకాండము,

వ్యవహారకాండము, అను ౩ భాగములు గలవు.

౧. వీనిలో ఆచారకాండమనునది బ్రాహ్మణాదిచండాలాంతజాతులను ౧౮ వర్ణములుగ నేర్పఱచి ఆయావర్ణములవారు ఆచరించుకొనవలసిన సాధారణధర్మములను సత్యమువున్నగువానిని వచించి ముఖ్యజాతులగు బ్రహ్మక్షత్రియ వైశ్యులను బ్రహ్మచర్య, గృహస్థ, వానప్రస్థ, పారివ్రాజ్యముల నెడి ౪ ఆశ్రమములుగా నేర్పఱిచి ఆయాయాశ్రమములందు ఆచరింపవలసిన స్నానసంధ్యాదివిధానములను చక్కఁగా బోధించును.

౨. చెప్పినవిధముగా ఆచరింపనందువలన కలిగినదోషములకు క్షమాపణోపాయములను బోధించుభాగమునకు ప్రాయశ్చిత్తకాండ మని పేరు.

౩. వది వ్యవహారకాండము :— దేశాధికారి న్యాయసింహాసనాసీనుఁడై తాను పరిపాలించు దేశమునందలి జనులు ఒకరిచే ఒకరు అన్యాయమును పొంది తగవులాడుచు తనసమీపమునకు రాఁగా నిష్పక్షపాతముగ విమర్శించి అన్యాయ మొనర్చినవారిని శిక్షించి న్యాయమార్గమువానిని రక్షించుటకు ఏర్పఱిచినవిధానమునకు వ్యవహారమని పేరు. ఈకాండమునందు వ్యవహార పదములు ౧౮.

౧. ఋణాదానము.	౧౦. ద్యూతసమాహ్వయము.
౨. నిక్షేపము.	౧౧. వాక్పారుష్యము.
౩. సీమావివాదము.	౧౨. దండపారుష్యము.
౪. స్వామిపాలవివాదము.	౧౩. సాహసము.
౫. అస్వామివిక్రయము.	౧౪. విక్రయాసంప్రదానము.
౬. దత్తాప్రదానికము.	౧౫. సంభూయసముత్థానము.
౭. క్రీతానుశయము.	౧౬. స్తేయము.
౮. సమయానపాకర్మము.	౧౭. స్త్రీసంగ్రహణము.
౯. వేతనాదానము.	౧౮. స్త్రీపుంసయోగము.

ఈ ౧౮ వ్యవహారపదములు.

ఈవ్యవహారమునకే ఈకాలమునందు వ్యాజ్యమనుపేరు వాడుకలో నున్నది. ఇవి యొక్కొక్క టనేకభేదములను పొందియున్నవి. వీనిని రాజులెల్లప్పుడు పరిశీలించుచు దుష్టనిగ్రహశిష్టపరిపాలనములు చేయవల

యును. ప్రజలు తాము పాడించుకొనిన [illegible] పాల్గొను రాజుల కియ్యవలయు నని మనశాస్త్రము [illegible]. [illegible] కాండము గూర్చి వంగదేశీయ [illegible] ప్రకా[illegible] విధ సందేహనివృత్తికిగాను [illegible] [illegible] వాహనీయము మున్నగు ప్రబలగ్రంథములను [illegible]. [illegible] ఒక్కొకయాశ్రమునకుగాను [illegible] [illegible] మున్నగు గ్రంథము లనేకములు పుట్టియున్నవి. [illegible] ములు. ౨ దేశధర్మములు. ౩ కులధర్మములు. ౪ [illegible] ధర్మములు. ౫ [illegible] పద్ధర్మములు అని ౫ విధములయి [illegible].

ఉపాంగములవిషయము [illegible].

ఉపవేదములు — ఆయుర్వేదము.

ఆయువు = అనఁగా మనుష్యాదిప్రాణుల [illegible] కాలము. వేదము = అనఁగా తెలుపునట్టిది. ఈశాస్త్రమున [illegible] ముద్రమును దేవాసురులు మథించినప్పుడు [illegible] [illegible] నిచ్చుటకయి క్షీరసముద్రమువ, ధన్వ (అనఁగా [illegible]) [illegible] — [illegible] నందున "ధన్వంతరి" యనుపేరు వచ్చెను. [illegible] బడినశాస్త్రము ఆయుర్వేద మని [illegible]. [illegible] హేతుస్కంధము, లింగస్కంధము, [illegible] [illegible] లు గలవు. అందు ప్రథమభాగమునందు [illegible] [illegible] స్థదోషత్రయమునకు [illegible] ప్రక[illegible] [illegible] పియున్నారు. రోగనిర్ణయము లింగస్కంధమున [illegible] తెలుపఁబడియున్నవి. మూఁడవదియగు [illegible] మును నివారింపఁజేయు ఔషధములు మున్నగు [illegible] బడియుండును. ఈగ్రంథము నాధారముగా [illegible] అశ్వినీదేవత లిద్దఱును కశ్యపుఁడు [illegible] [illegible] వివరించుచు గ్రంథముల నొసఁగియున్నారు. [illegible] శాస్త్రమునందు కాకోలము, [illegible], [illegible]హలము, [illegible], శార్ఙ్గకేయము, బ్రహ్మపుత్రము, ప్రదీపనము, [illegible], [illegible]ధము,

అను నవవిధవిషములయొక్క యుత్పత్తిస్థానములు, లక్షణములు విని యోగములు చెప్పఁబడియున్నవి. ఇదేవిధముగ తక్కినగ్రంథములందు వృక్షలక్షణము, పర్వతధాతులక్షణము, ద్రవ్యగుణపాఠము, శరీరసప్తధాతులక్షణము, కషాయాదిలక్షణము, రోగనిదానలక్షణము మున్నగునవి వివరింపఁబడి యున్నవి. ఈతీరున గ్రంథజాలము వృద్ధిచెందుచుండఁగా యోగశాస్త్రనిర్మాణముచేత చిత్తమాలిన్యరూపమగు తమమును పోఁగొట్టి పిదప అవతరించి పతంజలియనంబడి మహాభాష్యము నొనర్చి వాఙ్మాలిన్యాదిరూపములగు దోషములను పోఁగొట్టిన ఆదిశేషుఁడే చరకశాఖాధ్యాయిపరంపరయం దవతరించుటచేత చరకనామమును వహించి వైద్యసంబంధమగు సకలవిషయములు కలసివచ్చునట్టుల చరకతంత్రమనియు, వైద్యకమనియు, వైద్యపాతంజలమనిపేరుగల చికిత్సాసూత్రగ్రంథమును రచించెను. దీనికి సుశ్రుతుఁడు భాష్యము నొనర్చెను. ఆ భాష్యమునకు పిదప మఱికొన్ని వ్యాఖ్యానములు పుట్టినవి. ఆవ్యాఖ్యానానేకము లన్నియు గ్రంథవిస్తరము గలిగి తర్కవ్యాకరణమీమాంసాశాస్త్రాదియుక్తిజటిలము లయి యుండి సాధారణులకు తెలిసికొనుటకు అశక్యము లయి యుండ విదర్భదేశాధీశుఁడగు భోజరాజు "రాజమృగాంక" మను యుక్తిగ్రంథము నొనర్చి యున్నాఁడు. అది యంతయు క్రోడీకరించి వాహటుఁడను గొప్పపండితుఁడు "అష్టాంగహృదయసంహిత" అను పేరుతో కల్పస్థానము, శారీరస్థానము మున్నగు ప్రకరణములు కల గ్రంథమును రచించెను. ఆగ్రంథమునకు కూడ అనేక వ్యాఖ్యానములు పుట్టియున్నవి. అవియు దురవగాహము లగుటచేత చింతామణి, బసవరాజీయము, గుణపాఠము అను గ్రంథములు పుట్టినవి. పైగ్రంథములను చదివి అర్థము చేసికొనఁజాలనివార లీగ్రంథపాఠముతోనే తృప్తిచెంది ఔషధప్రయోగాదులను చేసెదరు. ఈశాస్త్రమున కనుగుణముగా ధన్వంతరినిఘంటువు, షడ్రసనిఘంటువు, పర్యాయార్ణవము మున్నగునిఘంటువు లనేకములు గలవు.

అన్నిటికంటె వైద్యున కుండవలసినగుణము లేవి యనఁగా:— రోగియొక్క నాడిమున్నగు అష్టస్థానముల నిదానించుట, రోగనిశ్చయము మున్నగువానియందు క్షీరనీరవివేచనముచేయు హంసబుద్ధివలెనె వొటనే

ఫలానికోగమని గ్రహించుచున్నట్టి సూక్ష్మబుద్ధి, [illegible] స్థైర్యము, సత్య వాదిత్వము, తృష్ణ లేకుండుట అనునవి. [illegible] శాస్త్రమును [illegible] డ తెలియునేని బంగారమునకు పరిమళము కలిగినట్లు ప్రకాశించును. ఈశాస్త్రము ననుసరించి చరించుటవలన ఆయురారోగ్యములు కలిగి వేదవిహితకర్మల ననుష్ఠించు సామర్థ్యము గలవాడగును. [illegible] వే మనుప్రభువుయొక్క సమీపమున [illegible] చ్చును. ఇందువలననే దీనికి ఉపవేదమనుమాట సార్థకమైనది. [illegible] న్యాయ్యముగాని స్తుతికై చెప్పినది కాదు.

ధన్వంతరిరచించిన గ్రంథములందలి [illegible] మహౌషధములు :—

భస్మములు, చూర్ణములు, లేహ్యములు, రసాయనములు, ఘృతములు, తైలములు, ద్రావకములు, ఘుటికౌషధములు, [illegible] నములు, కషాయములు, ఆసవములు అని ౧౦ విధములు.

౧. భస్మములు = అగ్నిపుటమునలన నగునవి.

౨. చూర్ణములు = వేర్వేరువస్తువులు [illegible]

౩. లేహ్యములు = పంచదార మున్నగునవి [illegible] వస్తువులఁగూర్చి వండినవి.

౪. రసాయనములు = లేహ్యలవలె [illegible] ములకు కూడి ఘుటికౌషధములు కొన్నికూర్చి వండునవి.

౫. ఘృతములు = కొన్నివస్తువులను [illegible] కూర్చి వండునవి.

౬. తైలములు = కొన్నివస్తువుల [illegible] ను చేర్చి వాడెడునవి.

౭. ద్రావకములు = అగ్నియందు [illegible] వస్తువులనుండి [illegible] గినద్రవము.

౮. ఘుటికౌషధములు = భస్మములు, [illegible], వస్తువులు మున్నగునవి గూర్చి మర్దనము చేసినవి.

౯. అంజనములు = కన్నులకు [illegible] చేయు [illegible] మున్నగునవి.

౧౦. కషాయములు = వృక్షమూలములు, [illegible] గూర్చి [illegible]

తో మరగఁగాచి ఇచ్చునవి.

౧౧. ఆసవములు = పుష్పఫలపత్రాదులతో తైలకషాయముల తీరునగాని నిర్మలోదకసమ్మేళనమాత్రంబున పానకముగగాని దించినపరిమళద్రవములు. ఇవిరుచికరము లయి పానయోగ్యములుగ నుండి చల్లదనమును, తృప్తిని కొంచెము మత్తును, సంతోషసాహసములను పుట్టించును. కొన్ని మధురముగను, కొన్ని పుల్లగను, గుణరుచిభేదములతో నుండును.

కొన్నియౌషధములపేరు లిందు వివరింపఁబడును :—

భస్మములు :—సువర్ణభస్మము, రజతభస్మము, తామ్రభస్మము, నాగభస్మము, వంగభస్మము, ఇదేవిధముగ లోహ, రస, గంధక, శృంగ, అభ్రక, తాళక, సౌవీర, ఇంగిలీక, శిలాజిత్తు, తుత్థ, పాషాణ, మున్నగువానిభస్మములు ఈజాతియందు చేరును.

చూర్ణములు :—పంచాగ్నిచూర్ణము, చిత్రకాదిచూర్ణము, ఇట్లే బడబానల, మాణిమంథ, మరీచ్యాది, తాలీస, ఏలాది, కర్పూరాది, పంచబాణ, భృగ్వాది, నాగరాది చూర్ణములు, మున్నగునవి.

లేహ్యములు :—బింబార్ద్రకలేహ్యము, క్షుద్రాభయాది, చతుష్షష్టిమరీచ్యాది, కుసుమార్ద్రాది, పిప్పల్యాది, బిల్వాది, ఖండార్జక, భల్లాతక, కుండల్యాది, పరంగ్యాది, మదనకామేశ్వరి, మున్నగునవి.

రసాయనములు :—నారికేళరసాయనము, ఇట్లే గుడనాగాది, శిగ్రుపుష్పాది, చూతఫల, సుకుమార, భల్లాతక, సుదర్శన, వారాహి, విడంగాది, అమృత, లోహ, రసాయనములు మొదలగునవి.

ఘృతములు :—అశ్వగంధాఘృతము, పలేయక, షట్పల, ఇట్లే దూర్వాది, పంచగవ్య, అర్ద్రిక, కదళీకంద, కల్యాణ, తంతులీయక, కూశ్మాండఘృతము మున్నగునవి.

తైలములు :—భృంగామలకతైలము, ఇట్లే, శంఖపుంఖాది, లక్ష్మీనారాయణ, లాక్షాది, ఘ్వసతరి, పంచామ్ల, పాశ్చాత్యనింబ, విషముష్టి, కేతక, స్నేహారణ్య, వాతాంతక, ఘూశికా, భూనాగ, కర్పూర, మష్టి, మునస్పుతైలములు మున్నగునవి.

ద్రావకములు :—శంఖద్రావకము, మహాద్రావకము మొదలగునవి.

ఘుటికౌషధములు :—అగ్నికుమారరసము, త్రైలోక్యచింతామణి, మేహాంతకరసము, రాజమృగాంకము, పూర్ణచంద్రోదయము, బాలసూర్యోదయము, వసంతకుసుమాకరము, వాతరాక్షసము, వాతవిధ్వంసరసము, చంద్రహాసము, చంద్రభావితరసము, కందర్పాంకురరసము, షణ్ముఖరసము, కాలాగ్నిరుద్రరసము, కామేశ్వరరసము, ప్రతాపలంకేశ్వరము, చాతుర్థికగామబాణము, విష్ణుచక్రము, విశ్వంభరము, బడబానలరసము, నారాయణరసము, మదనభైరవరసము, భాస్కరరసము, జ్వరాంకుశము, స్వచ్ఛందభైరవి, సంజీవనిరసము, భూపతి, చింతామణి, జోగినీరసము, నవగ్రహచింతామణి, రసభూపతి, ఆనందభైరవి, ఆనందభైరవీరసము, అతిసారకుఠారము, త్రైలోక్యడంబరము, కాలవిధ్వంసనీరసము, గండభేరుండరసము, రాజచండేశ్వరరసము, ఏకమూర్తిరసము, ద్విమూర్తిరసము, త్రిమూర్తిరసము, యోగిరాజరసము, సర్వరోగాంతకము, సన్నిపాతభైరవి, అమృతసంజీవనీరసము, త్రినేత్రరసము, సన్నిపాతవిధ్వంసరసము, బ్రహ్మవటీరసము, మృత్యుస్థాపనరసము, పంచవక్త్రరసము, జయమంగళరసము, వీరభద్రరసము, హేమగర్భపోటలీరసము, గుల్మాంతకరసము, శ్వాసకుఠారరసము, బాలార్కము, సూర్యావర్తిఘుటిక, శంఖవటి, దినేశభైరవీరసము మొదలగునవి.

అంజనములు :—నారికేళాంజనము, శ్లేష్మ వీరభద్ర, సిల, గరుడ, కపోత, కర్పూర, ప్రబోధ, బాలసూర్యోదయ, భైరవ, విఘ్నేశ, ప్రకాశ, దివ్య, హారిద్ర, మాయ, నేత్రామృత, సౌవీరాంజనము మొదలయినవి.

కషాయములు :—భార్గ్యాదికషాయము, వాశాది, ద్రాక్షాది, శీతజ్వర, మహాపంచకోల, దురాలభాది, బలామూల, వాతజ్వర, శ్లేష్మజ్వర, ద్వంద్వజ్వర, దోషజ్వర, విషమజ్వరకషాయము మున్నగునవి.

ఆసవములు :— ద్రాక్షాసవము, చూతాసవము, సురాసవము, చెంగల్వాసవము, పద్మాసవము, రుద్రపత్రాసవము, సునాముఖపత్రాసవము, మధ్వాసవము, శర్కరాసవము, తింత్రిణ్యాసవము, మున్నగునవి.

కర్కోటకవిషంబున భస్మముగాఁ జేయఁబడినవృక్షంబును కశ్యపుఁడు తనవైద్యప్రభావమువలన మఱల చిగురించినట్లుల నొనర్చె నని భాగవతపురాణమునఁ గలదు.

ఆయుర్వేదమను నామమును పొందిన ధన్వంతరిచేత బోధితమయిన మనహిందూవైద్యశాస్త్రమును అభ్యసించి తత్సహాయముచేత చేయఁబడిన యౌషధములచేత కుదర్పఁజాలని వ్యాధియే లేదని మనఋష్యాదులు అభిప్రాయపడి శిష్యసంఘమున కుపదేశించుచుండిరి. ఇట్టియౌషధములు సర్వరోగనివారకములు. ఈయౌషధములు చేయుమార్గము లనేకములు మనవైద్యశాస్త్రములందు వివరింపఁబడియున్నవి. మనశాస్త్రములందిట్టి విషయములు అనేకము లున్నను మనవైద్యులు హృద్యులు గాక కుటిలు లయి రోగాయవైద్యములను లోకస్థితత్త్వానుసారంబుగ ననుపానములఁగూర్చి యౌషధముల నొసఁగుమర్యాద తెలియక శాస్త్రజ్ఞానముచేత తమకు సంభవించినయవివేకమును స్వీయతము నెఱుంగక ఇతరులవైద్యగ్రంథములే శ్రేష్ఠము లని పలుకుట చాల విచిత్రమయ్యెడిని. ఇయ్యది తమమూఢతయొక్క దోషమునుగా నెఱుంగక శాస్త్రమును దూషించుచున్నారు. చక్కఁగ శాస్త్రముల నభ్యసించి సత్యవాక్యము నిర్గుణగుణములు కలిగి శాస్త్రములను విధించినవిధముగా నలసులుగాక ఆచరించిన మనవైద్యముచేత కుదురనివ్యాధి యుండదు. మనదేశములోనివారలకు మనదేశపువస్తువులే మనదేశపువస్తువ్వ నుత్తమమగు మనగ్రాంధికవిధానములే సరియగునౌషధము లని మఱొక్కవ్యాసమున వ్రాసెదము ఈవిషయమును సమాప్తిచేయుచున్నాము.

పాకశాస్త్రము.

ఈపాకశాస్త్ర మాయుర్వేదమున కొకభాగముగ యున్నది. పూర్వకాలమున నీవిషయమును గూర్చి గ్రంథము లనేకము లుండెను. అందు లభించినపాకములు సుప్రసిద్ధములు. నలుఁడు భీముఁడు మొదలగువాం డ్రలు పాకవిద్యయందు చక్కని పాండిత్యము కలిగియు నీలోకములో గొప్పవారని గలరు. ఈపాకవిద్యయందు గొప్పగ్రంథములు గలవు.

రోగములకు ఔషధము లేకయేభక్ష్యపదార్థములందు ఉప్పు, పులుసు, కారము, మున్నగువస్తువులను సూక్ష్మాధికములుగ ప్రయోగించిన ఔషధసమానములయి ఆరోగ్యము నిచ్చుచుండును. వివిధవస్తువులగుణముల నెఱింగి వానిపాకములందు గలసూక్ష్మములగురీతుల నెఱింగి యొనర్చువారు చేసినవంటకముల భుజించుటవలన నయ్యవి బహురుచ్యములై పథ్యమై ఔషధప్రాయమై యారోగ్యము నొసంగును. షడ్రసములనుస్వాదాధికసమభేదములచేత నొక్కొకపదార్థమును ౧౮ విధములుగ నలమహారాజు వంటకము నొనర్చె నని వాడుక గలదు. భీమసేనుం డొకనాఁడు ధర్మజుండు పేరోలగమున నుండఁగా వచ్చి పాకశుద్ధి నందినచారును దెచ్చి త్రాగు మనిన నతండు సభాస్థలియందు ఆచారును గ్రహింప సంశయింపఁగా భీమసేనుండు కోపించి ఆచారును సభయందు పారఁబోయఁగా క్రిందఁబడినచారుయొక్కచినుకులు అచ్చటిస్తంభములందు సోకి స్తంభముయొక్కదారువు చిగిరించె నని వాడుక గలదు. అట్టి శాస్త్రగ్రంథములు నశించిపోవుటచేత ఇప్పటివారు బుద్ధిసూక్ష్మమువలన పాకము చేయువారిపారంపర్యము ననుసరించి సదోవిధంబుగ చేయుచున్నవారలే కాని శాస్త్రమర్యాదను తెలిసి చేయుచున్నటుల గనంబడదు. భక్ష్యపదార్థములపేళ్లు కొన్ని ఈక్రింద వ్రాయుచున్నారము.

అపూపములు, లడ్డువులు, దోసెలు, ఉంగిరపూవులు, పూతరెలు, చక్కిలములు, మణుగుబుప్పులు, మోదుండలు, అతిరసములు, అరిసెలు, మండిగెలు, పీసెలు, సుకియలు, అమృతకలశములు, సోగులు, చక్కెరబుడగలు, కరిజలు, రవిళింగాయలు, తేమనములు, పాలకాయలు, మినపపోకలు, మనోహరములు, గారెలు, బూరెలు, ఉప్పములు, పూరీలు, గూఢపాపిరిలు, అంగరుల్లలు, పేణీలు, తెరువల్లిగెలు, మడతెలు, పప్పుబూరెలు, సజ్జబూరెలు, ఆమవడలు, సరిసెలు, బండిగవ్వలు, ఏలకికాయలు, వెన్నదిగెలు, సీటికుడుకులు, సహకుడుకులు, ముత్తెపుచిప్పలు, చంద్రకాంతములు, గరిజకాయలు, బెడిసెలు, గోడబిళ్లు, గూడుపరిగెలు, తేలుపరిగెలు, తేనెతోనలు, నవనీతంపుఘుటికలు, జంతికెలు, జీడెలు, చేగోడీలు, కుడుములు, ఇడ్డెనకుడుములు, ముద్దకుడుములు, సిప్పట్లు, బొబ్బట్లు, జిల్లేడుకాయలు, ఉండ్రములు, మోదకములు, పొట్టులు,

పాకపుచలిమిడికాయలు, చిమ్మిలుండలు, అప్పడములు, వడియములు, పెరుగువడియములు, ఉక్కెరలు, దధిపిండఖండములు, మున్నగు అనేకవిధములగు భక్ష్యములు, కేసరీభాత్, పులగము, పరమాన్నము, ఘృతాన్నము, క్షీరాన్నము, దధ్యోదనము మున్నగు అన్నవిశేషములును, బహువిధములగు కూరలు, వేపుళ్ళు, పచ్చళ్ళు మొదలగువానిని చేయు విధము లన్నియు పాకశాస్త్రమువలన తెలిసికొనవచ్చును. ఈభక్ష్యములు, అన్నవిశేషములు మున్నగువానిని చేయునప్పుడు మంచివస్తువులను నిర్మలోదకములను పరిశుద్ధములగు భాండములను శుచియై ఉపయోగించుకొనుచుండవలయును.

అర్థవేదము.

అర్థము = అనఁగా పొందఁబడునది లేక కోరఁబడునది అగు భూమి మున్నగు ధనసాధనవస్తువు, ధనము, దానియొక్క, వేదమనఁగా పొందుటకు తగినయుపాయమును బోధించునది. ఇదియే అర్థశాస్త్రము, నీతిశాస్త్రము, రాజనీతియు, దండనీతియు, అనియు, చెప్పఁబడును. దీనియందు చెప్పఁబడుముఖ్యాంశములు రాజవిద్యలు.

రాజవిద్యలు ౪ విధములు :—

౧. ఆన్వీక్షికి = అనఁగా సాంఖ్యయోగతర్కశాస్త్రాదివిద్య.
౨. త్రయి = అనఁగా ఋగ్యజుస్సామాథర్వవేదములు.
౩. వార్త = అనఁగా కృషివాణిజ్యపాశుపాల్యములు.
౪. దండనీతి = అనఁగా చతురంగబలములను సమనయించుట.

---

౧. ద్వైధీభావద్వయము :— స్వతంత్రము, పరతంత్రము.
౨. శక్తిత్రయము :— ప్రభుశక్తి, మంత్రశక్తి, ఉత్సాహశక్తి.
౩. దండత్రయము :— వధము, అర్థహరణము, పరిక్లేశము.
౪. సిద్ధిత్రయము :— ప్రభావసిద్ధి, మంత్రసిద్ధి, ఉత్సాహసిద్ధి.
౫. ఉదయత్రయము :— క్షయము, స్థానము, వృద్ధి, ఇదియే త్రివర్గము.

౬. భేదత్రయము :— స్నేహరాగాపనయనము, సోదర్యోత్పాదనము, సంతర్జనము.

౭. చతురంగములు :— ఏనుగులు, గుఱ్ఱములు, రథములు, కాల్బంట్లు.

౮. రాజవిద్యలు :— అన్వీక్షికి, త్రయి, వార్త, దండనీతి.

౯. ఉపాయములు :— సామము, దానము, భేదము, దండము.

౧౦. సామపంచకము :— పరస్పరోపకారదర్శనము, గుణకీర్తనము, అన్యోన్యబంధుప్రవచనము, ఆయతిసంప్రదర్శనము, సాధువాదము.

౧౧. దానపంచకము :— సంప్రాప్తము, ఉత్సర్గము, సంప్రాప్తధనోత్సర్గము, స్వయంగ్రాహము, ప్రతిమోక్షము.

౧౨. పంచతంత్రములు :— భేదతంత్రము, పరీక్షాతంత్రము, విశ్వాసతంత్రము, వంచనాతంత్రము, మిత్రకార్యతంత్రము.

౧౩. అంగపంచకము :— సహాయము, సాధనోపాయము, దేశకాలవిభాగము, వినిపాతప్రతీకారము, సిద్ధి.

౧౪. యానపంచకము :— విగృహ్యము, సంధానము, సంభూయము, ప్రసంగము, ఉపేక్షము.

౧౫. అరిషడ్వర్గము :— కామము, క్రోధము, లోభము, మోహము, మదము, మత్సరము.

౧౬. షడ్గుణములు :— సంధి, విగ్రహము, యానము, ఆసనము, ద్వైధీభావము, సమాశ్రయము.

౧౭. సప్తాంగములు :— స్వామి, అమాత్యుడు, సుహృత్తు, కోశము, రాష్ట్రము, దుర్గము, బలము.

౧౮. సభాసప్తాంగములు :— విద్వాంసులు, కవీశ్వరులు, వందులు, గాయకులు, పరిహాసకులు, ఇతిహాసకులు, పౌరాణికులు.

౧౯. సప్తసంతానములు :— తటాకము, ధననిక్షేపము, బ్రహ్మస్థాపనము, శివాలయము, వనము, కూపము, కృతి.

౨౦. సప్తవ్యసనములు :— స్త్రీ, ద్యూతము, వేట, సురాపానము, కఠినదండనము, పలుకుప్రల్లదము, వ్యర్థముగ ధనమ్మును దుర్వినియోగము చేయుట.

౨౧. సప్తోపాయములు :— సామము, దానము, భేదము, దండము, మాయ, ఉపేక్ష, ఇంద్రజాలము.

౨౨. అష్టవర్గములు :— కృషి, వాణిజ్యము, దుర్గము, సేతుబంధనము, ఖన్యాదానము, వనాదానము, శూన్యనివేశనము,

౨౩. అష్టైశ్వర్యములు :— దాసి, భృత్యుఁడు, సుతుఁడు, బంధువు, వస్త్రము, వాహనము, ధనము, ధాన్యము.

౨౪. అష్టభోగములు :— సతి, స్నానము, భోజనము, వస్త్రము, గంధము, పుష్పము, తాంబూలము, సంయోగము.

౨౫. ద్వాదశరాజమండలము :— అరి, మిత్రుఁడు, అరిమిత్రుఁడు, మిత్రమిత్రుఁడు, అరిమిత్రమిత్రుఁడు, పార్ష్ణిగ్రాహుఁడు, ఆక్రందుఁడు, ఆక్రందాసారుఁడు, పార్ష్ణిగ్రాహాసారుఁడు, విజిగీషుఁడు, మధ్యముఁడు, ఉదాసీనుఁడు.

౨౬. షోడశసంధులు :— కపాలసంధి, ఉపహారము, సంతానము, సంగతము, ఉపన్యాసము, ప్రతీకారము, సంయోగము, పురుషాంతరము, అదృష్టనరము, ఆదిష్టము, ఆత్మామిషము, ఉపగ్రహము, పరిక్రియ, ఉచ్ఛిన్నము, పరదూషణము, స్కంధోపనేయము.

౨౭. వింశతివిగ్రహములు :— రాజ్యము, స్త్రీ, స్థానము, దేశము, జ్ఞానము, ధనాపహారము, వ్యసనము, మానము, విషయపీడ, జ్ఞానార్థము, ప్రభుశక్తి, మంత్రశక్తి, ఉత్సాహశక్తి, దైవము, మిత్రుఁడు, అవమానము, బంధువినాశము, భూతానుగ్రహవిచ్ఛేదము, మండలదూషణము, ఏకార్థాభినివేశము.

ఈచెప్పఁబడిన పదార్థము లన్నిఁటికి మొదట నొక్కొక్కసమూహమునకు సాధారణలక్షణమును, పిదప విశేషలక్షణమును, అవాంతరభేదములును, పిమ్మట దేనివలన నేది పుట్టినదో అట్టికార్యకారణభావములును, వానివినియోగక్రమములును సాంగముగ నీశాస్త్రమున వివరింపఁబడి యున్నవి.

శక్తిత్రయసంపన్నుఁడగు రాజు షాడ్గుణ్యచింతనరూపమగు మంత్రముచేత కర్తవ్యక్రియను నిశ్చయించుకొని యోగ్యతానుసారముగ

చతురుపాయములను ప్రయోగించుచు పరగ్లానిపూర్వకముగ తనకు అభ్యుదయమును కలుగఁజేసికొనుట నీతి యని పిలువఁబడును. సామాద్యుపాయత్రయమునకు పరుఁడు తనకు లోఁబడనియెడల చతుర్థోపాయమగు దండము నుపయోగింపవలయును. సామాద్యుపాయత్రయసాధ్యునియందు దండము నుపయోగించుట నీతివిరుద్ధ మనఁబడును. కావున మంత్రులతోఁ గూడి స్వయముగ నాలోచించుకొని నిశ్చయించుకొనిన పిదప పరునకు తెలియురీతిగ ప్రవర్తింపవలయును. దమధాతువునల్లఁగాని దండధాతువువలనఁగాని దండశబ్దము పుట్టినది. ధాతువునకు శిక్షించుటగాని అడ్డగించుటగాని అర్థమగును. ఆధాతువుమీఁదఁ బుట్టినశబ్దము భావవ్యుత్పన్నము, కరణవ్యుత్పన్నము, కర్తృవ్యుత్పన్నము, అని త్రివిధము. అనఁగా దండించుట, దండనము, దండము.

భావార్థము :—దండించుట.

కరణము :—దండించుటకు సాధనమగు కఱ్ఱమున్నగువస్తువు.

కర్తృ :—దండించెడువాఁడు దండుఁడు.

ఈమూఁడుదండశబ్దములు ప్రకృతోపయోగములే, ఎట్లనఁగా :—

౧. వధదండము :—దండార్హుని కొట్టుట.

౨. అర్థహరణదండము :—దండ్యునివలన సొమ్ము దండుగగొనుట.

3. పరిక్లేశము :— దండ్యుని చెఱసాలయం దుంచుట మున్నగునవి.

దండముమున్నగు నాయుధసాధనములచే దండనక్రియను జరుపువారలుకూడ దండు లనిపించుకొనియెదరు. ఆదండశబ్దము చెడి తెనుఁగున దండు అని అనిపించుకొనుచున్నది. దండనసాధనములతో జరుపఁబడునది దండన, దండనక్రియ చేతనగుగు దండుయొక్క, ఆధీనముగా నున్నందున ప్రజలు తమకు చోరాద్యుపద్రవములు రాకుండ నివారించుకొనుట కశక్తులయి తమసంరక్షణమునకుగా నైకమత్య మవలంబించి పండించినపంట మున్నగువానిలో నాఱవభాగమును విడిగా తీసి యుంచి సమర్థుఁడగువాని కిచ్చుచుండిరి. అతఁడే రాజు. ఇట్టిధనమును అంతయు ఒకచోట చేర్చి దండుయొక్క మొనగాండ్రకును, ప్రధానులు మున్నగు

వ్యవహారస్థులకును దండనకును జీతములుగా నిచ్చుచు వారిని కూడఁగట్టి వారివలన రాజకార్యములను నిర్వహించుచున్నాఁడు. వశము తప్పి దండార్హుఁడైనవానిని తగినరీతిగ దండించుచు న్యాయముగ ప్రజలను పాలించుచున్నాఁడు కాని ద్రవ్యలాభము అయినకొలఁది కామక్రోధాద్యరిషడ్వర్గములకు లోనై తెలివి తప్పి కామజంబులగు ద్యూతము, వేఁట, పానము, స్త్రీలు, క్రోధజములగు వాక్పారుష్యము మున్నగువ్యసనముల నంది "రాజ్యాంతే నరకం ధ్రువం" అను వచనమునకు గురి కాకూడదు. దండముయొక్క నీతి దండనీతి అనఁగా, ఆన్వీక్షకి, త్రయి, వార్త, అనులోకస్థితిహేతువులగు రాజవిద్యాత్రయముయొక్క యోగక్షేమార్థము దండము నయించుటకు సాధన మయిన నాల్గవరాజవిద్యయై వెలయుచున్నది. ఈ దండనీతివిద్య ఇతరులకు లభించని రాజ్యమున్నగువానిని సంపాదించుటకును, ఉన్న రాజ్యమును రక్షించుకొనుటకును చాల సహాయము నొసఁగును. ఇటుల సురక్షితముగాఁ జేయఁబడినదానిని బ్రహ్మవేత్తలగు తపోవంతుల కుపయోగించుట కని యెఱుఁగవలయును. ఈదండనకు (సేనకు) నాయకులగు దండాధిపతులు చతుర్ముఖబ్రహ్మయొక్క యజ్ఞములో మర్యాదాస్థాపకుఁడగు దండదేవునియొక్క అభిమానమున కాస్పదములయిన వ్యష్టిరూపములని యెఱుఁగవలయును. ఈదండనీతివిద్యయొక్క సంప్రదాయ మంతయు మహాభారతశాంతిపర్వమునందు నేకాధ్యాయముచేత వివరింపఁబడియున్నది. ఎట్లనఁగా:—

౧. భీష్ముఁడు దండము దేవస్వరూప మనుటకు చెప్పిన యితిహాసము.

పూర్వకాలమునందు అంగదేశాధిపతియగు వసుహోముఁడను రాజు ధర్మపత్నీసమేతుఁడై హిమవత్పర్వతమునకుఁ బోయి అందు ముంజీపృష్ఠమను శిఖరమునందు సద్వృత్తిచేత కాలము గడపుచు మునులకు మాననీయుఁడై యుండెను. అతనిసమీపమునకు మాంధాతయను రాజు వచ్చి వినయపూర్వకముగ నమస్కరించి అతనిచేత సత్కరింపఁబడెను. తరువాత మాంధాత వసుహోమునితో తాను దండస్వరూపమును తెలిసికొనుటకై వచ్చితి నని ప్రార్థించి చెప్పఁగా నట్లె యని వసుహోముఁడు చెప్పఁదొడఁగెను:—

బ్రహ్మ ఒకయజ్ఞము చేయఁదలఁచి తనకు సమానుఁడగు ఋత్విజుని గానక సహస్రసంవత్సరములు తప మొనర్చెను. ఇటుల తపస్సు చేయుచుండఁగా అతనికొకనాఁడు తుమ్ము వచ్చెను. ఆతుమ్మువలన క్షుతుఁడనువాఁడు పుట్టెను. అతనిని ఋత్విజునిగా నేర్పఱుచుకొని ప్రజాపతి యజ్ఞము చేయుచుండఁగా మర్యాదాస్థాపకముగా నుంచఁబడిన దండము కామచారి యగుటచేత నంతర్హిత మయ్యెను. దానివలన యజ్ఞక్రియాకలాపమునకు మర్యాద పోయి యజ్ఞవిఘ్నము సంభవించెను. ప్రజాపతి యాందులకు చింతించి విష్ణుసమీపమునకుఁబోయి ఈస్థితి నివిన్నవించెను. తరువాత బ్రహ్మయు విష్ణువును గలసి ఈశ్వరునిసమీపమునకుఁబోయి ఈవిషయమును విన్నవింపఁగా ఈశ్వరుఁడు వారియందు దయ కలిగి దండములేనందువలన లోకము కలతపడుచున్న విషయమును చక్కఁగా నెఱింగి తనప్రభావమునే దండముగా కల్పించి దండనీతి కాశ్రయుఁడై ప్రకాశించెను. అప్పుడు ఋగ్వేదము మొదలుకొని యర్థశాస్త్రమువఱకుఁగల ౧౮ విద్యలలో దండనీతివిద్య ప్రధానమనియు తక్కిన ౧౭ విద్యలు తచ్ఛేషములనియు దండనీతివిద్యయొక్క విస్తారవివరణరూపము లనియు చెప్పి విష్ణువునకు అధీనముచేసెను. విష్ణువు బ్రహ్మకు మఱల దండనీతిని దయచేయఁగా బ్రహ్మయాగము సంపూర్ణమాయెను. సకలలోకములును సంతసించెను. పిదప విష్ణువీదండనీతిని అంతయు బ్రహ్మమనుమఁడును అంగిరసునికుమారుఁడు నగు బృహస్పతికిచ్చెను. బృహస్పతి ఇంద్రమరీచుల కిచ్చెను. మరీచి భృగువున కిచ్చెను. భృగువు మునులనేకుల కుపదేశించెను. ఈదండదేవుఁడు శివస్వరూపియు విష్ణుస్వరూపియు నై యున్నాఁడు. దండనీతి వాణీలక్ష్మీగౌరు లనెడిశక్తిత్రయస్వరూపిణి. ఈదండదేవుఁడాయుధముల ధరించి పాపాత్ములను దండించుచుపుణ్యాత్ములను రక్షింపుచుండును. పూర్వకాలమునందు దండనీతిగలరాజుండి ధర్మార్థములను విమర్శించుచుండలేదు. ఇఁక నేమన ధర్మమతమని వ్యవహరించుచు ఒకరికొక రుపద్రవకాలములందు రక్షకులుగా నుండికార్యములకు గతి నొనర్చుచుండిరి. క్రమక్రమముగ జనులందు లోభగుణము ప్రవేశించి అధర్మాసక్తులగుచుండఁగా ప్రజలకు రక్షకుఁడగు వాఁడు లేక దీనస్థితిని పొందుచుండిరి. యజ్ఞయాగాదికర్మలు భూమియందు

లోపించెను. ఇంద్రాదిదేవతలకు హవిర్భాగములు శూన్యము లయ్యెను. హవిర్భాగాభావమువలన దేవతలు కలఁతఁజెంది బ్రహ్మదేవునిసమీపమునకు పోయి అతనితో మొఱఁబెట్టుకొనిరి. బ్రహ్మదేవుఁడు వారి కభయమిచ్చి, స్వామ్యమాత్యసుహృత్కోశరాష్ట్ర, దుర్గబలములనెడు సప్తాంగరూపమగు నీతిశాస్త్రము పదార్థజాతములను నిర్మించి ధర్మార్థకామమోక్షము లను పురుషార్థచతుష్టయమునకు సాధక మగునటుల నొనర్చెను. పిదప శివకేశవులయనుగ్రహమున తానింతకుముందు శతసహస్రాధ్యాయవిస్తారముగ పొందిన దండనీతివిద్యను లోకమునందు వ్యాపింపఁజేయఁ దలఁచి శివుని ధ్యానించఁగా ఆపరమశివుఁడు బ్రహ్మలలాటమునుండి విశాలాక్షనామమున నావిర్భవించెను. ఆవిశాలాక్షుఁడు దండవిద్యను గ్రహించి ఇట్టివిస్తృతగ్రంథమును అల్పాయుష్కులగు మర్త్యులు అభ్యసింపఁజాల రని తలంచి ౧౦ వేల అధ్యాయములతో వైశాలాక్షమనుపేర గ్రంథమును సంగ్రహించెను. త్రివర్గములనుగుఱించియు బోధించియున్న ఈగ్రంథమునందు ధర్మశాస్త్రభాగమును స్వాయంభువమనువును, అర్థశాస్త్రభాగమును బృహస్పతియు, కామశాస్త్రభాగమును నందికేశ్వరుఁడును, మోక్షశాస్త్రభాగమును సనకాదులును గ్రహించిరి. అర్థశాస్త్రమును ఇంద్రుఁడు ౫ వేల అధ్యాయములుగను, బృహస్పతి ౩ వేల అధ్యాయములుగను సంక్షేపించెను. శుక్రుఁడు ఔశనసమనుపేరుతో ౧ వేయి అధ్యాయములుగా సంగ్రహించెను. పిదప మునీశ్వరులు కొందఱు రాఁబోవుమనుజులయసామర్థ్యమును గుర్తెఱింగి మూఁడునూఱు అధ్యాయములుగా సంగ్రహించిరి. పిదప అంగదేశాధిపతియగు వసిష్ఠునికాలమునందు కామందకుఁడనువాఁడు ౧౦౦౦ శ్లోకములకు లోపుగా దండనీతిశాస్త్రమును సూత్రించెను. ఈగ్రంథమునందు సర్గలు ౨౦.

౧. ఇంద్రియజయాధ్యాయము.
౨. విద్యాసముద్దేశము.
౩. ఆచార్యవ్యవస్థ, దండనీతి.
౪. సప్తప్రకృతిభాగము.
౫. సేనాధర్మము.
౬. కంటకశోధనవిధి.
౭. ఆత్మరక్షణావిధి.
౮. మండలవికల్పము.
౯. సంధివికల్పము.
౧౦. విగ్రహవికల్పము.

౧౧. యానవిధి. ౧౬. యాత్రావిధి.
౧౨. మంత్రవికల్పము. ౧౭. స్కంధావారనివేశవిధి.
౧౩. దూతవికల్పము. ౧౮. ఉద్యోగవిధి.
౧౪. ప్రకృతివ్యసనవిభాగము. ౧౯. యుద్ధసన్నాహవిధి.
౧౫. రాజవ్యసనభేదము. ౨౦. వ్యూహవిభాగాది.

వీనియందు మఱికొన్ని యంశములు కూడ చేరి యున్నవి.

ఈకలియుగమునందు యుధిష్ఠిరశకములో ౧౦౧౫ సంవత్సరముల కాలమునందు విష్ణుగుప్తుఁడు, మల్లనాగుఁడు, కౌటిల్యుఁడు, అనునామాంతరములుగల చాణక్యుఁడను బ్రాహ్మణుఁడు చంద్రవంశపుత్తుఁడిరాజగు నందుఁడను క్షత్రియోత్తముని పట్టాభిషేకానంతరమునందు మాయోపాయములచేతఁ జంపించి చంద్రగుప్తుఁడనుశూద్రుని రాజునుగా చేసెను. పిదప తానొకనీతిశాస్త్రమును చేసెను. ఆశాస్త్రమునకు లక్ష్యభూతముగ నందునిప్రధానమంత్రియు, రాజభక్తిగలవారిలో ఉత్తముఁడును స్వామిద్రోహి యగుచాణక్యుని చంపి తనప్రభుభక్తిని వెల్లడిచేయుటకుగాను అదృశ్యుఁడై యనేకమాయోపాయముల నొనర్చుచున్న రాక్షసుని తననీతిప్రభావముచేత చంద్రగుప్తునిచేత మరణాంతశిక్షకు లోఁబఱిచి వశవఱచుకొని పరస్పరాలింగనముల నొనర్చుకొని ఆరాక్షసునే చంద్రగుప్తునకు మంత్రిగా నొనర్చెను. ఇతనినీతిశాస్త్రప్రయోగమును రాక్షసుఁడు మెచ్చుకొనెను. ఈచాణక్యరాక్షసులనుగూర్చిన కథయంతయు ముద్రారాక్షసమనుపేరుగల నాటకమునందు సమగ్రముగ వర్ణింపఁబడియున్నది. ఇట్టినీతిశాస్త్రమే పంచతంత్రి హితోపదేశము లనెడి ప్రకరణములయందుఁ గూడ వెలయుచున్నది. ప్రకృతమున ఔశనసము మున్నగు నీతిశాస్త్రములు వాడుకలో లేవు. కామందకీయముమాత్ర మరుదుగా వాడఁబడుచున్నది. భారతమునందు విదురనీతులు, భీష్మనీతులు, మున్నగుతావులందును శుక్రబృహస్పత్యాది మతభేదములతో కొంతవఱకు నీతిశాస్త్రము విశకలితముగాఁ గలదు. ఏవిధముగానైనను ధనమును సంపాదించవలయునని అక్కడక్కడ బోధించుచున్న ఈనీతిశాస్త్రము వైదికకర్మలకు విరోధము గదా! ఇట్టియర్థశాస్త్రమును ఉపవేదముగా గ్రహించుట

ఎట్లని సందేహించినను వేదవిహితములగు యజ్ఞాదిక్రియలకు వలయు దక్షిణలు, ఆజ్యము, చరువు, పురోడాశము, క్షీరాదులు, ద్రవ్యసాధ్యములు గాని ఇతరసాధ్యములు కావు. అట్టియర్థమును సాధించుటకయి యుపాయమును బోధింపుచు వేదోపకారక మగుటచేత ఉపవేద మని అనిపించుకొనును.

కామము.

కామము = అనఁగా మనస్సు మొదలగు ఇంద్రియములచేత నపేక్షింపఁబడు విషయానుభవసుఖమును గోరుట. ఇది మన్మథదేవతాకమయి ధర్మార్థములకంటెను నిహపరలోకసాధకమయి మోక్షకరంబయి యుండును. శ్రీకృష్ణులవారు భగవద్గీతలయం దీవిధమున వచించియున్నారు:—

"శ్లో. బలం బలవతాం చాహం కామరాగవివర్జితమ్ ।
ధర్మావిరుద్ధో భూతేషు కామోఽస్మి భరతర్షభ ॥"
భగవద్గీత. ౭. ౧౧.

ధర్మశాస్త్రావిరుద్ధముగ భూతములందుఁగల కామము భగవత్స్వరూప మని సిద్ధించుచున్నది. స్వకాంతయందు ఋతుకాలగమనము వలనఁ గలిగిన సంతానము పరలోకప్రాప్తికి సాధనమగుచున్నది. పుత్త్రుఁ డనఁగా "పున్నామ్నో నరకా త్త్రాయత ఇతి పుత్త్రః" నరకబాధ నుండి రక్షించువాఁడని యర్థము. పుత్త్రసంతతివలన పుణ్యలోకము కలుగువిషయమును భారతము ఆదిపర్వమునందు పాండురాజుకథవలనను, జరత్కారునికథవలనను మనము తెలిసికొనవచ్చును.

పాండుభూపాలుఁడు శతశృంగపర్వతంబునందు తపంబు సలుపుచుండి యొకనాఁడు దివ్యవిమానము లెక్కి వచ్చుచుఁ బోవుచున్నట్టియు, బృందారకబృందములు నిండియున్న స్వర్గలోకమార్గంబున పుణ్యలోకంబుల కనాయాసంబుగ నుత్తరాభిముఖులగుచు నరుగుమునులం గాంచి మీ రెచటికేఁగెదరు అనఁగా వారు నేఁ డమవస కావున బ్రహ్మాండమునం దుండు మునులును పితరులును బోవుచున్నారు. మేమును అందులకుఁ బోవుచున్నా మని పలికి పోవుచుండిరి. పాండురాజును భార్యాద్వయస

మేతుండై వారివెంట నడువఁజొచ్చెను. అతనిఁ గాంచి మునులు "రాజా ! నీవు సుకుమారుఁడవు. దుర్గమం బగునీదేవమార్గమున కేల వచ్చెద"వని వారింపఁగా పాండుభూపాలుఁడు "అపుత్రస్య గతి ర్నాస్తి" యనువేద వచనంబున సంతానరహితులగు మునులకుఁగూడ నీమార్గంబు దుర్గమం బన మునిశాపంబున అపుత్త్రుండ నగు నాకెట్లు గమ్యమని చింతించుచు మునీశ్వరుల ప్రార్థింపఁగా వారు యోగబలంబున సర్వమును విచారించి కొలఁదికాలములో నీకు దేవతానుగ్రహంబువలన సంతానము కలుగు ననియు దానిచేత పుణ్యలోకసుఖంబు ననుభవింపఁగల వనియు చెప్పినట్లు గలదు.

జరత్కారుఁ డనుమునిపుత్త్రుని అతనిపితృదేవతలు గాంచి ఆశ్రమచతుష్టయములో గృహస్థాశ్రమము ముఖ్యమయినది కావున నీవీ యాశ్రమము నొంది సంతానవంతుఁడవయి మాకు పుణ్యలోకసుఖంబును కలుగఁజేయు మని చెప్పినటుల నున్నది.

కాశీఖండమునందు విశ్వానరునికథయందు గృహస్థాశ్రమము శ్రేష్ఠమని చెప్పఁబడి యున్నది. గ్రంథస్థములగు ఇట్టికథలను విశ్వసించి నిత్యనైమిత్తికకర్మంబుల నొనర్చుచు స్వభార్యయందు కామశాస్త్రానుసారంబుగ విషయానుభవ మనుభవించుచు పరదారరతి మున్నగు నిషిద్ధకార్యముల పరిత్యజించుట ఇహపరలోకసుఖదాయకము.

ఇట్లు చరించుటవలన తానాచరించు కర్మలఫలము పరమేశ్వరార్పణ మగుచుండుటచేత చిత్తశుద్ధికలిగి మనఃప్రసన్నత కలిగి చతుర్థపురుషార్థమగు మోక్షము సిద్ధించుటలో సందియము లేదు.

ఈశాస్త్రోత్పత్తిక్రమము అర్థవేదభాగమునందు చెప్పినవిధముగా బ్రహ్మలలాటమునందు పుట్టినవిశాలాక్షునివలన చేయఁబడిన నైశాలాక్షమను దండనీతిశాస్త్రములో నొకభాగమయిన కామశాస్త్రము కృతయుగమునందు ౧౦౦౦ అధ్యాయములుగ సంగ్రహింపఁబడెను. త్రేతాయుగమునందు శ్వేతకేతుమహామునిచేత ౫౦౦ అధ్యాయములుగ సంగ్రహింపఁబడెను. ద్వాపరయుగమున బాభ్రవ్యమహామునిచేత ౧౫౦ అధ్యాయములుగ సంక్షేపింపఁబడెను. పిదప దత్తక, చారాయణ, సువర్ణనాభ, ఘోటకముఖ, గోనర్దీయ, గోణికాపుత్ర, కూచిమార,

మునులచేత నైష్ఠిక, సాధారణ, సాంప్రయోగిక, కన్యాసంప్రయుక్త, భార్యాధికార, పారదారిక, ఔపనిషదికములను సప్తాధికరణములుగ బాభ్రవ్యునిచేత నేర్పఱచి చెప్పఁబడినవాని నొక్కొక్క నొక్కొక్క యధికరణమునుమాత్ర మందుకొని కొందఱు విస్తారముగను,కొందఱు సంక్షేపముగను సూత్రములను రచించుటవలన నుత్సన్నప్రాయమైన కామసూత్రమును చాణక్యుఁడే(వాత్స్యాయనుఁడను నామాంతరముతో (ముప్పదినాలుగధ్యాయములుగల సప్తాధికరణశాస్త్రమును రచించెను. ఈశాస్త్రమునకు, వజ్రఖడ్గధరాచార్యభాష్యము, భాస్కరనృసింహశాస్త్రికృతవృత్తియు, జయమంగళవ్యాఖ్యయు పుట్టియున్నవి. పిదప నీగ్రంథము ననుసరించి కొక్కోకము, రతిరహస్యము, అనంగరంగము, కామకళానిధి మున్నగుశ్లోకగ్రంథములు పుట్టియున్నవి.

ఈశాస్త్రమునందుఁగల స్త్రీపురుషభేదములు, జాతిభేదములు, దూతీభేదములు, నఖక్షతములు, దంతక్షతములు, చుంబనములు, ఆలింగనములు, చిహ్నములు, అవస్థలు, గతిధ్వనులు, బాధములు, మున్నగువానిపేరు లీక్రిందవ్రాయఁబడును.

౧. నాయకత్రయము :—దేవనాయకుఁడు, మనుష్యనాయకుఁడు, ఉభయనాయకుఁడు.

౨. పురుషజాతిచతుష్టయము :—పాంచాలుఁడు, కూచిమారుఁడు, భద్రుఁడు, దత్తుఁడు.

3. అవాంతరజాతిత్రయము :—శశజాతి, వృషభజాతి, తురగజాతి.

౪. శృంగారనాయకచతుష్టయము :—అనుకూలుఁడు, దక్షిణుఁడు, ధృష్టుఁడు, శఠుఁడు.

౫. నాయకసఖులు :—విటుఁడు, విదూషకుఁడు, పీఠమర్దుఁడు, చేటుఁడు.

౬. స్త్రీజాతులు :—పద్మిని, చిత్రిణి, శంఖిని, హస్తిని.

౭. అవాంతరజాతులు :—హరిణీజాతి, తురగ, హస్తిని.

౮. ప్రకృతిత్రయము :—శ్లేష్మప్రకృతి, పైత్త్యప్రకృతి, వాతప్రకృతి.

౯. ద్వాదశసత్వలు :— దేవసత్వ, మనుజసత్వ, నాగసత్వ, యక్షసత్వ, గంధర్వసత్వ, పిశాచసత్వ, కాకసత్వ, వానరసత్వ, గార్దభసత్వ, మునిసత్వ, రాక్షసత్వ, కిన్నరసత్వములు.

దేశస్త్రీలు :— లాట, ఆంధ్ర, కోసలా, ..., పాటల, మహారాష్ట్ర, ద్రవిడ, వంగ, గౌళ, కామరూప, ఉత్కళ, కర్ణాట, ..., ..., ..., ఘూర్జర, బాహ్లీక, సింధు, అవంతి, ..., మలయ, సౌవీర, పౌండ్ర, కాశ్మీర, గాంధార (దేశస్త్రీలు)

యౌవన భేదములు :— ౭వ సంవత్సరము మొదలు. ౧౦ వఱకు మొలకజవ్వనము, కన్యక.

	౯వ	,,	లేతజవ్వనము, గౌరి.
	౧౨వ	,,	నెరజవ్వనము, బాల.
	౨౦వ	,,	నిండుజవ్వనము, ముగ్ధ.
	౩౦వ	,,	ముదురుజవ్వనము, విదగ్ధ.
	౪౦వ	,,	బలజవ్వనము, ప్రగల్భ.
	౫౦వ	,,	సడలుజవ్వనము. ఇచ్ఛామతి.
మతాంతరము :—	౧౬వ	సంవత్సరమువఱకు	బాల.
	30వ	సంవత్సరమువఱకు	యౌవని.
	౫౦వ	,,	ప్రౌఢ.
	౧౦౦వ	,,	లోల.

దూతీచతుష్టయము :— సారిక, చతురిక, సహసాద్దాసిక, దూతిక. ఇందులకు మతాంతరములు 3 గలవు. అవి:—

మొదటితరములో ౬. రు :— ప్రాతివేశిని, శిల్పిని, కారువు, లింగిని, సఖి, తనుప్రజాత.

౨. వ దానిలో ౧౦ రు :— ప్రహిత, ఉద్విహిత, పత్రహారి, భావక, పత్రికా, మూక, స్వయం, భావదూతిక.

3. వ దానిలో ౧౬. రు :— బాలిసె, కన్యక, చెలికత్తె, విధవ, చాకలది, గందమమ్మునది, పువ్వులమ్మునది, మాలకట్టునది, ... నకత్తె, నీళ్ళమ్ముకొనునది, చిత్తరువులువ్రాయునది, భార్య, గతిప్రవేశముగలది, కథలుచెప్పునది, చిలుక, గోరువంక.

చతుర్విధప్రీతులు:—అభిమానప్రీతి, విభవప్రీతి, సదృశప్రీతి, విషయప్రీతి.

మోహచతుష్టయము:—లజ్జామోహము, విభవమోహము, కరుణామోహము, నిజమోహము.

మతాంతరము:—ఉత్తమము పూర్ణమోహము, మధ్యమము మత్స్యమోహము, అధమము మృగమోహము.

జాతి.	అనుకూల పురుషుడు.	ఇష్టమగు రాగము.	ఇష్టమగు బంధములు.	కళాస్థానము	ప్రియతిథులు	దేవతాస్త్రీ మనుష్యస్త్రీ
పద్మిని.	పాంచాలుడు.	[illegible] రాగము.	సంకీర్ణ [illegible] నము.	[illegible], నాభి, తొడ	మంచితిథి.	శచి దేవతాస్త్రీ రుక్మిణి మనుష్య
చిత్రిణి.	కూచిమారుడు.	[illegible] రాగము.	నాగ [illegible] మము.	[illegible], ముంగురులు కన్నులు.	౨,౮,౫,౬, ౧౦,౧౧,౧౨ తిథులు.	మేనక దేవతా ద్రౌపదిమనుష్య
శంఖిని.	[illegible]	[illegible]	[illegible]	పెదవి, [illegible], చెవులు.	౯,౧౦,౧౧,౧౩, ౧౪,తిథులు	తార, దేవతా సత్యభామ, మ
హస్తిని.	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible] తిథులు.	తిలోత్తమ దేవ [illegible], మనుష్య

బాధములు:—ఉత్తానకరణంబులు, తిర్యక్కరణములు, స్థితకరణములు, ఉత్ఫాటకరణములు, వ్యాన కరణములు, విపరీతకరణము అనిబంధములు ఆరువిధములు. ఇందు మొదటి ౫ను పురుషకృత్యములు, ౬ వది స్త్రీకార్యము.

ఉత్తానకరణబంధములు ౧౧:—గ్రామ్యము, నాగరాఖ్యము, ఉత్ఫుల్లకము, విజృంభితము, ఇంద్రాణికము, ఇంద్రకము, పార్శ్వసంఘటితము, ఉత్తానసంఘటితము, పీడితము, వేష్టితము, బాడబికము, ఉద్భుగ్నకము, ఉత్స్ఫుటితము, [illegible] పీడితము, జృంభితము, ప్రసారితము, వేణువిదారితము, శూలచితము, కార్కటకము, ప్రేంఖోలితము, పద్మాసనము, అర్ధపద్మాసనము, బంధురితము, నాగపాశము, సంయమ

నము, కూర్మకము, పరివర్తనము, నిపీడితము, సమపాదము, త్రివిక్రమము, వ్యోమపదము, స్మరచక్రము, అవిదారితము, సౌమ్యము, అజృంభితము, నౌకాఖ్యము, ధనుర్బంధము, కరపాదము, సాచీముఖము, అర్ధచంద్రము, ఉపాంగము.

౨ తిర్యక్కరణబంధములు ౮:— సముద్గకము, పరివర్తితము, సమాంగిము, అభ్రత్రికము, సంపుటము, వేణుకాఖ్యము, పంక్కటము, మానితము.

౩ స్థితకరణబంధములు ౯:— యుగపదము, వితోలితము, మార్కటము, ఘట్టితము, సమ్ముఖకరణము, ప్రసృటము, ఉద్గ్రీవము, జాఘనము.

౪ ఉత్థితకరణబంధములు ౬:— జానుకూర్పరము, సింహవిక్రమము, కీర్తిబంధము, ద్విత్రిలము, పార్శ్వవేష్టితము, వృక్షాఖ్యము.

౫ వ్యానకరణబంధములు ౨౧:— ఈ క్రిందగా.

అదూషితములు ౧౦:— వ్యాఘ్రితము, నిపాతము, నిఘాతికము, చటకవిలసితము, జుష్టము, వరాహఘాతికము, వృషాఘాతికము, శ్వానుకము, ఐభము, మార్జారము.

భావదూషితములు ౧౧:— సారంగము, గార్దభము, ఔష్ట్రము, పౌండరీకము, విపరీతము, ఐణము, పారావతము, మాయూరము, మూషకము, భేరుండము, గారుడము.

ఉత్తానకరణములు	౪౧
తిర్యక్కరణములు	౮
స్థితకరణములు	౯
ఉత్థితకరణములు	౬
వ్యానకరణములు	౨౧
మొత్తము.	౮౪

౬ వదియగు విపరీతకరణబంధములు ౪:—పురుషాయితము, భ్రమరము, ఉద్గతము, ప్రేంఖావళి.

చిత్రబంధములు ౨:— సంఘాటకము, ఉపపదము.

నఖక్షతములు ౬:— వర్ధిష్ణులత, అనువినులత, మృదులత, ఉద్వేలలత,

౨౯ ఖురళీకారంగప్రసంగము
౩౦ రంగప్రవేశలక్షణనిర్దేశము
౩౧ ధనుశ్శరపూజాయోజనము
౩౨ గురుప్రణామస్థేమము
౩౩ శరశరాసనగ్రహణపౌర్వాపర్య
సూచనము
౩౪ లక్ష్యశుద్ధిలాభము
౩౫ లక్ష్యవేదికారచనావివేచనము
౩౬ నారాచమోచనప్రకారసూ
చనము
౩౭ చిత్రలక్ష్యభేదనోపాయప్రతి
పాదనము (ము
౩౮ శాబ్దిలక్ష్యశరాభ్యాసవిలాస

౩౯ దూరనికటస్థలక్ష్యభేదనలక్షు...
ణము (భాషణము
౪౦ రథారోహణశరాభ్యాసవిశేష
౪౧ గజారోహణశరప్రయోగవిభా
గము (లక్షణము
౪౨ హయారోహణశరమోక్షణ
౪౩ దూరపాతిశరాభ్యాసవిస్తారకీర్త
నము (రూపణము
౪౪ శరప్రయోగసమయసమయని
౪౫ శరగమనగుణదోషవిభా
గము
౪౬ దివ్యాస్త్రమంత్రతంత్రప్రయో
గవిస్తరప్రస్తావము

ఈ ౪౬ ప్రమేయములకు ఉద్దేశలక్షణములు ద్రోణాచార్యులచేత రచింపఁబడిన ధనుశ్శాస్త్రమున గాఁ జూచునది.

మంత్రప్రయోగయుక్తములగునవి యస్త్రము లనఁబడును. మంత్రప్రయోగము లేక ప్రయోగించునవి శస్త్రము లనఁబడును.

అస్త్రములు :— ౧ దండచక్రము, (కాలచక్రము, విష్ణుచక్రము)
౨ ఐంద్రాస్త్రము (వజ్రాస్త్రము)
౩ శైవశూలము
౪ బ్రహ్మశిరోస్త్రము
౫ ఐషీకము
౬ బ్రహ్మాస్త్రము
౭ శిఖరిగద (మోదకీగద)
౮ ధర్మపాశము (వరుణపాశము, కాలపాశము)
౯ వారుణాస్త్రము
౧౦ శుష్కాశని, ఆర్ద్రాశని
౧౧ పైనాకాస్త్రము
౧౨ నారాయణాస్త్రము
౧౩ ఆగ్నేయాస్త్రము
౧౪ శిఖరాస్త్రము
౧౫ వాయవ్యాస్త్రము
౧౬ ప్రమథాస్త్రము
౧౭ హయశిరము
౧౮ క్రౌంచాస్త్రము
౧౯ శక్తి
౨౦ కంకాలము
౨౧ ముసలము
౨౨ కాపాలము

౨౩ కంకణము
౨౪ విద్యాధరాస్త్రము
౨౫ నందనాస్త్రము
౨౬ అసిరత్నము
౨౭ గాంధర్వాస్త్రము
౨౮ మానవాస్త్రము
౨౯ ప్రస్వాపనము
౩౦ ప్రశమనము
౩౧ సౌరము
౩౨ దర్పము
౩౩ శోషణము
౩౪ సంతాపనము
౩౫ విలాపనము
౩౬ దమనము
౩౭ కాందర్పము
౩౮ పైశాచము
౩౯ మోహనము
౪౦ * తామసము
౪౧ * సౌమనస్యము
౪౨ సంవర్తనము
౪౩ సత్యాస్త్రము
౪౪ మాయావస్త్రము
౪౫ * సర్వమాయాదమనము
౪౬ తేజఃప్రభము
౪౭ తేజోపకర్షణము
౪౮ సోమాస్త్రము
౪౯ త్వాష్ట్రికము
౫౦ సుదామనము
౫౧ భగాస్త్రాస్త్రము
౫౨ శితేషుమానవాస్త్రము
౫౩ * ముసలము

*ఈగుర్తుగలవి వాల్మీకిరామాయణమున లేవు.

శస్త్రములు :—

౧ సత్యవంతము
౨ సత్యకీర్తి
౩ ధృష్టి
౪ రభసము
౫ ప్రతిహారతరము
౬ పరాఙ్ముఖము
౭ అవాఙ్ముఖము
౮ లక్ష్యాలక్ష్యవిషమము
౯ దృఢనాభము
౧౦ సునాభము
౧౧ దశాక్షము
౧౨ శతవక్త్రము
౧౩ దశశీర్షము
౧౪ శతోదరము
౧౫ పద్మనాభము
౧౬ మహానాభము
౧౭ సునాభకము
౧౮ దుందునాభము
౧౯ జ్యోతిషము
౨౦ కృశనము
౨౧ నైరాశ్యము
౨౨ విమలము

౨౩ యాగంధరము	౩౬ మకరము
౨౪ హారిద్రము	౩౭ కరవీరకము
౨౫ దైత్యము	౩౮ ధనధాన్యము
౨౬ ప్రశమనము	౩౯ కామరూపము
౨౭ శుచిర్బాహువు	౪౦ కామరుచి
౨౮ మహాబాహువు	౪౧ మోహనము
౨౯ నిష్కలి	౪౨ మావరణము
౩౦ విరుచి	౪౩ జృంభకము
౩౧ సార్చిర్మాలి	౪౪ సర్వనాభము
౩౨ ధృతిర్మాలి	౪౫ సంతానము
౩౩ వృత్తిమంతము	౪౬ వరుణము
౩౪ పితృసౌమనసము	౪౭ రుచిరము
౩౫ విధూతము	

ఈయస్త్రశస్త్రములన్నియు కామరూపములనియు భృశాశ్వుని పుత్రులనియు శ్రీమద్రామాయణము బాలకాండములో విశ్వామిత్రమహర్షి శ్రీరామచంద్రున కుపదేశించినట్లు చెప్పఁబడియున్నది.

ఆయుధములు ౩౨:—

౧ బాణము.	౯ భిండివాలము.	౧౭ పాశము.	౨౫ క్రకచము.
౨ ఖడ్గము.	౧౦ పరిఘము.	౧౮ చక్రము.	౨౬ కుంతము.
౩ తోమరము.	౧౧ పరశ్వధము.	౧౯ ముసుంఠి.	౨౭ పరశువు.
౪ స్తోమము.	౧౨ గద.	౨౦ దండము.	౨౮ శంకువు.
౫ చేరి.	౧౩ ప్రాసము.	౨౧ వజ్రము.	౨౯ వేణువు.
౬ సృగము.	౧౪ ముద్గరము.	౨౨ అశని.	౩౦ తోత్రము.
౭ శక్తి.	౧౫ ముసలము.	౨౩ హలము.	౩౧ సుసూలము.
౮ యష్టి.	౧౬ శూలము.	౨౪ అరిష్టము.	౩౨ త్రిశూలము.

బాణము మున్నగు ౩౨ ను ఆయోధించుటకు (అనఁగాఁ బోరుటకు) సాధనము లగుటచేత ఆయుధము లాయెను. ఈ ౩౨ ఆయుధములలోపల శత్రువులతో కలియఁబడకుండ భూమియందు నిలుచుండి కాని రథము, గుఱ్ఱము, ఏనుఁగుమున్నగు వాహనములనుండి కాని, వే

యనచ్చును కావున బాణము ముఖ్యమయినది. విసరివేయునట్టి ఆయుధంబులు కొన్నియున్నను ఇట్టిగౌరవము గలవికావు. ఇట్టి ప్రధానాయుధ మనంబడునట్టి బాణములలో పురుషజాతి, స్త్రీజాతి, నపుంసకజాతి యనంబడు భేదములు ౩ గలవు.

బాణాగ్రములు ౧౦ తెఱఁగులు.

౧ ఆరాముఖము.
౨ ద్విభల్లకము.
౩ వత్సదంతము.
౪ కర్ణికము.
౫ కాకతుండము.
౬ క్షురప్రము.
౭ గోపుచ్ఛము.
౮ అర్ధచంద్రము.
౯ సూచీముఖము.
౧౦ భల్లము.

ఇట్టిబాణముయొక్క సంధాన విసర్జనాదిక్రియలకు ఆస్పదమైనది కార్ముకము. ఇయ్యది చాపము, ధనుస్సు, కోదండము అని త్రివిధము. బ్రాహ్మణునకు ఉపనయనకాలమునందు యజ్ఞోపవీతధారణంబుమాదిరి క్షత్రియునకు వామభుజాగ్రమునందు ఆర్తరక్షణ దీక్షాపూర్వకముగా ధరింపఁదగినదిగా వేదవాక్యములచేత విధింపఁబడి యున్నది. దీనిని పూర్వయుగమున విశ్వామిత్ర, జమదగ్ని, పరశురామ, కృప, ద్రోణాశ్వత్థామాదులగు బ్రాహ్మణోత్తములు సైతము శత్రుసంహారార్థమగు నథర్వవేదమునను శేషభూతముగ నంగీకరించిరి కాని వారి కది ముఖ్యము కాదు. ఏల యనఁగా:—

"శ్లో. అగ్రతశ్చతురో వేదాః పృష్ఠతస్సశరం ధనుః,
ఇదం బ్రాహ్మ మిదం క్షాత్రం శాపాదపి శరాదపి."

అను న్యాయము ననుసరించి వారాచరించిరి. వారు తాము అస్త్రశస్త్రముల నెఱిఁగియు తాముచేయు సత్కర్మలను నాశనముచేయుచున్న రాక్షసులను సంహారము చేయుటకు శ్రీరాముఁడు మున్నగు క్షత్రియులకు అస్త్రాదికముల నుపదేశించి వారిచేతనే శత్రుసంహారాదికమును చేయించుకొనుచు తాము నిర్విఘ్నముగ యజ్ఞాదులను నెరవేర్చుకొనుచుండిరి. వారిశిష్టాచారమును గాంచి కొందఱు దండనాథులు ప్రధానులు మున్నగు అధికారములను వహించి రాజులకు దిగ్విజయయాత్రాదికాలములందు సహాయమును చేయుచునచ్చిరి. కలియుగము

నందు ఉత్తమక్షత్రియులగు వారివంశీయులు మహారాష్ట్రపరులు కాఁగా కలిపురుషప్రేరణముచేత దుష్కృత్యము లొనర్చుచు సమూలముగా నశించిరి. కొందఱున్నను శూద్రప్రాయులయిరి. అట్టి శూద్రప్రాయులగు రాజులసమీపమునందును మ్లేచ్ఛులసమీపమునందును కొందఱు బ్రాహ్మణులు దివానులు సరదారులు మున్నగు అధికారముల వహించుచున్నవారు. అయినను వారు వేదవిహితములగు సత్కర్మలను మాత్రము ఆచరింపక భ్రష్టులగుచున్నారు. లౌకికవ్యాపారములందు సర్వదా నిమగ్నులయి యుండువారు సత్కర్మముల నాచరించుట అశక్యమని తలంచియే "బ్రాహ్మణుఁడు పరిత్రాణార్థముగనైనను ఆయుధమును పట్టరాదు" అని ఆపస్తంబాదిమునులు ధర్మశాస్త్రములందు విధించిరి. క్షాత్రముగలవాఁడుక్షత్రియుఁడు బ్రాహ్మణాది ఇతరజనులను క్షతమువలన రక్షించువాఁడు కావున క్షత్రియుఁ డనంబడును. క్షత్రియుని క్షత్రియస్త్రీయందు జనించినవాఁడు క్షత్రియుఁ డగును. ఇతఁడే దుష్టనిగ్రహ శిష్టపరిపాలనాపూర్వకముగ శిష్టులను రంజింపఁజేసికొనిన రాజని పిలువఁబడును. ఈ రాజక్షత్రిశబ్దములు కృతయుగమునందు పృథుచక్రవర్తికి ముఖ్యముగా దక్కినవి. తరువాత దక్కిన సూర్యసోమవంశములరాజుల కందఱకును యోగ్యతాతారతమ్యానుసారముగా దక్కినవి. క్షత్రియత్వసాధకము, ధనుర్విద్య. దీనిని ధరించినవాఁడే దండనీతిధారకుఁడై రాజ్యమును పరిపాలించవలయునని శాంతిపర్వములో భీష్మయుధిష్ఠిరసంవాదమునఁ గలదు:-

ఇంద్రాదిదేవతలు విష్ణుదేవునివలన దండనీతివిద్యను పొందిరి. కాని తాము భూసంచారులు కానందువలన నీవిద్యను భూలోకమునందు ప్రయోగింపలేకపోయిరి. పిదప ఆవిష్ణుదేవుఁడే ఈవిద్యనుపొంది తదనుసారము భూమిని పరిపాలించుసామర్థ్యముగలవానిని ఒకనిని దయచేయుమని వేడఁగా స్వతేజస్సువలన విరజుఁడను మానసపుత్రుని సృజించి యిచ్చెను. ఆవిరజుఁడు విరక్తుఁడై రాజ్యేచ్ఛను పొందకపోయెను. అతనిపుత్రుఁడగు కర్దముఁడును తండ్రివలెనే తపంబు సేయ వనంబునకుఁ బోయెను. అతనిపుత్రుఁడగు అంగుఁడు దండనీతి నవలంబించి కొంతకాలము రాజ్యమును పాలించెను. అంగునిపుత్త్రుఁడు సునీతియను నామాంతరము గలవేనుఁడనువాఁడు రాజ్యమునుగైకొని బ్రాహ్మణులను తిట్టుచు వారిశాపము

వలన మరణమును పొందెను. అంతట ఋషులు అప్పటిస్థితిని గాంచి మ
హర్షుల [illegible] అపుత్రియుని పుట్టించుటకుగాను
ఆవేనుని [illegible] అవివతె [illegible] నను అచయగుశరీ
రము [illegible] పురుషుండు పుట్టెను. ఋషు
లు వానిని గాంచి "[illegible]" అనిరి. [illegible] యనంగా [illegible]
ము, [illegible], [illegible] యర్థము. ఋషులచేత ఆవిధమున ప
లుకంబడుటచేత [illegible] వినినంతనె ముసంబుట్టినవార
లు [illegible] ముల [illegible]. పిమ్మట ఆఋ
షులు వేనుని [illegible] గా [illegible] చుచున్న కవచము, ధ
నుస్సు, [illegible] వేదవేదాంగములను
ధనుర్వేదమును [illegible] ముగల [illegible] పురుషుం [illegible]
డు పుట్టెను. [illegible] యు ఆపురుషు నాశ్రయించెను.
ఆవేనునిపుత్రు [illegible] బ్రాహ్మ [illegible] ములను [illegible]
యొగ్గి బ్రాహ్మ [illegible] మహాత్ములారా! నాసమాత్మ్య
[illegible] ధర్మ [illegible] ము [illegible] మున్నవి. [illegible]
జ్ఞాపింతురో [illegible]. [illegible] ఆమహర్షులు విని హర్షిం
చినవారలయి [illegible]! [illegible] ముల [illegible]
యాసత్య [illegible] ములు [illegible] వలంబించి వేదశాస్త్రో
క్తధర్మములను [illegible] ములను [illegible] రాజ్యమును పరిపాలిం
పుము, అని పలికి [illegible] "బ్రాహ్మణులు సహాయ మొన
ర్చిన [illegible]" [illegible] బ్రాహ్మణులును సహాయ మ
గుట కంగీకరించిరి.

అంతట బ్రాహ్మణశ్రేష్ఠులు [illegible] వచ్చి బ్రా
హ్మణులతో [illegible] పట్టాభిషేకము [illegible]
సికి శుక్రుడు పురో [illegible], [illegible] సారస్వతగణ
ము [illegible], [illegible] అప్పుడు చ
క్రవర్తి [illegible] పుష్పములను ఆకాశ
మునుండి [illegible]. [illegible] ములు గలిగి
విషమముగా [illegible] బాణమును

ప్రయోగింప నుంకించఁగా భూదేవత గోరూపమున ప్రత్యక్షమయి మేరుపర్వతము దోగ్ధగను హిమవంతుఁడు వత్సముగను నేర్పడఁగా గొప్పగొప్పరత్నములు ఓషధులు మున్నగువానిని పిదికెను. ఈయర్థమునే భర్తృహరి:—

"శ్లో. రాజన్ దుధుక్షసి యది క్షితిధేను మేనాం
త్వం నాథ వత్సమివ లోక మముం పుషాణ,
తస్మింశ్చ సమ్య గనిశం పరిపుష్యమాణే
నానాఫలైః ఫలతి కల్పలతేవ భూమిః."

అని చెప్పియున్నాఁడు. పృథువుచేత నుపదేశింపఁబడి ఆయారత్నాదికము నిచ్చినదికావున భూమికి పృథివి యనుపేరు వచ్చెను. ధార్మికునిమనమునం దింతమహిమ గలదు. ఇట్టిమహిమ విష్ణుతేజము లేనివానియం దుండదు.

ధనుస్సులలో నీశ్వరునకు పినాకము, విష్ణువునకు శార్ఙ్గము, రామునకు వజ్రకము, ద్రోణాచార్యునకు ప్రాణము, అర్జునునకు గాండీవము, కర్ణునకు కాలపృష్ఠము అని వారివారిధనుస్సులకు విశేషనామము లుండును.

ఈధనుర్విద్యను కృతయుగమునందు ప్రథమమున శివునిసమీపమునఁ గుమారస్వామియు, పరశురాముఁడును అభ్యసించిరి. కుమారస్వామివలన కొందఱు శ్రీవిద్యను పొందిరి. ఆగురుశిష్యపరంపర క్రమక్రమముగ వ్యాపించెను. పరశురాముఁడు తనతండ్రిని కార్తవీర్యార్జునుఁడు సంహరించె నను క్రోధముచేత ఇరువదియొక్కమాఱు వెదకి వెదకి క్షత్త్రియసమూహమును సంహరించి భూమిని నిష్కంటకముగాఁ జేసి కశ్యపప్రజాపతికి దానమిచ్చెను. పిదప ద్రోణుఁడు వెళ్ళి పరశురాములను యాచింపఁగా ధనుర్బాణములును దేహము మిగిలియున్నవి. ఇందులో నీవు కోరినది ఇచ్చెదను, కోరుము అని చెప్పఁగా అతనియభిప్రాయమును గ్రహించి ధనుర్విద్యను ప్రసాదింపవలయు నని యాచించెను. అతనికోర్కె ననుసరించి సమర్మకముగా ధనుర్విద్య నుపదేశించెను. పిదప ఆవిద్యను పొందిన ద్రోణుఁడు అర్జునున కుపదేశించెను.

కృతయుగమునందు శ్రీపరశురాములచేత కోదండదీక్షాగురువను ప్రసిద్ధి వహించియుండెను. పిమ్మట క్రౌంచభేదనమువలన కుమారభార్గవులను కలిగెను. త్రేతాయుగమునందు శ్రీరాములవారికి కలిగెను. ద్వాపరయుగమున అస్త్రవిద్యాగురుఁ డనునామము ద్రోణాచార్యునకు చెల్లెను. కలియుగమున కృష్ణదేవరాయలకుఁగూడ కొంత ప్రసిద్ధి కలిగెను. వీరిని జయించుటచేత అర్జునుఁడు యశస్సును కలిగెను. ఈవిద్య వెనుకఁ జెప్పినతీరుగా వేదమునకు ఉపవేదమై పాలింపుటచేతను శత్రునిరాసనముచేతను ఉపవేదముగాఁ జెప్పఁబడెను.

"చ. హరుఁ డత్రిపురంబు ... కుమారుఁడు ... మేటి శం
కరపురుషోత్తమాదులను ... రాముఁడు యెక్కుడింటు శే
ఖరపు కేవలభార్గవులకు ... మేటి యాదికా
వరుసను ... రాఘవుండు ..."

సేనాలక్షణము, వ్యూహాలక్షణము, గజశాస్త్రము, హయలీలావతి మొదలగు శాస్త్రములును అస్త్రశస్త్రములును మల్లశాస్త్రమును ధనుర్వేదమునకు అంగములై యున్నవి.

మల్లశాస్త్రము.

ఈశాస్త్రవిషయగ్రంథము లభించినను కొన్నివిషయములు లోకానుభవములై యున్నవి. వానిని ఇందు వివరించుచున్నాను:—

౧౭. దండెలు:—సాముదండె, గరిడిదండె, భృంగిదండె, ఎడమపరదండె, మహిషదండె, భృంగపరిభ్రమము, చేతుపుదండె, సింగపుదండె, పాదలికదండె, ... పాదలికదండె, మల్లసాముదండె, కుక్కుటపుదండె.

౧౨. నడకలు:—హంసగతి, గజగతి, వ్యాఘ్రగతి, మహిషగతి, జంబుకగతి, కుక్కుటగతి, మార్జాలగతి, హరిణగతి, చటకగతి, పక్షిగతి, తాండవగతి, నాగగతి.

౧౩. పరువులు:—మణియనుగుపరువడి, కుడియనుగుపరువడి, కడలుపరువడి, దాటుపరువడి, ... పరువడి, ... యనుగుకత్తెర, సర్పబాముకత్తెర, చిట్టిపనిగికత్తెర, ... కత్తెర, పాదలికకత్తెర, పాపురపుపావులు, బాగినపావులు.

౧౨. మొనలు :—లోమొన, వెలిమొన, ఉసిమొన, చతురు మొన, పుణ్యాంపుమొన, పాపంపుమొన, దాటుసుగుమొన, దాటసుగు మొన, కదలుమొన, అరిమీరాటుమొన, నాలుమీరాటుమొన, సరితాళిం పుమొన.

౧౩. కాయమానములు :—విష్ణుచక్రము, రామబాణము, నా గబంధము, తొలుకరిమెఱుపు, అగ్నిముత్తు, విస్సంము, సూర్యాభిరణము, పదఖండనము, ఉరిత్రాడు, లోబిత్తరి, వెలిబిత్తరి, సర్పాసనము.

౧౪. విసరులు :—ధారు, ధాణు, థోడు, ఉద్ఘడు, అంత్రాటీక, టీక, నాట్య, ధారుధాణు, ఝాంటు, ధాణుకపాలు, ధారికపాలు, ధాణుధారు, కధాక, ధాణుధాక.

౧౬. ఉపటిడములు :—నడనిలుకడ, కదలునిలుకడ, నిలువుల కువ, విదళింపునిలకడ, టకావరిశలు, పాదపుపారువు, హస్తపుపారువు, దేహాపుపారువు, నయపుపారువు, పీన, రాకడ, సకసన, సనవ, ఝంపు, ఫిక్కు, కిరలాఘవము.

౩౦. విన్నాళిములు :—కక్కు, కొక్కన, నొక్కన, ముష్టిగు మ్మరింపు, జోడింపు, సంధుసీసకము, గొంతుమురుము, సమసీసము, సు రాటుంబును, చేవ, కరదనము, కల్లంబు, చుక్కి, కప్పి, బయపోక, దొండి వేటు, పణము, కర్ణాతు, సుభారము, సింగణము, పర్గు, హూణంపు, సరిబిత్తరము, వాటీళము, లాగు, సింగిడి, పాదనివారణము, సరిగిత్తి, గళకత్తెర, నృసింహము, కాళనిల్కడ.

౩౧. ప్రచారములు :—భ్రాంతము, ఉద్భ్రాంతము, ప్లుతము, అవిమృతము, ఆహికము, విధము, అనరము, ఆవికరము, విస్మృతము, మిశ్రితము, మానవము, నిర్మర్యాద, చిత్రకము, భిన్నము, సవ్యజానువు, అపసవ్యజానువు, క్షిప్రము, ధృతము, సవ్యబాహువు, విసరబాహువు, త్రిబాహువు, సర్వోత్తరము, ఉత్తరము, సవ్యకరము, తుంగబాహువు, పరిధితము, యాధికము, అపృష్టపరివాహరణము, వర్తితము, కుంచి తము, స్వస్తికము, గుడుంబము.

౩. నటుకులు :—లోవెలిసటుకు, గుజ్జరిఘుముకు, నమాసనటుకు. ఇట్టిరాసిలక్షణము లనేకము లీశాస్త్రమువలనం దెలిసికొనవచ్చును. విభ

చమూముఖము, రథాస్యము, వలయము, దుర్జయము.

భోగవ్యూహములు ౫:—గోమూత్రికము, అహిసారి, శకటము, మకరము, పతంతకము.

మండలవ్యూహములు ౨:—సర్వతోభద్రము, దుర్జయము.

అసంహతవ్యూహములు ౬:—అష్టానీకము, ద్వితీయము, ప్రథమము, సర్వతోముఖము, అర్ధచంద్రకము, శృంగాటకము.

ప్రధానవ్యూహములు ౬:—శ్యేనము, సూచి, వజ్రము, శకటము, మకరము, ధ్వజము, పద్మవ్యూహము, చక్రవ్యూహము మొదలగు మరికొన్ని వ్యూహములు గ్రంథాంతరములయందు గలవు.

గురుమతమున వ్యూహాంగములు ౭:—ఉరస్యము, పక్షములు, మధ్యము, పృష్ఠము, ప్రతిగ్రహము, కోటి.

శుక్రమతమున వ్యూహాంగములు ౫:—ఉరస్యము, మధ్యము, పృష్ఠము, ప్రతిగ్రహము, కోటి.

సేనాలక్షణము.

పత్తిమొదలు అక్షౌహిణీ పర్యంతముగు సేనలకు గల గజరథాశ్వపదాతి సంఖ్యావివరము.

సేన పేరు	గజములు.	రథములు.	అశ్వములు.	పదాతులు.
పత్తి	౧	౧	౩	౫
సేనాముఖము	౩	౩	౯	౧౫
గుల్మము	౯	౯	౨౭	౪౫
గణము	౨౭	౨౭	౮౧	౧౩౫
వాహిని	౮౧	౮౧	౨౪౩	౪౦౫
పృతన	౨౪౩	౨౪౩	౭౨౯	౧౨౧౫
చమువు	౭౨౯	౭౨౯	౨౧౮౭	౩౬౪౫
అనీకిని	౨౧౮౭	౨౧౮౭	౬౫౬౧	౧౦౯౩౫
అక్షౌహిణి	౨౧౮౭౦	౨౧౮౭౦	౬౫౬౧౦	౧౦౯౩౫౦

వీని ప్రమాణములు గ్రంథవిస్తరభీతిచేత నిందు వ్రాయలేదు.

అశ్వశాస్త్రము.

అశ్వములకుఁ గలుగు ఆవర్తములు, వానిస్థానములు, వర్ణములు, వానిఫలములు, గతులు, స్థానములు, శిక్షాకాలములు, సంచారమార్గములు, మున్నగు లక్షణములను లక్ష్యములను దెలియఁజేయు హయలీలావతి, భోజరాజీయము, దేవాంశోత్తరము, అశ్వశాస్త్రము, హాలాస్యమాహాత్మ్యమున నొకప్రకరణము, మున్నగుగ్రంథములు సమగ్రముగ లభించుటయరుదు. కావున వానియొక్క లక్షణాదికములను సమగ్రముగ నెఱుంగుట దుర్లభము. అయినను కొన్ని విషయములనుమాత్రము గ్రహించి వివరించుచున్నాఁడను.

ఆవర్తములు శుభములనియు, అశుభము లనియు రెండువిధములు. శుభావర్తములలో దశధ్రువములు సుప్రసిద్ధములు. ధ్రువస్థానములు౧౦:-

శ్లో. ద్వావురస్యౌ శిరస్యేకో ద్వౌ ద్వౌ రంధ్రోపరంధ్రయోః,
ఏకః ఫాలే కపోలేచ దశావర్తా ధ్రువాస్స్మృతాః.

౨ వక్షస్థలమున, ౨ శిరమున, ౨ మలద్వారమున, ౨ మూత్రద్వారమున, ౧ లలాటమున, ౧ క్రిందిపెదవియందును ఉండును. వీనికి దశధ్రువలు అనిపేరు.

౮ ఆవర్తరూపములు:—శుక్తి, ఆవర్తము, సంఘాతము, పాదుక, అర్ధపాదుక, అవలీఢము, శతపది, ముకుళము.

ధ్రువములు గాక మిగిలినశుభావర్తములకు ఆగంతుకము లని నామములు:—

౧ రోచమానము, ౫ శ్రీవృక్షము, ౧ దేవమణి, ౨ మేఘుల, ౨ వృషభములు, ౨ అంగదములు, ౬ యమళములు, ౩ త్రేతాగ్నులు, ౮ చాతురంతికము, ౩ నిశ్రేణికము, ౨ కేశాంతజములు, ౧ స్తూపజము, ౨ సృక్వజములు, ౮ కంఠాభరణములు, ౧ శతపది, ౨ లింగమణులు. వీనిలో రోచమానము, దేవమణి, మేఘుల శ్రేష్ఠములు, శ్రీవృక్షకము శ్రేష్ఠతమము.

"శ్లో. వక్షోభవావర్తచతుష్టయంచ కంఠే భవేద్యస్యతు రోచమానః,
శ్రీవృక్షకీ నామ హయస్స భర్తు స్తత్పుత్ర పౌత్రార్థ వివృద్ధయే స్యాత్."

హయలీలావతి.

అశుభావర్తములు:—౧ ఉత్తరోష్ఠావర్తము, ౧ [illegible] నాసాపుటావర్తి, ౩ ప్రపానోత్తరప్రదేశావర్తి, ౧ ప్రోథావర్తి, ౨ గండావర్తి, ౨ [illegible] అశ్రుపాతావర్తి, ౨ నేత్రకూటావర్తి, ౧ భ్రూమధ్యావర్తి, ౨ కర్ణాగ్రావర్తి, ౨ విద్యావర్తి, ౩ కటావర్తి, ౨ శంఖావర్తి, ౨ ఘోణావర్తి, ౨ హన్వావర్తి, ౧ క్రోడావర్తి, ౧ ఘోటావర్తి, ౧ సేనాన్యావర్తి, ౨ కుక్ష్యావర్తి, ౨ పార్శ్వావర్తి, ౨ జాన్వావర్తి, ౨ జానుపృష్ఠావర్తి, ౨ జానుపార్శ్వావర్తి, ౨ సంధిరావర్తి, ౪ జంఘావర్తి, ౪ కక్షావర్తి, ౪ కూర్చావర్తి, ౪ కుక్షికావర్తి, ౨ కటికావర్తి, హృదయావర్తి, ఉదరావర్తి, ౧ నాభికావర్తి, ౪ కుక్షిస్థానావర్తి, ౨ మన్యావర్తి, ౧ గ్రీవావర్తి, ౧ గళావర్తి, ౨ స్కంధావర్తి, ౨ [illegible]వర్తి, ౧ కాకసావర్తి, ౧ కకుదావర్తి, ౧ ఆసనావర్తి, ౧ త్రికావర్తి, ౧ జఘనావర్తి, ౨ పుచ్ఛావర్తి, ౧ గుదావర్తి, ౨ స్థూలావర్తి, ౨ [illegible]వర్తి, ౨ కోష్ఠావర్తి, ౨ భాసలావర్తి, ౨ స్ఫిగావర్తి, ౨ పాదావర్తి.

ఈనామములందావర్తములని యున్నట్లు యున్నను లోకమునందున్నవాడుక ననుసరించి వర్తియని వ్రాసినారము.

వర్ణములు ౩:—వర్ణము, అనువర్ణము, చిత్రవర్ణము.

వర్ణములు ౪:—కర్కము, [illegible]ము, [illegible]ము, [illegible]ము.

అనువర్ణములు ౧౨:—గంగాజలవర్ణ, మేఘవర్ణ, [illegible]లవర్ణ, శుకవర్ణ, నీలోత్పలవర్ణ, కుముదవర్ణ, [illegible]లవర్ణ, [illegible]పుష్పవర్ణ, సితాసితవర్ణ, అంజనవర్ణ, రక్తపాటలము, సింధువారము.

చిత్రవర్ణములు ౩౦:—పంచకల్యాణము, అష్టమంగళము, శ్యామకర్ణము, చతుర్భద్రము, దివానైజయంతము, [illegible]ము, రక్తాగ్రకర్ణ, శ్వేతబాహువు, త్రిభద్రి, శ్వేతముఖ, [illegible], ఊర్ధ్వానేకరేఖాప్రోథ, త్రిరేఖాప్రోథ, ద్విరేఖావిశిష్ట త్రిరేఖాప్రోథ, శ్రీకారరేఖాప్రోథ, వామహనురేఖ, వాలవామభాగరేఖ, ముఖాగ్రశ్వేతి, వామకర్ణాగ్రశ్వేతి, జానుశ్వేతి, అంఘ్రిశ్వేతి, ముష్కశ్వేతి, కంఠశ్వేతి, కక్షశ్వేతి, నాభిశ్వేతి, వక్షశ్వేతి, మాంజిష్ఠలవర్ణ, నారంగవర్ణ, హరితాగ్రకర్ణ, నీలాగ్రకర్ణ, వల్గ (ముఖరజ్జువు = వాగె)

నతోన్నతసమంచితముఖాః సమకోపాసాధ్య
మశ్వం చతుష్కసమయోముఖస్థానమాహుః.

నకులాశ్వశాస్త్రము.

శ్లో. పంక్తికృతానామశ్వానాం సమునోన్నమనాకృతిః,
అతివేగసమాయుక్తా గతిర్హాస్త్రరుదాహృతా.

శ్రీజయతి.

ఇట్టి శుభలక్షణములుగల యశ్వములు గలిగిన భూపులకు పుత్రపౌత్ర రాజ్యాభివృద్ధి భోగాదిసుఖముల నొసంగును. కావున ఈశాస్త్రము సకలశ్రేయస్సాధనమని యెఱుంగునది.

ఇందు వర్ణములలో వర్ణయనియును, కోయనియు, పాదియనియును, లోకమందలివారికి ననుసరించి వ్రాయఁబడెను.

సాముద్రికశాస్త్రము.

నారదుండును, బృహస్పతియును, సముద్రుండును, కాత్యాయనుండును, వరాహమిహిరుండును, వగరుచి మున్నగువారలు చేసిన గ్రంథములయందును, బ్రహ్మాండ, బ్రహ్మ, స్కాందపురాణములలో కొన్నిస్థలములయందును, ఈవిషయమును వివరించియున్నారు. ఈశాస్త్రమునందు స్త్రీపురుషులకు కలుగఁబోవు సుఖదుఃఖాదివిషయములను దెలిసికొనుటకుగాను, ఆయా గుర్తులు వివరింపఁబడును. పురుషునకు దక్షిణభాగలక్షణములును, స్త్రీకి వామభాగలక్షణములును ప్రశస్తములు.

ఇందలి లక్షణాంగములు ౫౦ :—

౧ పాదతలరేఖలు.	౯ జంఘలు.	౧౭ [illegible].
౨ పాదతలములు.	౧౦ రోమములు.	౧౮ కటి.
3 పాదనఖములు.	౧౧ జానువులు.	౧౯ నాభి.
౪ పాదాంగుళములు.	౧౨ ఊరువులు.	౨౦ కుక్షి.
౫ ప్రపదములు.	౧౩ అండములు.	౨౧ మధ్యము.
౬ పార్ష్ణులు.	౧౪ లింగము.	౨౨ వళులు.
౭ గుల్భములు.	౧౫ మూత్రము.	౨౩ స్తనములు.
౮ గతి.	౧౬ శుక్లము.	౨౪ చూచుకములు.

౨౫ వక్షము.	౩౭ కంఠము.	౪౯ శ్వాస.
౨౬ జత్రులు.	౩౮ ముఖము.	౫౦ కపోలములు.
౨౭ స్కంధములు.	౩౯ చుబుకము.	౫౧ నేత్రములు.
౨౮ భుజములు.	౪౦ అధరోష్ఠము.	౫౨ తారలు.
౨౯ కక్షములు.	౪౧ దంతములు.	౫౩ భ్రువులు.
౩౦ మణిబంధములు.	౪౨ తాలువులు.	౫౪ కర్ణములు.
౩౧ హస్తపృష్ఠములు.	౪౩ జిహ్వ.	౫౫ లలాటము.
౩౨ హస్తతలములు.	౪౪ స్వరము.	౫౬ శిరము.
౩౩ హస్తాంగుళములు.	౪౫ హసితము.	౫౭ శిరోరుహములు.
౩౪ హస్తనఖములు.	౪౬ ఉత్తరోష్ఠము.	౫౮ దేహము.
౩౫ హస్తరేఖలు.	౪౭ శ్మశ్రువులు.	
౩౬ పృష్ఠము.	౪౮ నాసికము.	

వీనియొక్క వివరణము.

౧ పాదతలరేఖలు:— ధ్వజ, వజ్ర, అంకుశ, ఛత్ర, శంఖ, పద్మ, కలశ, హల, మత్స్య, కుండలములు మున్నగు రేఖలున్న స్త్రీ పతియు భూపతియునగును. రేఖలు రక్తవర్ణములై లోతుగనున్న శుభప్రదము.

౨. పాదతలములు:— ఎఱ్ఱదామరలవలెనుండు రక్తిమయు, మృదుత్వముకలిగి చెమటలేకయుండు నేని ఐశ్వర్యప్రదము. చేటలవలె నుండి చెమటకలిగి వ్రేళ్ళసందులుకలిగి తెల్లనైయున్న దారిద్ర్యదుఃఖము లనుభవించును.

౩ పాదనఖములు :—రక్తతామ్రవర్ణము లయిన రాజగును.

౪ పాదాంగుళములు :—పొడుగులయి సమములయి నునుపులయి అసితములయిన సుఖియగును. వ్రేళ్ళకొనలు సమములయి వంకరలేకున్న రాజగును. నఖములు మెఱుపించుచు శుష్కములయి కుటిలములయి విరళములయిన దుఃఖియగును. బొటనవ్రేలు విస్తారమైన సుఖియగు. రెండవవ్రేలు బొటనవ్రేలికన్న అధికమైన స్త్రీభోగియగును. మూడవవ్రే లధికమయిన భార్యాసుఖియగును. నాల్గవవ్రేలు హ్రస్వమయిన పరస్త్రీలోలుడగును. ఈవ్రేలు దీర్ఘమయిన విద్యాభోగములు కలుగును. చిటికినవ్రేలు హ్రస్వమయి సన్నమయిన భోగియగును. బొటనవ్రేలు,

రెండవమూఁడవ వ్రేళ్ళు సమములయిన నుత్తముఁడగును. చిటికెన వ్రేలు పొడవై వ్రేళ్ళెడములగుచు నురుచలయిన దాసత్వము నందును.

౫ ప్రపదములు (మీఁగాళ్ళు) :—కూర్మోన్నతములయి రక్తవర్ణములయిన రాజగును మచ్ఛయున్న భోగి యగును.

౬ పార్ష్ణులు :—మడమలు సమములయి రక్తవర్ణములయిన నుత్తముఁడగును.

౭ గుల్ఫములు (చీలమండలు) :—సమములయి స్వల్పములయిన ప్రశస్తములు.

౮ గతి (నడక) :—వృషభము, సింహము, శార్దూలము, గజము, హంస వీనిగతిగలిగిన రాజగును. శుకగతికలిగిన భోగియగును. శ్వాన, ఉష్ట్రి, మహిష, సూకరగతులయిన భాగ్యహీనుఁడగు. [illegible]గలగతి ద్రవ్యహీనుఁడగు. కాకగతి దుఃఖము. ఉలూకగతి రోగకరము.

౯ జంఘులు (పిక్కలు) :—తురగజంఘులయిన [illegible]నియగు. మృగజంఘులయిన దీర్ఘాయువగు. స్థూలజంఘులయిన మార్గమున[illegible]చుండువాఁడగును. సింహజంఘులయిన ధనప్రదము. వ్యాఘ్రజంఘులయిన కీర్తిప్రదము. సృగాలజంఘులును రోమరహితజంఘులును నైనయెడల దరిద్రుఁడగును. మకరసూకరజంఘులయినయెడల లక్ష్మి స్వయముగ వరించును. సూక్ష్మజంఘులయిన ఐశ్వర్యభోగియగును. ఉష్ట్రజంఘులైన భాగ్యహీనుఁడగును. కాకజంఘులైన రాజగును. కదళీజంఘులయిన శ్రీమంతుఁడగును.

౧౦ దేహరోమము :—ఒకటియైన రాజగు. రెండైన ధనవంతుఁడగు. మూఁడైన పండితుఁడగు. బహురోమములయిన దరిద్రుఁడగును.

౧౧ జానువులు (మోఁకాళ్ళు) :—నునుపుగలిగి నస్థూలములయి సమములయి బలసియున్న నుత్తముఁడగును.

౧౨ ఊరువులు (తొడలు) :—పొడవులయి మాంసయుక్తములయి లావులయి రోమరహితములయి శల్యములు [illegible] దేశాధిపతియగును.

౧౩ అండములు (వృషణములు) :— సమములయిన చిరాయువు. హ్రస్వములయిన అధికరాజ్యపరిపాలనము, వక్రములయిన దాసత్వము

ఒక్కటియైన పతితలింగము. నిర్బీజములగునేని పౌరుషహీనతఇవికలుగును.

౧౫ లింగము :—వలపలవ్రాలిన లక్ష్మీవంతుఁడును, పుత్రవంతుఁడును అగును. దాపలవ్రాలిన పుత్రీవంతుఁడును, నిర్ధనియునగు. నీల వర్ణము కలిగి స్థూలమయిన భోగియగు. దీర్ఘమయిన దరిద్రుఁడగును. కృశమైన భాగ్యవంతుఁడగును. సూక్ష్మమైనను రక్తవర్ణముయినను రాజగును. వలిలంబిన త్రికోణమైన సుభోగియగు. ధనశిర్ణమయిన నిర్ధనుఁడగును.

౧౬ మూత్రము :—వివిధగ దక్షిణావర్తముగ నేకధారయయి నరాజగు. నిస్సారములయిన ధనియగును. బహుధారలయిన దరిద్రుఁడగును. ధ్వనియుక్తమయిన సుభోగియగు. నిశ్శబ్దమయిన దరిద్రుఁడగును.

౧౭ శుక్లము :—స్ఫటికమువలెను తెల్లనై సుగంధమయినను, పద్మగంధమయినను సుగంధమయినను నృపతియగును. తేనెవాసనయైనను మత్స్యగంధమయినను స్త్రీసంతతికలుగును ధనవంతుఁడగును. దుర్గంధమయిన పుత్రులుగలవాఁడగును. క్షారగంధమయిన భోగియగును. మాంసగంధమయిన రోగియగును. వసాగంధమయిన వ్యవసాయకుఁడగును. కటుగంధమయిన దుర్భాగుఁడగును. దుర్గంధమయినను క్షారగంధమయినను నిత్యదరిద్రుఁడగును. శీఘ్రముగ శుక్లపతనమయిన దీర్ఘాయువగు. చిరకాలపతనమయిన అల్పాయువగును.

౧౮ శోణితము (రక్తము) :— లక్కవలెనున్న ధనియు భోగియునగును. పగడమువలె నున్నట్టిదగిన రాజగును. పద్మపత్రసమమయిన బహుసంతానము కలిగిన సుఖియగును. గోమయవర్ణము, శ్వేత, కృష్ణ, నీలవర్ణ సమమయిన నిర్ధనుఁడగును.

౧౯ కటి (పిఱుఁదు) :—సింహ, అశ్వ, వ్యాఘ్రము, వృకసమమైన మాంసము కలిగి బలియుండు భోగి యగును. విశాలమయి నునుపుకలిగిన బహుపుత్రవంతుఁడగును. వాలినమయియున్న శోభాహీనము.

౨౦ నాభి :—దక్షిణావర్తమయి విస్తృతమయి అతిగంభీరమైన ప్రశస్తము. వామావర్తమైన మిక్కిలి లోతుకలిగిన పాపాత్ముఁడగును. ఉత్తానవలిగమయిన దుర్భాగ్యము.

౨౧ కుక్షి :—సింహమయిన రాజగును. మృగోదరమయిన ధన్యుఁడగును. మయూరోదరము, మండూకోదరము అయిన రాజగును.

వ్యాఘ్రోదరమయిన గజపతియగు. శృగాలోదరమయిన నధముఁడగు. నరసింహోదరమయిన ధాన్యధనసమృద్ధి యగును.

౨౧ మధ్యము :—సింహమధ్యమయిన ప్రశస్తము.

౨౨ వళులు (కడుపుపై ముడతలు) :— ఒకటి కలిగిన శస్త్రహతుఁడగును. రెండుకలిగిన స్త్రీలగెల్చును. మూఁడుకలిగిన స్త్రీసుఖము నందును. నాలుగు కలిగిన పుత్రవంతుఁడై పరాక్రమశాలి యగును. పార్శ్వముల వంకలయి యున్న సంతోషి యగును.

౨౩ స్తనములు :— ఉన్నతములయి నునుపుకలిగిన శూరుఁడగును. నిర్మాంసములయి కురూపములయియున్న దాసుఁడగును. మధ్యభాగ మెడమైయున్న దీర్ఘాయువగును. స్వల్పమైయున్న అల్పాయువగును. గుంతలుగ నున్న రాజగును.

౨౪ చూచుకములు (చనుమొనలు) :— లోతుగనుండిన.

౨౫ వక్షము:—దృఢమయి విశాలమయిన ధనధాన్యసంపన్నుఁడగును. సమమయిన ధనాధిపతియగును. నరములు గనబడుచు గుంటలైయున్న దుఃఖకరమగును.

౨౬ జత్రువు (మూఁపులను మెడను కలుపు నెముకలు) :— గూఢములయిన ప్రశస్తములు.

౨౭ స్కంధము (మూఁపు) :— వృషభస్కంధమయిన మహాభోగి యగును. గజస్కంధమయిన ధన్యుఁడగును. సింహస్కంధమయిన రాజతుల్యుఁడగును.

౨౮ భుజములు :— కరికరసమములయి మోఁకాళ్లవఱకు పొడవులయిన భూపాలుఁడగును. కురుచలయిన దాసవృత్తియగును.

౨౯ కక్షములు (చంకలు) :— ఎత్తుతగ్గులయిన దుఃఖియగును. సమములయిన శుభకరమగును. కేశరహితములయిన దరిద్రుఁడగును.

౩౦ మణిబంధములు (ముంజేతులు) :— నరములు గనబడుచున్న దుఃఖియగును. మిక్కిలి కురుచలైన రాజగును. మూఁడు రేఖలున్న మణిఖచితభూషణంబుల ధరించును.

౩౧ హస్తపృష్ఠము :— హస్తపృష్ఠముపై మచ్చయున్న సుఖక్షయమగును.

౩౨. హస్తతలములు (అరచేతులు):— కఠినములయి యున్న స్త్రీలోలుఁడగును. పల్లములయిన దరిద్రుఁడగును. పనిచేయకయే చేతులు స్వభావముగ కఠినములయిన ధనియగును. మోదుగపూవుకాంతిగలిగి చన్నటిమై యున్న రాజగును. ఎఱ్ఱటివిగ నున్న ధనియగును. మెఱుఁగులేకయున్న దరిద్రుఁడగును. సమములుగాక హెచ్చుతగ్గులయిన ధనభాగ్యహీనుఁడగును.

౩౩. హస్తాంగుళములు:— చేయిసాగిచూచిన వ్రేళ్ళ సందులు లేకున్న శుభముల ననుభవించును. వంకరలయి మొద్దులయిన దరిద్రుఁడగును. కుఱుచలయి సన్నములు గనుపించిన పాపకర్ముఁడగును.

౩౪. హస్తనఖములు:— వంకరలయి [illegible] దుఃఖియగును. పుష్పితలయిన దుశ్శీలుఁడును, కామభోగవర్జితుఁడును అగును. పచ్చగనున్న బ్రహ్మహత్యుఁడగును. ముత్తెపుగుల్లలవలె నునుపుగలిగి తామ్రవర్ణములయిన రాజగును. ఎత్తులములయిన ఐశ్వర్యప్రదము. పుషితములయిన సాధువిత్తేశము. వ్రేళ్ళు వంకరలయి త్రికోణసమములయి అవిసియున్న దరిద్రుఁడగును.

౩౫. హస్తరేఖలు:— చిటికెనవ్రేలి మొదటనుండి అఖండముగా నాయుష్యరేఖ ఉంగరపువ్రేలి మొదటికి వచ్చిన ౧౦౦ సంవత్సరములను, ఈరేఖయే మధ్యవ్రేలి మొదటికి వచ్చిన [illegible] సంవత్సరములను, ఈరేఖయే నాల్గవవ్రేలి మొదటికి వచ్చిన [illegible] సంవత్సరములను బ్రతుకుదురు. మణిబంధమునడుమనుండి బొటనవ్రేలు చూపుడువ్రేలునడుమకు కలుగురేఖ పురుషరేఖ, పురుషరేఖకు సమముగ నున్నరేఖ [illegible] పురుషరేఖతోఁ గూడునది స్త్రీరేఖ. చిటికెనవ్రేలి పార్శ్వమునుండి ఆయుష్యరేఖసందుననుండు రేఖలు భార్యాసంఖ్యను తెలుపును. ఆయుష్యరేఖకు దిగువను మణిబంధమునకు పైనుండు పార్శ్వమునందలి రేఖలు సంతానసంఖ్యను తెలుపును. పురుషరేఖ మణిబంధమునుండి నాల్గవవ్రేలి నడుమకుఁ బోవునది ధనరేఖ. ఆయుష్యరేఖ నాల్గవవ్రేలికి నడుమ నిలువుగా నుండునది విద్యారేఖ. బొటనవ్రేలిమొదటినుండి మణిబంధమువఱకు కలుగురేఖ సోదరసంఖ్యను తెలుపును. బొటనవ్రేలి పార్శ్వరేఖలు పశుసంఖ్యను తెలుపును. బొటనవ్రేలు చూపుడువ్రేలి నడుమరేఖలు గండసంఖ్య

ను బోధించును. బొటనవ్రేలినడుమ యవరేఖ కలిగిన విద్యాకీర్తి విభూతులుకలిగి భక్ష్యభోజ్య పరమాన్నాది పదార్థము లనుభవించుచుండును. బొటనవ్రేలి మొదట నూర్ధ్వరేఖలున్న రాజగును. రెండవవ్రేలుమొదట నూర్ధ్వరేఖలున్న రాజమాత్యుడై ధనము సంపాదనఁజేసికొనును. మూఁడవవ్రేలుమొదట నూర్ధ్వరేఖలున్న ధనవంతుఁడును పుత్రపౌత్ర సంపత్తిగలవాఁడును నగును. నాల్గవవ్రేలునందు నూర్ధ్వరేఖలున్న కృషివలన ధనమునంది పుత్రపౌత్ర్యాదిసౌఖ్యము లనుభవించుచు సుఖదుఃఖముల నందుచుండును. చిటికెనవ్రేలుమొదటికి నూర్ధ్వరేఖలున్నపరదేశవాసియై ౧౦౦ సంవత్సరములు జీవించును. స్వల్పరేఖలయిన నిర్ధనత్వము, బహురేఖలున్న దారిద్ర్యత్వము, నాలుగు రేఖలున్న సౌఖ్యము, రక్తరేఖలయిన సుఖము, కృష్ణరేఖలైన దాస్యత్వము కలుగును. పద్మరేఖలున్న కోటీశ్వరుఁడగును. శంఖరేఖయున్న నేలునట్టిధనముగలవాఁడగును. మీనరేఖయున్న కర్మసిద్ధి, ధనసంపత్తి, బహుపుత్రత్వము, సర్వపూజ్యతయు కలుగును. గిరి, కంకణ, యూపరేఖలున్న రాజమంత్రియగును. దండసహితాతపత్రరేఖయు, చామరద్వయరేఖలు నున్నయెడల చక్రవర్తియగును. స్వస్తికరేఖయున్న సౌఖ్యప్రదమగును. మకరరేఖయున్నధనికుఁడగును. ధ్వజ, వజ్ర, అంకుశ, ఛత్ర, శంఖ, పద్మ, కలశ, హాల, మత్స్య, చక్ర, కుండలము మున్నగు రేఖలున్న శ్రీమంతియు భూపతియునై సుఖవంతుఁడగును. చాప, ఖడ్గ, ముష్టికోణ రేఖలున్న సుఖవంతుఁడును, భాగ్యవంతుఁడునగు. శంఖ, చక్ర, పద్మ, ధ్వజ, రేఖలున్న సకలవిద్యాప్రదుఁడై సుఖించును. త్రిశూలరేఖ చేతియందున్న యజ్ఞదానధర్మములందును, దేవ, బ్రాహ్మణ పూజలందును ఆసక్తిగలవాఁడగును. శక్తి, తోమర, దండ, ఖడ్గ, చాప, చక్ర, ధ్వజ, గద, మున్నగు రేఖలున్న రాజగును. మత్స్యరేఖ లెస్సయున్న సౌఖ్యప్రదము. తుల, గ్రామ, వజ్రరేఖలున్న వాణిజ్యవృద్ధియగును. చిటికెనవ్రేలు నాల్గవవ్రేలి పర్వమును మించియున్న ౧౧౦ ఏండ్లను, సమమైన ౧౦౦ ఏండ్లను, యవమాత్రముతక్కువైన ౯౦ ఏండ్లను జీవించును. త్రికోణ, సీర, ముసల, ఉలూఖలరేఖలున్న కృషిజీవనుఁడగును. అంగుష్ఠపర్వముల పద్మావర్తములుకలిగి యెఱ్ఱనై యెత్తుకలిగి నునుపగు నఖములున్న పూజ్యుండగును.

౩౬. స్పృష్టము (పి[illegible]) :— మచ్చయున్న కోరిక లీసగునట్టి వాఁడగును.

౩౭. కంఠము :— సుకృతిగుండ్రమై పూర్ణకుంభమును బోలిన ధనధాన్యవంతుఁడై భోగియగును. [illegible] శంఖమును బోలిన నుత్తముఁడై భోగియు, రాజును నగును. మహిషగళమైన తిండిపోతగును. బకగళమైన [illegible] గలవాఁడై జచ్చును. మేషగళమైనను వక్రగళమైనను ఆయుధముచేఁ జచ్చును. హ్రస్వగ్రీవము, స్థూలగ్రీవము, దీర్ఘగ్రీవము, ఖగగ్రీవము, [illegible]గ్రీవము నప్రశస్తములు.

౩౮. ముఖము :— పూర్ణచంద్రసమము అయిన దానధర్మశీలుఁడగును. కఠిన[illegible] దరిద్రుఁడగును. హయవక్త్రమయిన దుఃఖదరిద్రములనుభవించును.

౩౯. [illegible] (ని[illegible]ము) :— చిలుకల పసులక తుమ్మెదకాంతి కలిగిన [illegible] ధనవంతుఁడగును. రోమసహితమైన అపుత్రకుఁడగును.

౪౦. ఓష్ఠము :— [illegible] మయిన రాజగును. వక్రోష్ఠమైన దుఃఖియగును. ల[illegible] అ[illegible]డగును.

౪౧. దంతములు :— మొల్లమొగ్గలవలె నున్న రాజగును. రత్నో[illegible] వాసన గలిగిన [illegible] పుష్టి కలిగియుఁ గలవాఁడగును. ౩౨ అయిన రాజును భోగియు నగును. ౩౦ అయిన సుఖవంతుఁడగును, తక్కువయున [illegible] దరిద్రుఁడగును. ముడిపళ్లు, విడిపళ్లు, [illegible], ఎగుడుదిగుడు పళ్లు, పుచ్చిపండ్లు కలిగిన పాపకర్ముఁడగును.

౪౨. [illegible] (నాలుక) :— పద్మదళసమమయిన రాజగును. [illegible] భోగియగును, సిలపక్షములయిన దరిద్రుఁడగును.

౪౩. జిహ్వ :— [illegible] మయిన అసత్యవాదియు క్రూరుఁడు నగు. [illegible] పద్మపత్రసమమయిన భోగియగును. [illegible] విద్యావంతుఁడును లక్ష్మీవంతుఁడును అగును.

౪౪. స్వరము :— హంసస్వరమైన ధన్యుఁడగును. మేఘస్వరము

యున రాజగును. భృంగస్వరముయిన భోగియు భూపాలుఁడునగును. క్రౌంచస్వరమయిన భాగ్యవంతుఁడగును. మేఘస్వరముయిన సౌఖ్యమగును. గార్దభస్వరుఁడైన నిర్ధనుఁడగును. కాకస్వరుఁడైన పాపకర్ముఁడగును.

౪౭ హసితము :— స్వల్పముయిన శ్రేష్ఠుఁడగును.

౪౮ ఉత్తరోష్ఠము :— రక్తవర్ణము శ్రేష్ఠము.

౪౯ శ్మశ్రులు :— కొనలు కలిగి నున్నవయి సూక్ష్మములయిన సుఖి యగును. కపిలవర్ణములయిన చోరుఁడగును. లేఁ మొలకలవలె నీలములయిదీర్ఘములయిన రాజగును. ముక్కునుండి వచ్చి పెదవుల గడ్డము వచ్చినదీర్ఘాయువగును. వ్యత్యయములయిన అల్పాయువగును.

౪౦ నాసికము :— చిలుకముక్కువలెనున్న శ్రేష్ఠుఁడగును. దీర్ఘమయిన భోగియగును. హ్రస్వముయిన ధర్మశీలుఁడగును.

౪౯ శ్వాసము :— పద్మగంధముయిన భోగియగును.

౫౦ కపోలములు (చెక్కులు) :— పుష్టములయి పద్మపత్ర సమకాంతికలిగిన భోగియు, శ్రీమంతుఁడును, మంత్రియగు మంత్రుఁడును అగును. సింహ, వ్యాఘ్ర, గజసమములయిన సేనానాయకుఁడు చేయుచు భోగియై బహుసంతతి సంపును.

౫౧ నేత్రములు :— రక్తములయిన శుభములగును. వ్యాఘ్రాక్షుండైన అతికోపియగు. కాకాక్షుఁడు పాపియగు. మృగాక్షుఁడైన శుభలాభముగలవాఁడగును. బిల్లిమాక్షుఁడును పాపాత్ముఁడైనను నరాధముఁడగును. ... మధ్యముఁడగును. నేత్రాంతము తెల్లనై లక్ష్మీయుతుఁడగును. మధుపింగళ వర్ణములు కలిగియుండిన ఐశ్వర్యము కలిగి ... క్రూరుఁడగును. మిడిగ్రుడ్లు కలిగిన ... దుఃఖియగును. గుంటకన్నులయిన ... చుండును. రోమములున్న దరిద్రుఁడగును.

౫౨ తారలు (నల్లగ్రుడ్లు) :— ... నైన శుభము.

౫౩ భ్రూవులు (కనుబొమలు) :— ...

గా దక్షిణానన్తరములు కలిగియున్న ౧౦౦ సంవత్సరములు జీవించును, ఏకచ్ఛత్రాధిపతియగును. … ౩౦ సంవత్సరములు బ్రతుకును.

౫౫ నఖములు:— మాణిక్యవర్ణములయిన మహానుభావుఁడగును. దీర్ఘములయిన మనస్వి యగును. రోమములున్నయెడల సుఖియగును. మచ్చగలిగిన దారిద్ర్యవంతుఁడగును.

౫౬ అంగుష్ఠము:— … ప్రసన్నము గలిగిన రాజగును. విపులమైన … అల్పమయిన అల్పాయువగును. ౫ రేఖలున్న … ౧౦౦ సంవత్సరములు జీవించును, శుభాన్వితుఁడగును. ౪ రేఖలున్న ౮౦ సంవత్సరములు జీవించును. ౩ రేఖలున్న ౬౦ సంవత్సరములు జీవించును. ౨ రేఖలున్న ౪౦ సం॥ జీవించును. ౧ రేఖయున్నను … జీవించును. సన్నపు కలిగియున్న దరిద్రుఁడగును. … రేఖలున్న ఈశ్వరుఁడగును. మంచి ఈశ్వరుఁడగును. మచ్చ … దారిద్ర్యవంతుఁ డగును.

౫౭ … :— … గనబడుచు మిక్కిలి … విశాలమయిన రాజగును. మచ్చ … .

౫౮ … :— … దీర్ఘాయువును ఐశ్వర్యము గలుగును. … పింగళవర్ణములయి తుమ్మెదలవలె … సుఖవంతుఁడగును.

౫౯ దేహము:— దేహము మిక్కిలి పొడవుగాక మిక్కిలి పొట్టిగాక మిక్కిలి లావుగాక మిక్కిలి సన్నముగాక యున్న ప్రశస్తము. భోజనము, నిద్ర, …, … చేయుచు స్నానము నాలస్యముగఁ జేయుట … . ౧౦౮ అంగుళముల పొడవైన దివ్యపురుషుఁ డగును.

శ్రీవాల్మీకి రామాయణమున శ్రీరామచంద్రుల వారిని వర్ణించిన సాముద్రిక లక్షణములు:—

శ్లో॥ త్రిస్థిరః త్రిప్రలంబశ్చ, త్రిసమః త్రిషునోన్నతః ।
త్రితామ్రః, త్రిషుచస్నిగ్ధో, గంభీరస్త్రిషు నిత్యశః ॥ ౧.

త్రివలీవాం స్త్ర్యవనతః, చతుర్వ్యంగ స్త్రిశీర్షవాన్ ।
చతుష్కలః, చతుర్లేఖః, చతుష్కిష్కుః, చతుస్సమః ॥ ౨.
చతుర్దశసమద్వంద్వః, చతుర్దంష్ట్రః, చతుర్గతిః ।
మహౌష్ఠహనునాసశ్చ పంచస్నిగ్ధో,ఽష్టవంశవాన్ ॥ ౩.
దశపద్మో, దశబృహత్, త్రిభిర్వ్యాప్తో ద్విశుక్లవాన్ ।
షడున్నతో నవతను స్త్రిభిర్వ్యాప్నోతి రాఘవః ॥ ౪.

వాల్మీకి॥ సుందర సర్గ. ౩౫. ౧౭ — ౨౦.

౧. త్రిస్థిరః :—వక్షము, మణిబంధము, ముష్టి స్థిరములగుట.

౨. త్రిప్రలంబః:—భుజములు, వృషణములు, ముష్కములు ప్రేలుట.

౩. త్రిసమః :—కేశాగ్రములు, అండములు, జానువులు, సమముగుట.

౪. త్రిషుచోన్నతః :—కుక్షి, వక్షము, నాసాగ్రము, సమోన్నతములగుట.

౫. త్రితామ్రః:—నేత్రాంతములు, నఖములు, కరపాదతలములు ఎఱ్ఱనగుట.

౬. త్రిషుచస్నిగ్ధః :—పాదరేఖలు, శిరోరుహములు, స్నిగ్ధముగ నుండుట.

౭. త్రిషుగంభీరః :—స్వరము, సత్త్వము, నాభియు గంభీరములై యుండుట.

౮. త్రివలీవాన్ :—ఉదరమునందును, కంఠమునందును వళిత్రయము కలిగియుండుట.

౯. త్ర్యవనతః :—స్తనములు, చూచుకములు, పాదరేఖలు నిమ్నములగుట.

౧౦. చతుర్వ్యంగః :—కంఠము, లింగము, పృష్ఠము, జంఘలు, కురుచలై యుండుట.

౧౧. త్రిశీర్షవాన్ :—సమున్నతము, ఛత్రాకారము, విశాలము అను ఆవర్తత్రయము గలది.

౧౨. చతుష్కలః :— అంగుష్ఠమూలమునందుగల ౪ రేఖలు గలిగియుండుట.

౧౩ చతూ[illegible]ః :— లలాటమున పాదమున ౪ రేఖలున్న యెడల ౭౦ వర్షములు [illegible]చును. [illegible]రేఖలుగలవాఁడు.

౧౪ చ[illegible]ష్కుః :— ౨౪ అంగులములు ఒకకిష్కువు. అట్టివి ౪ కిష్కువులు (అనఁగా ౯౬ అంగులములు) అంతపొడవుగలవాఁడు.

౧౫ చతుస్సమః :— బాహువులు, [illegible]డలు, జానువులు, చెక్కులు, సమములుగ[illegible]వాఁడు.

౧౬ చతు[illegible]ః :— కనుబొమలు, నాసాపుటములు, నేత్రములు, క[illegible]ములు, [illegible]ములు, చూచుకములు, కూర్పరములు, మణిబంధములు, [illegible]వులు, వృషణములు, పిఱుఁదులు, కరములు, పాదములు, [illegible] ప్రదేశములు.

మహా[illegible] :— చెవులు, కన్నులు, కనుబొమలు, చెక్కులు, ము[illegible], [illegible], [illegible]వులు, మూఁపులు, జత్రువులు, పదములు, చే[illegible], [illegible], [illegible], స్కంధములు, సమములయి యుండువాఁడు.

౧౮ చతు[illegible]ః :— [illegible]ములు పఙ్తులందు ప్రతిపార్శ్వము నకును [illegible] [illegible] శేషములు ౪ గేసి కలిగియుండువాఁడు.

౧౯ [illegible] :— సింహము, శార్దూలము, గజము, వృషభము, [illegible] కలిగియుండుట.

౨౦ [illegible] :— [illegible]కెనపువ్వువలెను, దొండపండువలెను [illegible] [illegible]యున్న పెదవియు, బలసి నిండుగనుండు బుగ్గలుండుట, [illegible] [illegible] [illegible]గనుండుట గలవాఁడు.

౨౧ [illegible] :— మాట, వస్త్రములు, నఖము, రోమము, వర్ణము, [illegible] [illegible]ములు, నేత్రములు, దంతములు, పాదములు, చర్మము, [illegible] [illegible]వాఁడు.

౨౨ [illegible] :— బాహువులు, అంగుళులు, [illegible]డులు, జంఘలు, [illegible]ములు. [illegible], నాసికము, నేత్రములు, కర్ణములు, లింగము, [illegible], [illegible]ములు, హస్తపాదాంగులములు, వె[illegible] [illegible]యుండుట.

౨౩ [illegible] :— ముఖము, నేత్రములు, ఆస్యము, జిహ్వ,

ఓష్ఠము, తాలువులు, స్తనములు, నఖములు, కరములు, పాదములు పద్మసమానములుగాయుండుట.

౨౩ దశబృహత్ :— ఉరము, శిరము, లలాటము, గ్రీవము, బాహువులు, అంసములు, నాభి, పార్శ్వములు, పృష్ఠము, స్వరము విశాలములయియుండుట. మతాంతరమున శిరము, లలాటము, శ్రవణము, గ్రీవము, వక్షము, హృదయము, ఉదరము, పాణి, పాదము, పృష్ఠము విశాలములయియుండువాఁడు.

౨౪ త్రిభిర్వ్యాప్తః :— తేజస్సు, యశస్సు, ఐశ్వర్యము వీనిచేత వ్యాపించినవాఁడు.

౨౫ ద్విశుక్లవాన్ :— పితృమాతృవంశములందు పరిశుద్ధుఁడైనవాఁడు.

౨౬ షడున్నతః :— కక్షములు, కుక్షి, వక్షము, నాసికము, అంసములు, లలాటము ఎత్తుగనుండువాఁడు.

౨౭ నవతనుః :— కేశములు, [illegible], నఖములు, రోమములు, త్వక్కు, అంగులిపర్వములు, [illegible] సూక్ష్మములయియుండువాఁడు.

౨౮ త్రిభిర్వ్యాప్నోతి :— పూర్వాహ్ణ, మధ్యాహ్న, అపరాహ్ణకాలములందును ధర్మార్థకామములను [illegible] నెఱవేర్చువాఁడు.

పురుషసాముద్రికము సమాప్తము.

స్త్రీసాముద్రికము.

స్త్రీలకు సుఖదుఃఖాద్యనుభవములను తెలిసికొనుటకు ఉపయోగించునట్టి అంగములు పాదము మొదలుకొని మస్తకపర్యంతము

వాని పేరులు.

౧ పాదరేఖలు	౫ ప్రపదము	౯ జంఘలు
౨ పాదతలములు	౬ పార్ష్ణులు	౧౦ జానువులు
౩ పాదనఖములు	౭ గుల్ఫములు	౧౧ ఊరువులు
౪ పాదాంగుళులు	౮ గతి	౧౨ [illegible]

౧౩ భగము	౨౯ మణిబంధములు	౪౫ హనువులు
౧౪ కటి	౩౦ కరపృష్ఠములు	౪౬ కపోలములు
౧౫ స్ఫిక్కులు	౩౧ కరతలములు	౪౭ హసితము
౧౬ జఘనము	౩౨ కరాంగుళులు	౪౮ నాసికము
౧౭ నాభి	౩౩ కరాంగుళినఖములు	౪౯ నేత్రములు
౧౮ కుక్షి	౩౪ హస్తరేఖలు	౫౦ తారలు
౧౯ పార్శ్వములు	౩౫ పృష్ఠము	౫౧ భ్రూవులు
౨౦ మధ్యము	౩౬ కంఠము	౫౨ కర్ణములు
౨౧ వళులు	౩౭ ముఖము	౫౩ లలాటము
౨౨ రోమావళి	౩౮ చుబుకము	౫౪ శిరము
౨౩ వక్షము	౩౯ అధరము	౫౫ శిరోరుహములు
౨౪ స్తనములు	౪౦ దంతములు	౫౬ అంగము
౨౫ జత్రువులు	౪౧ స్వరము	౫౭ దేహవర్ణము
౨౬ స్కంధములు	౪౨ జిహ్వ	౫౮ దేహగంధము
౨౭ భుజములు	౪౩ తాలువులు	
౨౮ కరములు	౪౪ ఓష్ఠము	

౧ పాదరేఖలు:— వజ్ర, ఛత్ర, పద్మ, ధ్వజ, స్వస్తిక, వర్ధమాన, తోరణ, మత్స్య రేఖలున్న రాజపత్నియగును. అంకుశ, కుండల, మాలికాది రేఖలున్న భాగ్యవంతురాలును, భూపాలురను అగు పుత్రులను గాంచును.

౨ పాదతలములు (అరికాళ్ళు):— కమలములవలె ఎఱ్ఱనైయున్న రాజపత్నియగును. [illegible]యు భూమినంటిన [illegible]ష్టపుత్రసంపదనందినదగును. [illegible]ములయిన పుత్రవతియగును. కుఱుచలైన [illegible]. [illegible]టలు [illegible]మటలు లేకున్న సుఖవతియగును. [illegible] మున్న [illegible].

౩ పాదాంగుష్ఠములు:— [illegible]కాయలవలెనున్న భాగ్యవతియగును. మృదువులు[illegible] సుఖవంతురాలగును. విరళములయియున్న దాసియగును. రెండవవ్రేలు [illegible] పొడవులయిన విధవయు జారిణియు నగును. మూడవవ్రేలు పొడవైయున్న సాధ్వీలురాలును, దౌర్భాగ్య

రాలును కృపణురాలును అగును. నాల్గవ వ్రేలు నిడుపైనను కలహప్రియయగు. ఈవ్రేలే ఎత్తుగనున్న విధవయు వ్యభిచారిణియు అగును. చిటికెనవ్రేలు భూమినంటకయున్న విధవయు, రోగిణియు, సౌఖ్యము లేనిదియు అగును. ౪వ వ్రేలు చిటికెనవ్రేలు భూమినంటకయున్న జారిణియగును.

౫ ప్రపదములు (మీఁగాళ్ళు) తాఁబేటివీఁపువలెనుండి మెత్తగనున్న భాగ్యవతియగును.

౬ పార్ష్ణులు (మడమలు) :— మృదువైనవలె పసుపుచాయ కలిగిన పుత్రవతియగును.

౭ గుల్ఫములు (చీలమండలు) :— సమములయియున్న భాగ్యవతియగును.

౮ గతి (నడక) :— హంసవలెను ఏనుఁగువలెను ఉన్న రాజపత్ని యగును. భూమి యదురునట్లు నడిచిన స్వజనవిరోధిని యగును.

౯ జంఘలు (పిక్కలు) మృగజంఘలయిన రాజకన్యయగును. కాకజంఘలయినను గజజంఘలయినను సుఖవతియగును. నునుపులయి యున్న ఉత్తమురాలగును. స్థూలములయిన విధవయగును. నుబ్బుకలిగిన ద్రవ్యనష్టము సంభవించును. దీర్ఘములయి రోమములు విశేషించియున్న విధవయు దాసియునగును. అంబులపొదలవలెను రాజపు నవపాటలవలెను మొసలిముట్టువలెను పాముముట్టువలెనున్న భాగ్యవతియు, పుత్రవతియునగును.

౧౦ రోమములు :— సూక్ష్మములయిన సుఖవతియగును. రూక్షములయిన బిడ్డలు లేనిదగును.

౧౧ జానువులు :— గుండ్రముగనున్న పుత్రవతియగును.

౧౨ ఊరువులు (తొడలు):— అరఁటిస్తంభమువలెను మహిషబాధము వలెను ఏనుఁగతొండమువలెనుండి రోమములు లేక [illegible]యున్న రాజపత్నియగును. సన్నములై రోమసహితములై యున్న విధవయగును.

౧౩ భగము:— తాఁబేటివీఁపు, ఏనుఁగువీఁపువలె నున్నది రోమశూన్యమై విస్తీర్ణమయియున్న మంచిది. ఖరపృష్ఠము, మండూకపృష్ఠము, రోమరహితము, దీర్ఘనాసికము, విరళము, సంకీర్ణముగనున్న దౌర్భాగ్యము. కుడివైపున నెత్తుగనున్న పుత్రులనుగనును. ఎడమవైపున నెత్తుగనున్న

కన్యకలఁగనును. రావిచిగురాకువలెనున్న సౌభాగ్యవతియు పుణ్యాత్మురాలును అగును. కుడిసుడియున్న రాజపత్నియగును. ఎడమసుడియున్న గొడ్రాలగును. మచ్చయున్న మగనిజంపును తాఁబేటివీఁపువలెనుండి సమమై నునుపుగలిగిన శుభప్రదమయి పుత్రప్రదమును ధనధాన్యప్రదమును అగు. అగ్రము కుంకుమవర్ణముకలిగి ఎఱ్ఱనిమచ్చయున్న ఉత్తమురాలగును. ఈమచ్చ యేభాగమునన్నను ప్రశస్తము. నిర్మాంసమయి మిక్కిలిపొడవై నల్లనినాడులుగలిగిన దౌర్భాగ్యురాలయి దరిద్రదుఃఖమును అనుభవించును. దీర్ఘమయిన మగనిమామను మఱఁదిని జంపును.

౧౫ కటి:—మచ్చయున్న వృద్ధిప్రదము, కుడిసుడి యున్న పతివ్రతయగును. ఎడమసుడియున్న జారిణియగును. విశాలమయిన ధనవతియు పుత్రవతియు నగును. ఉన్నతమయి బలసియున్న పుత్త్రవతియగును. వెంట్రుకలున్న విధవయగును. దీర్ఘరోమములున్న దరిద్రురాలగును.

౧౬ స్ఫిక్కులు (పిఱుదులమీఁదియున్న తస్థలములు):—ఇసుకతిన్నెలవలె నున్న శోభకరము.

౧౭ జఘనము (కటిముందుభాగము) :— విస్తారమయియున్న పూజ్యురాలగును.

౧౮ నాభి:—లోఁతుగనున్న పూజ్యచరిత్రయగును. పటిసుడివలె దక్షిణావర్తమయియున్న రాజపత్నియు,పుత్త్రవతియు, భోగినియు నగును. ఎడమసుడియున్న మృతినొందినశిశువులు కలదియగును. లోపలిసుడియున్న జారిణియగును. నాభిక్రిందిభాగముక్రింద కుంకుమవర్ణగర్భితమయి పద్మాకారముగు చిహ్నయున్న భూపాలుని భార్యయగును.

౧౯ కుక్షి (కడుపు):—మృదూదరమయిన రాజస్త్రీ యగును. కృశోదరయైనను మెలోదరమయినను పూజ్యురాలయి గుణవంతులగు పుత్త్రులఁగనును. రోమములున్నచో మగని మఱఁదిని జంపును. సుడి యున్న యెడల అత్తయు మామయుఁ జత్తురు. రోమములు స్వల్పముగనున్న జారిణియగును. దీర్ఘరోమములున్న విధవయగును. కుండవలెనున్న దౌర్భాగ్యురాలగును.

౨౦ పార్శ్వములు:—సుడియున్నయెడల భర్త మృతిఁజెందును.

౨౦ మధ్యము (నడుము):—[illegible] సూక్ష్మముగను న్న ఉత్తమము. సింహామధ్యముగు [illegible] యగును. వచ్చియు న్న సంతానము నశించును. [illegible] గనున్న దుఃఖవతియగును.

౨౧ వళులు (కడుపుమీది ముడతలు):—[illegible] వళులు 3 కనంబడుచున్న యెడల ఉత్తమురాలగును.

౨౨ రోమావళి (నూగారు):—[illegible] సూక్ష్మమై నల్లచీమలబారులవలెనున్న సుఖవతియును భాగ్యవతియు [illegible] అగును.

౨౩ నడుము:—నడుము [illegible] రోమములున్న విధవయగును. వచ్చియున్న పుత్రహానియగును. రోమములు లేనిదగుచో యోగ్యురాలగును.

౨౪ స్తనములు:—[illegible] బిగువై [illegible] కాంతి కలిగియుండునేని [illegible] భాగ్యవతియగును. [illegible] యున్నను దృఢములై బలసియున్నను భాగ్యవతి [illegible] యగును. చక్రవర్తులవలెనున్నను [illegible] సుఖవతియగును. [illegible] పుత్రవతియు సుఖవతియునగును. స్వల్పములుగు [illegible] వకాశము కలిగి నిర్మాంసములుగు [illegible] సౌభాగ్యహీనయగును. దీర్ఘములుగు [illegible] దరిద్రురాలగును. మధ్య [illegible] రోమములున్నను [illegible] ములై నను వ్రేలాడుచున్నను విధవయు [illegible]

౨౫ జత్రువు (మూపులు [illegible]):—[illegible] ములయి సరములు [illegible] పుత్రవతి [illegible]

౨౬ స్కంధములు (మూపులు):—[illegible] పుత్రవృద్ధియగును. రోమములున్న [illegible]

౨౭ భుజములు:—[illegible] మృదువై యున్న సుఖవతియగును. [illegible] మాంసము లేకయున్న దరిద్రురాలగును. [illegible] యున్న భాగ్యవంతురాలగును. రోమములు కలిగి [illegible] దుర్భగను.

౨౮. కటిమూలు:—విస్తృతములయిన అదృష్టవతియగును. రోమములున్న దరిద్రురాలగును.

౨౯. [illegible] ఘనములు (ముంజేతులు):—లావులయిన పతి చచ్చును.

౩౦. [illegible] పృష్ఠములు:—స్థూలములయి ఎత్తుగనున్న దుశ్శీలురాలగును.

౩౧. కరతలములు (అరచేతులు):—కోమలములయియున్న భాగ్యవతియగును. [illegible] మొత్తనివిను సమములయినను సుఖవతియగును. రేఖా విహీనమున్న దరిద్రురాలగును. [illegible]గానున్న దుఃఖము ననుభవించును. [illegible] విధవయగును.

౩౨. కరాంగుళులు (చేతివ్రేళ్ళు):—దీర్ఘములయిన సుఖవతియు, [illegible] కలిసియున్న రాజభార్యయునగును. ఎత్తు గలిగి వ్యత్యస్తములయినను [illegible]లయగును. వికటములయినను వక్రములయినను విధవయగును.

౩౩. నఖములు:—[illegible] ములయియున్న సుఖమును భోగము నొందును. [illegible] పుష్పితములయున్నను దరిద్రురాలగును.

౩౪. హస్తరేఖలు:—[illegible] అంకుశరేఖలు కలిగియున్న రాజమహిషియగును. తోరణము, స్వస్తికము, చక్రము, పద్మము, మకరము [illegible] పుత్రవతి [illegible]రాలగును. అంకుశ, కుండల, [illegible] గలిగియున్న ధనవంతులును భూపతులును అగు పుత్రుల [illegible]యును. హస్తరేఖలయొక్క వివరణము పురుష సాముద్రికమున [illegible] వివరించియున్నాము.

౩౫. (అంగుష్ఠము [illegible]):—మాంసలము [illegible] రోమరహితమయి [illegible]రాలగును. రోమములున్న అశుభము. [illegible]

౩౬. [illegible]:— [illegible] శంఖసమమును యియున్న రాజపత్నియగును. [illegible] ముల [illegible] కుల వర్ధనియగును. [illegible]యున్న సుఖవతియు పుత్రవతియునగును. కుంచిత [illegible] దరిద్రురాలగును. [illegible]యియున్న కులనాశినియగును.

కుడిసుడియున్న సౌభాగ్యవతియగును. ఎడమసుడికలిగియున్న గొడ్రాలగును. మేకమెడయున్న దాసియగును.

౩౭ ముఖము :— నిర్మలమయి పూర్ణచంద్రసమానమయిన రాజపత్నియగును. రక్తిమకలిగిన భాగ్యవతియగును. పద్మసమమయి నునుపుకలిగిన సుఖవతియగును. వికృతమయినను ఎండియున్నను విధనయగును. చక్రమువలెనున్నను, గుఱ్ఱపుమోమువలెనయినను, దుర్గంధముకలిగినను దరిద్రురాలగును. పెద్దపులిమోమైనను దాసియగును. మీసములును, మొటిమలును కలిగియుండె నుదురు మిగులనెత్తుగానున్నను వ్రేలుచున్నను దుష్టురాలియగును. గుండ్రనియయిన నుదుటి మగనికి శుభము.

౩౮ చుబుకము (గడ్డము) :— నుండయు నునుపు శోభవతియగును. మచ్చయున్న గొడ్రాలగును. రోమములున్న మగనితో కలహించుచుండును.

౩౯ అధరము:— ఎఱ్ఱనైనదై బింబఫలమువలెనున్న రాజపత్నియగును. దొండపండువలెనున్న సుఖవతియగును. ఎఱ్ఱనై రోమరహితమయి మచ్చలులేని సమానమయి మెఱుపుకలదైనదై నుండునేని మగనికి సుఖమును చేయునదియగును.

౪౦ దంతములు:— దంతములు సమములును నున్న శుభప్రదము. దానిమ్మగింజలవలెనున్న రాజపత్నియగును. నున్నగానున్న సుఖవతియగును. విషమములయిన రోగియగును. ఖాళీలుగలములయియున్న దుఃఖినియగును. కాలినవానివలెనున్న మగనినిచంపును. వికారములయియున్న స్వల్పసుఖదుఃఖములు కలిగియుండును.

౪౧ స్వరము :— తీక్ష్ణము, కఠినము, ములయినను, కోకిల, హంస, వీణమున్నగువానిధ్వనులతో సమానమైనను కల్యాణమగును పుత్రవిహీనయగును. మృదువయిన పుత్రవతియగును. చక్రవాకము, కోకిల, ధ్వనులనుబోలిన ధనధాన్యసమృద్ధిగలదియగును. గాడిదధ్వనినిపోలిన పుత్రసంతతివిహీనయగును.

౪౨. జిహ్వ :— ఎఱ్ఱనైనదయిన సుఖవతియగును. నల్లనైయున్న మృత్యుప్రదము. మలినముగు దుఃఖప్రదము. వంశనాశము నగును. గొడ్రాలగును.

[illegible] ([illegible]):— [illegible]యున్న శుభవతియు, అదృష్ట వతియు [illegible]. [illegible] సన్నమైన దరిద్రురాలును, దుఃఖినియు [illegible].

[illegible] ([illegible]):— [illegible]ములు లేకున్న భోగవతియగును. [illegible] మచ్చయున్న అశుభము. [illegible]

[illegible] ([illegible]):— [illegible] మములున్న అశుభము.

[illegible] :— [illegible] బలిసి [illegible]ములవలె నును పుకలిగియున్న [illegible]. [illegible] సుఖవతియగును. [illegible] స్వేచ్ఛావిహారశీల యగును. [illegible] విధవ యగును.

[illegible] :— [illegible] ([illegible]):— [illegible] కలిగి యున్న జారిణియగును.

[illegible] ([illegible]):— [illegible] సాపన్ని చేయును. [illegible] ఉన్నయెడల సుఖవతి యగును. [illegible] సమృద్ధియు, [illegible] వృద్ధియు కలుగును. [illegible] మచ్చయున్న హాని యగును. [illegible] కోపిని యగును. [illegible] మిక్కిలి [illegible] మిక్కిలి [illegible] యగును. [illegible]యున్న విధవ యగును. [illegible] యగును. [illegible]

[illegible] :— [illegible] రాజపత్ని యగును. [illegible] బిడ్డలు లేని [illegible] భాగ్యవతి యగును. [illegible] మచ్చయున్న అశుభము. [illegible]యగును. [illegible] [illegible]లగుదురు. [illegible]

౫౦. తొడలు (వెల్లగున్న) :—తొడలు [illegible] యున్న భాగ్యవతి యగును.

౫౧ భ్రువులు (కనుబొమలు) :—బొలి [illegible] ములయిన మగ ని ధనవంతునిగాఁ జేయును. [illegible] సుఖభోగినియ గును. మచ్చయున్న పు[illegible]నాశముగును. [illegible]యున్న [illegible] డియగును. బొమలనడుమ [illegible] [illegible]లసియున్న దరిద్రురా లగును.

౫౨ కర్ణములు :—స్త్రీ [illegible] [illegible]లములవలె ఉన్నను భాగ్యవతియగు. [illegible] యగును. మొదట కుడిసుడియున్న అ[illegible] యగును. [illegible] ఉన్న దుశ్శీలయగు. [illegible] నల్లనిమ చ్చయున్న పుత్త్రిలు [illegible] ములయిన మగనికి అనిష్టము.

౫౩ లలాటము :—అష్టమి [illegible] యగును. తిలకసమమగుమచ్చయున్న [illegible] నడుమసుడి యున్న విధవయగును. [illegible] చివరసుడియున్న విధవయు, [illegible] బనుచు నడుమ సుడియున్న [illegible] యగును.

౫౪ శిరము :—నడుమ [illegible] అల్పాయు వగును.

౫౫ శిరోరుహములు (తల వెండ్రుకలు) :—[illegible] నుదుట వ్రాలుచున్న భోగముల ననుభవించును [illegible] కరలయిన పూజ్యురాలగును. [illegible] తిని సంపన్నునిగాఁ జేయును. [illegible] యురాలగును. [illegible] న్న సుఖవతియు ధనధాన్య [illegible] ములయి అనురక్తవర్ణములయిన [illegible] ములయి కుఱుచలయి నుదుటి [illegible] ములయిన దరిద్రురాలును, దుఃఖవతియు నగును.

౪౭ అంగము (దేహము) :—లావుగాక, సన్నముగాక, పొడవుగాక, పొట్టిగాకయున్న ప్రశస్తము. మృదువుగనున్న భోగముల ననుభవించును. విరివిగానుండు అల్పాయువు గలదియగును.

౪౮ దేహవర్ణము :—రక్తవర్ణము ప్రశస్తము. కలువపువ్వుకాంతికలిగి నునుపుగానున్న సుఖవతియగును. మలినమైన అల్పాయువుగలదియగును. మేఘవర్ణమయిన పుణ్యవతియు, భోగవతియు, గృహమునకు మంగళప్రదయు నగును.

౪౯ దేహగంధము :—సంపెంగ, కలిగొట్టు పువ్వులయొక్క పరిమళమువంటి పరిమళము కలిగియున్న సౌభాగ్యభాగ్యములు కలిగి పతివ్రతయై యుండును. క్షీరగంధ, కటుగంధ, రక్తగంధములు కలిగియున్న దుఃఖప్రదము. ఘాస్యగంధము, వేపగంధము, గోమూత్రగంధము, హారిదళగంధము, స్వేదగంధము, గంధమూషికాగంధము, మత్స్యగంధము, ఉగ్రగంధము లయిన అశుభము.

ఉత్తమస్త్రీ సామాన్యలక్షణములు.

శరీరము, మొగము, తల, భగము, నిద్ర, ఇయ్యవి కొద్దిగ నున్న ప్రశస్తములు. బలసిన తొడలు, బలసిన చెక్కులు, సమములయి తెల్లనగు పలువరుసయు, తామరరేకులం బోలుకన్నులు, దొండపండువంటి పెదవియు, అతిసూక్ష్మము సూక్ష్మముగానిముక్కు, ఏనుఁగునడక, కుడిసుడిగలబొడ్డు, నునుపగు దేహము, సొగసగురూపము, మెత్తనయి విశాలమయిన జఘనము, మంచిస్వరము, చక్కనితలవెండ్రుకలు, కరికుంభములవంటి స్తనములు, రావిచిగురాకువంటిభగము, తాఁబేటివీఁపువంటి పిఱుఁదులు, నడుము, ఎఱ్ఱనినాలుక, లేడిచూపులు, లేడికన్నులు,కృశమయిన నడుము తెలుపుమగువ పుత్త్రభోగభాగ్యసుఖముల ననుభవించును.

పద్మినీజాతిస్త్రీ లక్షణము:—వంకరలయిన కేశములు, వర్తులములగు స్తనములు, మల్లెమొగ్గలవంటి దంతములు, పద్మగంధము, హంసస్వరము, ముఖసౌభాగ్యము కలిగియుండును.

చిత్రిణీ లక్షణము :—పింగళవర్ణములగు విపులము లయిన కేశములు, సమస్తనములు,సమదంతములు, మత్స్యగంధము, కాకస్వరము,

కటిసౌభాగ్యము, అభిమానమందు కోర్కె కలిగి యుండును.

హస్తిని లక్షణము :—హ్రస్వములయిన యల్పకేశములు, చక్రస్తనములు, ఉన్నతదంతములు, మధురగంధము, గాఢస్వరము, ఊరుసౌభాగ్యము, ద్రవ్యమునందు కోర్కె కలిగి యుండును.

శంఖిని లక్షణము :— దృఢము లయిన సన్నని కేశములు, దీర్ఘస్తనములు, దీర్ఘదంతములు, క్షీరగంధము, హంసస్వరము, పాదసౌభాగ్యము, కలహప్రియత కలిగి యుండును.

ప్రకృతులు, సత్వలు, దేశస్త్రీలు, మున్నగువాని వివరము గ్రంథవిస్తరభీతిచేత వ్రాయలేదు.

గాంధర్వవేదము.

గాంధర్వవేదశబ్దవ్యుత్పత్తి :— గం = గానమును, ధర్వ = ధరించినవారలు గంధర్వులు. (విశ్వావసుండు మున్నగు దేవగాయకజాతివిశేషము) గంధర్వులసంబంధ మయినది గాంధర్వము. నృత్త, గీత, వాద్యములనంబడు తౌర్యత్రిక నైపుణ్యమునకు సంబంధించునట్టివిద్య. అట్టిదానిని తెలియంబఱుచునది గాంధర్వవేదము. ఇదియే సంగీతశాస్త్రమనియు, నాట్యశాస్త్రమనియు, భరతశాస్త్రమనియు వ్యవహరింపంబడుచుండును. ఈవిద్యయు సర్వవిద్యాధిపతియగు శివునివలన ప్రథమమున ప్రకాశించినది.

భావాధ్యాయప్రమేయము.

ఈశాస్త్రమునందు ప్రతిపాద్యములు భావ, రాగ, తాళములని సంక్షేపముగ మూఁడై యున్నవి. అందుభావము సామాన్యమని వ్యంజకమనియు ద్వివిధము. భావము = (అనఁగా) గేయప్రబంధరూపములయిన వాక్యములయొక్క తాత్పర్యము. అభినయము (అభి = ఎదుటను నయము = పొందుచునది అనఁగా సభయందు ప్రేక్షకులకు వినఁబడునట్టి) ప్రబంధవిషయమును నేత్రములు, హస్తములు మున్నగువానిచేత సూచించుట. ఇదియే అభినయమనంబడు సామాన్యాభినయమనుని తాత్పర్యమును వ్యంజించునది (అనఁగా సభాసదులకు తోఁచునట్లు చేయునది) కావున వ్యంజకమనియు చెప్పంబడుచున్నది.

ఈయభినయము, ఆంగికము, వాచికము, ఆహార్యము, సాత్త్వికము, అని ౪గు విధములు.

౧. ఆంగికమనఁగా:—కనుబొమలు కదల్చుట మున్నగు వ్యాపారము.

౨. వాచికమనఁగా:—గేయవాక్యమునందు కాక్వాదిస్వరభేదముచేత భావమును గనఁబఱచుట.

౩ ఆహార్యమనఁగా:— ఆభరణములసహాయమువలన శోభింపఁజేయునట్టిభావము.

౪ సాత్త్వికమనఁగా:—స్వేదము, స్తంభము, రోమాంచము, స్వరభంగము, వేపథువు, వైవర్ణ్యము, అశ్రువులు, మూర్ఛ అను ౮ తెఱఁగులు.

ఇయ్యభినయము పదార్థము నభినయించిన నాట్యమనియు, వాక్యార్థము నభినయించిన నృత్యమనియు; అర్థము ననుసరింపక మనోహరమయిన తాళప్రమాణములఁ గూడిన స్వరజతుల ననుసరించి యడుగులు వేయునట్టి నాట్యవిశేషము నృత్తమనియు వ్యవహరింపఁబడును.

ఈనృత్తమును పురుషుఁడు కఠినప్రయోగముగ నాడినయెడల తాండవమనియు, స్త్రీ సుకుమారప్రయోగము గలుగునటుల నాడిన లాస్యమనియుఁ జెప్పఁబడును.

ఈనాట్యములన్నిటికిని కర్తలగు నటిగాని నటుఁడుగాని యాడునప్పుడు కదలింపవలసిన శిరఃప్రభృతిపాదపర్యంతావయవములక్రియలు ప్రతియవయవమునకు వేఱ్వేఱుగ నున్నవి.

నాట్యమున నుపయోగించునట్టియంగములు ౧౯ :—

౧ శిరస్సు	౮ అధరము	౧౫ పార్శ్వములు
౨ దృష్టి	౯ చుబుకము	౧౬ కటి
౩ తారలు	౧౦ ముఖము	౧౭ ఊరులు
౪ పుటలు	౧౧ కంఠము	౧౮ జంఘలు
౫ భ్రూవులు	౧౨ హస్తములు	౧౯ చరణములు
౬ నాసికము	౧౩ వక్షము	
౭ గండములు	౧౪ జఠరము	

వీనిలో ఒక్కొక్కదానికిఁగల భేదముల నీక్రింద వ్రాయుచున్నారము.

౧ శిరఃక్రియలు ౧౭ :—

౧ ధుతము	౬ ఆకంపితము	౧౧ [illegible]ము	౧౬ ఉద్వాహితము
౨ విధుతము	౭ పరావృత్తము	౧౨ [illegible]లితము	
౩ ఆధూతము	౮ అవహిత్థము	౧౩ [illegible]ము	౧౭ సౌందర్యము
౪ అంచితము	౯ అధోముఖము	౧౪ [illegible]నము	
౫ కంపితము	౧౦ నికుంచితము	౧౫ [illegible]లితము	

౨ క, దృష్టిక్రియలు ౧౮ :—

౧ సమము	౬ అవలోకితము	౧౧ [illegible]ము	౧౫ [illegible]పితము
౨ ఆలోకితము	౭ అనువృత్తము	౧౨ [illegible]	౧౬ అంతర్మీలితము
౩ సాచి	౮ విలోకితము	[illegible]ము	
౪ ప్రలోకితము	౯ పార్శ్వగతము	౧౩ [illegible]ము	౧౭ [illegible]లము
౫ ఉల్లోకితము	౧౦ యాతము	౧౪ [illegible]ము	౧౮ వ్యావృత్తము

౨ ఖ, రసదృష్టులు ౮ :—

౧ శాంతము.	౩ హాస్యము	౫ వీ[illegible]ము	౭ [illegible]త్సము
౨ కరుణము.	౪ రౌద్రము	౬ భ[illegible]ము	౮ [illegible]ద్భుతము

౨ గ, రసస్థాయిభావములకు దృష్టులు ౮ :—

౧ స్నిగ్ధము	౩ దీనము	౫ [illegible]ము	౭ [illegible]ప్సము
౨ హృష్టము	౪ క్రుద్ధము	౬ [illegible]ము	౮ [illegible]తములు

౨ ఘ, సంచారిభావములకు దృష్టులు ౨౦ :—

౧ శూన్యము	౬ విషణ్ణము	౧౧ [illegible]	౧౬ [illegible]సము
౨ మలినము	౭ లలితము	౧౨ [illegible]ము	౧౭ [illegible]తము
౩ శ్రాంతము	౮ ముకుళము	౧౩ [illegible]ము	౧౮ [illegible]తము
౪ లజ్జ	౯ అర్ధముకుళము	౧౪ [illegible]ము	౧౯ [illegible]ము
౫ శంకితము	౧౦ గ్లానము	౧౫ [illegible]ము	౨౦ [illegible]ము

౩ తారాక్రియలు ౯ :—

౧ వేపనము	౪ భ్రమణము	౭ [illegible]ము
౨ చలనము	౫ ప్రవేశనము	౮ [illegible]ము
౩ పాతము	౬ వివర్తనము	౯ ప్రాకృతము.

౧౨ ఖ. అసంయుతహస్తములు ౪౫:—

౧ పతాకము
౨ త్రిపతాకము
౩ అర్ధపతాకము
౪ కర్తరీముఖము
౫ మయూరాస్యము
౬ అర్ధచంద్రము
౭ చంద్రకళ
౮ అరాళము
౯ శుకతుండము
౧౦ ముష్టి
౧౧ శిఖరము
౧౨ కపిత్థము
౧౩ కటకాముఖము
౧౪ సూచీముఖము
౧౫ అర్ధసూచీముఖము
౧౬ పద్మకోశము
౧౭ [illegible]ము
౧౮ సర్పశీర్షము.
౧౯ [illegible]శీర్షము
౨౦ [illegible]ము
౨౧ మృగశీర్షము
౨౨ సింహముఖము
౨౩ లాంగూలము
౨౪ అలపల్లవము
౨౫ చతురము
౨౬ ఖండచతురము
౨౭ భ్రమరము
౨౮ హంసాస్యము
౨౯ హంసపక్షము
౩౦ సందంశము
౩౧ ముకుళము
౩౨ ఊర్ణనాభము
౩౩ తామ్రచూడము
౩౪ [illegible]
౩౫ గజతుండము
౩౬ త్రిశూలము
౩౭ ఖాజము
౩౮ కపిలము
౩౯ వంశాళము
౪౦ సాంగకము
౪౧ స్వర్ణరంజకము
౪౨ యష్టికము
౪౩ స్వస్తికము
౪౪ విరళము
౪౫ రాజమండలము

౧౨ గ. సంయుతహస్తములు ౩౨:—

౧ పుష్పపుటము
౨ చతురశ్రము
౩ స్వస్తికచ్ఛన్నము
౪ కర్తరీస్వస్తికము
౫ అవహిత్థము
౬ వర్ధమానము
౭ పతాకాస్వస్తికము
౮ [illegible]ము
౯ కలశము
౧౦ [illegible]
౧౧ [illegible]ము
౧౨ ఉత్సంగము
౧౩ తిలకము
౧౪ నాగబంధము
౧౫ [illegible]ము
౧౬ అంజలి
౧౭ శకటము
౧౮ శంఖము
౧౯ చక్రము
౨౦ సంపుటము
౨౧ కర్కటము
౨౨ కటకవర్ధమానము
౨౩ గజదంతము
౨౪ నిషిద్ధము
౨౫ భేరుండము
౨౬ ఖట్వాము
౨౭ కీలకము
౨౮ మంజులము
౨౯ వల్లభాయితము
౩౦ రతామోదము
౩౧ శివలింగము
౩౨ డోల

౧ వలితము. ౨. కంపితము. ౩ స్తంభితము. ౪ ఉద్వర్తితము. ౫. నివర్తితము.

౧౭ జంఘాక్రియలు ౫:—

౧ ఉద్వాహితము. ౨. నతము. ౩. క్షిప్తము. ౪. పరివృత్తము. ౫. ఆవర్తితము.

౧౮ చరణక్రియలు ౬:—

౧ అంచితము	౩ సూచి	౫ ఉద్ఘట్టితము
౨ కుంచితము	౪ అగ్రతలసంచరము	౬ సమము

స్థానకములు ౩౧:—అందు పుంస్థానకములు ౬:—

౧ వైష్ణవము	౩ వైశాఖము	౫ ఆలీఢము
౨ సమపాదము	౪ మండలము	౬ ప్రత్యాలీఢము

స్త్రీస్థానకములు ౩:—

౧ ఆయతము. ౨. అశ్వక్రాంతము. ౩. అవహిత్థము.

ఏకవింశతిస్థానకములు. ౨౧:—

౧ సంహతము	౮ పార్ష్ణిపార్శ్వగతము	౧౫ వైష్ణవము
౨ సమపాదము	౯ ఏకపార్శ్వగతము	౧౬ శైవము
౩ స్వస్తికము	౧౦ ఏకజానుకృతము	౧౭ గారుడము
౪ వర్ధమానము	౧౧ పరావృత్తము	౧౮ వృషభాసనము
౫ నంద్యావర్తము	౧౨ పృష్ఠోత్తానతలము	౧౯ సమసూచికము
౬ చతురస్రము	౧౩ ఏకపాదము	౨౦ విషమసూచికము
౭ పార్ష్ణివిద్ధము	౧౪ బ్రాహ్మము	౨౧ చండసూచికము

భ్రమరులు ౧౬:—

౧ సమపాదము	౭ బద్ధము	౧౩ సమాసాదితమత్తల్లి
౨ ఊర్ధ్వగతి	౮ జటితము	౧౪ మత్తల్లి
౩ స్థానాస్థితము	౯ ఉచ్చుంబితము	౧౫ ఏకాకి
౪ త్రిముఖాంచితము	౧౦ స్వంచితము	౧౬ క్రీడితము
౫ ఊహావృత్తము	౧౧ శకటాస్యము	
౬ తాడితము	౧౨ అవస్యందితము	

ఆకాశచారులు ౧౬:—

౧ అతిక్రాంతము	౫ విద్యు[illegible]	[illegible]	౧౩ అపక్రాంతము
౨ ఊర్ధ్వజానువు	[illegible]తము	[illegible]	౧౪ భ్రమరి
౩ సూచి	౭ [illegible]తము	౧[illegible]	౧౫ ఆవిద్ధము
౪ నూపురపాదిక ము	౮ భుజంగత్రాసితము	౧[illegible]	౧౬ అలాతము
		౧[illegible] [illegible]ము	

భ్రామరి [illegible]ములు ౧[illegible]:—

౧ భ్రమరము	౪ [illegible]ము	౭ [illegible]ము	[illegible]తము
౨ [illegible]ము	౫ [illegible]ము	౮ [illegible]ము	
౩ [illegible]ము	౬ [illegible]ము	[illegible]ము	

ఆకాశ [illegible]ములు ౧[illegible]:—

౧ అతిక్రాంతము	౪ [illegible]ము	౭ [illegible]ము	[illegible]తము
౨ దండపాదము	౫ విచిత్రము	౮ [illegible]ము	
౩ సూచీవిద్ధము	౬ [illegible]ము	౯ [illegible]ము	

కరణములు ౧[illegible]:—

౧ తలపుష్పపుటము	౧౩ [illegible]ము	[illegible]ము	[illegible]ము
౨ లీనము	౧౪ [illegible]ము	[illegible]ము	[illegible]విద్ధ
౩ వర్తితము	౧౫ [illegible]ము	[illegible]	[illegible]ము
౪ వలితము[illegible]ము	౧౬ [illegible]ము	[illegible]	[illegible]పుగము
౫ మండలస్వస్తిక[illegible]	౧౭ [illegible]ము	[illegible]	[illegible]మరము
౬ వరస్వస్తికము	౧౮ [illegible]ము	[illegible]	[illegible]ము
౭ అంచిత[illegible]ము	౧౯ [illegible]ము	[illegible]ము	[illegible]
౮ [illegible]స్వస్తికము	౨౦ [illegible]ము	[illegible]	[illegible]తము
౯ పృష్ఠస్వస్తికము	౨౧ [illegible]ము	[illegible]	[illegible]
౧౦ దిక్స్వస్తికము	౨౨ [illegible]	[illegible]	[illegible]ము
౧౧ స్వస్తికము	[illegible]ము	[illegible]	[illegible]లాసిత
౧౨ అంచితము	౨౪ [illegible]ము	[illegible]	[illegible]ము

౪౪ లలాటతిలకము
౪౫ పార్శ్వనికుట్టనము
౪౬ చక్రమండలము
౪౭ ఉరోమండలము
౪౮ ఆక్షిప్తము
౪౯ తలవిలాసితము
౫౦ డోలాపాదము
౫౧ వివృత్తము
౫౨ వినివృత్తము
౫౩ పార్శ్వక్రాంతము
౫౪ నిశుంభితము
౫౫ విద్యుద్భ్రాంతము
౫౬ భుజంగాంచితము
౫౭ [illegible]
౫౮ [illegible]
౫౯ కటిభ్రాంతము
౬౦ వ్యంసితము
౬౧ చక్రాంతము
౬౨ [illegible]శాఖారేచితము
౬౩ వృశ్చికకుట్టితము
౬౪ వృశ్చికరేచితము
౬౫ [illegible]క్రాంతము
౬౬ [illegible]
౬౭ వివర్తితము
౬౮ గజక్రీడితము
౬౯ [illegible]
౭౦ గరుడప్లుతము
౭౧ తలసంస్ఫోటితము
౭౨ పార్శ్వజానుకము
౭౩ గృధ్రావలీనకము
౭౪ సూచి
౭౫ అర్ధసూచి
౭౬ సూచీవిద్ధము
౭౭ హరిణప్లుతము
౭౮ పరివృత్తము
౭౯ దండపాదము
౮౦ మయూరలలితము
౮౧ ప్రేంఖోలితము
౮౨ సన్నతము
౮౩ సర్పితము
౮౪ కరిహస్తకము
౮౫ ప్రసర్పితము
౮౬ అపక్రాంతము
౮౭ నితంబము
౮౮ స్ఖలితము
౮౯ సింహవిక్రీడితము
౯౦ సింహాకర్షితము
౯౧ అవహిత్థకము
౯౨ నివేశము
౯౩ ఏలకాక్రీడితము
౯౪ జనితము
౯౫ ఉపసృతము
౯౬ తలసంఘట్టితము
౯౭ ఉద్వృత్తము
౯౮ విష్ణుక్రాంతము
౯౯ లోలితము
౧౦౦ మదస్ఖలితము
౧౦౧ సంభ్రాంతము
౧౦౨ విష్కంభము
౧౦౩ ఉద్ఘట్టితము
౧౦౪ శకటాస్యము
౧౦౫ ఊరుద్వృత్తము
౧౦౬ వృషభక్రీడితము
౧౦౭ నాగాపసర్పితము
౧౦౮ గంగావతరణము

కరణములు అంగహార నృత్యాంతములగల అంగోపాంగ ప్రత్యంగములచేనొక్క [illegible] శాస్త్రములందు చెప్పబడిన నృత్యనాట్యభేదములు నాట్యాంగముగా తాండవము లాస్యము అని ద్వివిధమయి యున్నవి. వీనిని మార్గము, కుండలి, ఉద్ధతము, విలాసము,

దేశీయము, బహురూపము, అని [illegible]. తరువాత
భారుణము, శుద్ధపద్ధతి, బహురూపము. [illegible], ప్రేంకణపద్ధతి,
ప్రేరణపద్ధతి, [illegible], [illegible], [illegible], హల్లీసకము,
చిత్రపద్ధతి, దేశ్యపద్ధతి, [illegible], [illegible], [illegible]ృత్యము,
కోలాటము. అని ౧౯ విధంబులు అయ్యెను.

ఆయా దేశములనాటి [illegible] ప్రీతిని పుట్టించుటకు సాధారణనాట్యమే [illegible], [illegible]ము, వస్త్రము, దండము, చామరము, [illegible], [illegible] ధరించుటచేతను, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] ఎగురుట మున్నగు ఫనులచేతను [illegible] బడుచున్నది.

ఈ పాదక్రియచే [illegible] అడుగులు, అడవులు, గతులు అనియు [illegible], [illegible], [illegible], ముగ్గులు, [illegible], మున్నగు [illegible] బడుచున్నవి.

[illegible]

[illegible] విని యోగములతో సమగ్రమగుచున్నవి [illegible] తెలుపుచున్నది. [illegible] రసములు. [illegible]

వీని ఫలములు [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] బడుచున్నవి. [illegible] మగుటచే [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] ములు [illegible] నవ్యములు [illegible].

అవినాభావములు [illegible] గ్రంథములు [illegible] రుషులుగాని [illegible] ను ప్రయోగించవలెను. ఈ నాటకములు:— [illegible]

లాటానుప్రాసము, పునరుక్తవదాభాసము, యమకము, చక్రబంధము, గోమూత్రికాబంధము, నాగబంధము, [illegible] బంధము, [illegible] పద్మబంధము, మురజబంధము, [illegible] బంధము, [illegible] ఛత్రబంధము, ఖడ్గబంధము, శకటికాబంధము, హారబంధము, [illegible] బంధము, చాపబంధము, గుచ్ఛబంధము, మత్స్యబంధము, [illegible] బంధము, [illegible] బంధము, గోపురబంధము, ఏకాక్షరము, [illegible], నిష్ఠ్యము, నిరోష్ఠ్యము, [illegible], [illegible], ఏకాక్ష రము, ద్వ్యక్షరము, సర్వతోభద్రము, [illegible], ముక్తపదగ్రస్తము, [illegible], [illegible] భానవిత్వము మున్నగునవియు [illegible] బడును.

అర్థాలంకారములు [illegible] :—

౧ ఉపమ	౧౭ ప్రతివస్తూపమ	౩౧ [illegible]	౪౮ మాలాదీప
౨ అనన్వయము	౧౮ దృష్టాంతము	౩౨ ఆక్షేపము	కము
౩ ఉపమేయోపమ	౧౯ నిదర్శనము	౩౩ విరోధాభాస	౪౯ సారము
౪ ప్రతీపము	౨౦ వ్యతిరేకము	ము	౫౦ యథాసంఖ్య
౫ రూపకము	౨౧ సహోక్తి	౩౪ విభావన	ము
౬ పరిణామము	౨౨ వినోక్తి	౩౫ విశేషోక్తి	౫౧ పర్యాయము
౭ ఉల్లేఖము	౨౩ సమాసోక్తి	౩౬ అసంభవము	౫౨ పరివృత్తి
౮ స్మృతిమత్తు	౨౪ పరికరము	౩౭ అసంగతి	౫౩ పరిసంఖ్య
౯ భ్రాంతిమత్తు	౨౫ పరికరాంకు	౩౮ విషమము	౫౪ వికల్పము
౧౦ సందేహావస్థ	రము	౩౯ సమము	౫౫ సముచ్చయ
౧౧ అపహ్నుతి	౨౬ శ్లేషము	౪౦ విచిత్రము	ము
౧౨ ఉత్ప్రేక్ష	౨౭ అప్రస్తుతప్ర	౪౧ అధికము	౫౬ [illegible] దీపము
౧౩ అతిశయోక్తి	శంస	౪౨ అల్పము	౫౭ సమాధి
౧౪ తుల్యయో	౨౮ ప్రస్తుతాం	౪౩ అన్యోన్యము	౫౮ ప్రత్యనీకము
గిత	కురము	౪౪ విశేషము	౫౯ కావ్యార్థా
౧౫ దీపకము	౨౯ పర్యాయో	౪౫ వ్యాఘాతము	పత్తి
౧౬ ఆవృత్తిదీప	క్తము	౪౬ కారణమాల	౬౦ కావ్యలింగ
కము	౩౦ వ్యాజస్తుతి	౪౭ ఏకావళి	ము

విచ్ఛిత్తి, బిబ్బోకము, విహృతము, [illegible], [illegible], [illegible]ము, [illegible]హాలము.

[illegible] ౧౦:—

[illegible], [illegible]ము, [illegible], [illegible], [illegible]ము, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible]ము, సూర్య, [illegible]ము.

విప్రలంభము ద విధములు:—

అభిలాష, ఈర్ష్య, విరహము, ప్రవాసము.

[illegible]

[illegible]

నాఁబడు రామాయణగ్రంథముపై నామము నిలిచియున్నది. తక్కినవి నామములతోఁ బ్రసిద్ధి నొందినవని చెప్పుటకు చింతించవలసియున్నది. వ్యాసమహర్షికృతపురాణములలోని దగు స్కాందపురాణమునకు సంబంధించినకాశీఖండమును శ్రీశైలఖండమును మున్నగుగ్రంథములందు ఆలంకారికశైలి ననుసరించిన కవిత్వములు చాలఁగలవు. మఱియు వ్యాసుఁడొనర్చిన యగ్నిపురాణమునందు కావ్యలక్షణ మీవిధముగ నిర్వచింపఁబడియున్నది:—

“శ్లో. అదోషం గుణవత్కావ్య మలంకారై రలంకృతమ్ ।
రసాన్వితం కవిః కుర్వన్ కీర్తిం ప్రీతిం చ విందతి ॥”

మఱియు పాణినిసూత్రములకు ఉపయోగముగ శాక్తవ్యాకరణభాష్యము, [illegible], శబ్దబ్రహ్మసూచని మున్నగుగ్రంథములను వ్యాసమహర్షి రచించియున్నాఁడు. ఇతనిశిష్యుఁడగు జైమిని శబ్దవిద్యాపరిణామము, వైశేషిక[illegible], మున్నగుగ్రంథములు రచించియున్నాఁడు. వాల్మీకిమహర్షి ఆదికావ్యమును రచించి కావ్యసంప్రదాయమును ప్రవర్తింపఁజేసిన దేశమున నాటకసంప్రదాయమును గుఱించి సంస్కృతభాషాదికములను ప్రాకృతభాషలను సూత్రరూపముగ వ్యాకరణమును రచించెను. ఈప్రాకృతభాష లెట్లనఁగా మహారాష్ట్రదేశములోఁ బ్రాకృతము; శూరసేనదేశములో శౌరసేని; మగధదేశములో మాగధి; బాహ్లిక, [illegible], [illegible], పాంచాల, కేకయ, కుంతల, చోళ, భోట, గాంధార, కాశ్మీర, ద్రవిడ, గౌడ, లాటదేశము లనంబడు పిశాచదేశములలో పైశాచి; చాండాలికయును, ఆభీర, ఘూర్జరాదిదేశములం దపభ్రంశభాషయు ననునవి ఆఱుభాషలు. ఈఆఱుభాషలకు సూత్రరూపముగ వ్యాకరణమును [illegible] త్రివిక్రమాచార్యుఁడు వార్తికములను రచించెను. [illegible] సింహనందనాక్షి యను భాష్యము గలదు. [illegible] యను వ్యాఖ్యానముగూడఁ గలదు.

ఎలకూచి బాలసరస్వతి యనుకవి మహాభాష్యవివరణము, చెఱుకూరు వేంకటశాస్త్రి [illegible] మహాభాష్యదీపిక యను ప్రక్రియాగ్రంథమును గలవు. ఇవిగాక వరరుచిచేసిన ప్రాకృతప్రకాశమను సూత్రగ్రంథము, భామహాకృతమగు “మనోరమ” యను దివ్యవృత్తియుఁ గలవు. ఈప్రాకృ

తి వ్యాకరణమునుబట్టి సంస్కృతీకరింపబడిన ప్రాకృతభాషామూలముగా నను సంస్కృత మిశ్రితము లగుచుండుటచేత నాటకములు వ్యామిశ్రము లని చెప్పఁబడినవి.

ఇట్టి కావ్యములు, నాటకములు నానావిధములై యున్నవి. [illegible] భారతవర్షము నందు యున్నట్టి [illegible] అసంఖ్యాకములుగ పుట్టియున్నవి. కవీశ్వరులును [illegible] గ్రంథముల రచించి యున్నారు.

కావ్యకర్తలలో ముఖ్యులగు వారి నామములు, గ్రంథములు.

వాల్మీకి.	శ్రీమద్రామాయణము.
కాళిదాసుఁడు.	రఘువంశము, కుమారసంభవము, మేఘసందేశము, శాకుంతల నాటకము, ఋతుసంహార [illegible]
భట్టి.	భట్టికావ్యము.
భారవి.	కిరాతార్జునీయము.
మాఘుఁడు.	శిశుపాలవధము.
బాణుఁడు.	కాదంబరి, హర్షచరిత్రము.
దండి.	దశకుమారచరిత్ర.
విష్ణుశర్మ.	పంచతంత్రము.
[illegible]ఁడు.	శ్రీ[illegible]ము.
రాజానకరత్నాకరుఁడు.	హరచరిత[illegible]ము.
కవిరాజు.	రాఘవపాండవీయము.
త్రివిక్రముఁడు.	నలచంపువు.
సోమేశ్వరుఁడు.	యశస్తిలకచంపువు.
ధనపాలుఁడు.	తిలకమంజరి.
నారాయణపండితుఁడు.	హితోపదేశము.
భోజుఁడు.	రామాయణచంపువు.
శ్రీహర్షుఁడు.	నైషధము.
సోమదేవభట్టుఁడు.	కథాసరిత్సాగరము.
జయదేవుఁడు.	గీతగోవిందము.

భ[illegible].	భ[illegible]మహాదేశకత్రయము.
గోపీనాథాచార్యులు.	ఆధ్యాసప్తశతి.
[illegible] సోమన.	ధర్మశాస్త్రాభ్యుదయము.

కవిపేరు.	గ్రంథము పేరు.	కవిపేరు.	గ్రంథము పేరు.
[illegible]	[illegible]	వేదాంతదేశికుడు	యాదవాభ్యుదయము
[illegible]	[illegible]		
[illegible]	[illegible]		సుభాషితనీవి
			హంససందేశము
[illegible]	[illegible]	అభినవభట్టబాణుడు	వేమభూపాలచరిత్రము
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]కరాభ్యుదయము
	[illegible]	[illegible]శేషపతి	ముకుందానందభాణము
	[illegible]	[illegible]భట్టు	భారతచంపువు
	[illegible]	[illegible]	కథాకౌతుకము
	[illegible]	అభినవకాళిదాసు	భాగవతచంపువు
[illegible]	[illegible]	[illegible]	
[illegible]	[illegible]	[illegible]కవి	నవసాహసాంకచరిత్రము
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]నరపాలచరిత్రము
[illegible]	[illegible]	మేరుతుంగాచార్యుడు	ప్రబంధచింతామణి
[illegible]	[illegible]	[illegible]కవి	కృష్ణకవి
	[illegible]	[illegible]కవి	[illegible]
[illegible]	[illegible]	అభయదేవుడు	జయంతవిజయము

కవి పేరు.	గ్రంథము పేరు.	కవి పేరు.	గ్రంథము పేరు.
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]యము
	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]			[illegible]యము
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]		[illegible]
వాసుదేవుఁడు	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
వాగ్భటుఁడు	[illegible]	[illegible]	[illegible]
భట్టభీముఁడు	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]యము
కుమారదాసుఁడు	[illegible]	[illegible]	[illegible]
వేంకటాధ్వరి	[illegible]		[illegible]
	[illegible]		[illegible]
	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
రామభద్రదీక్షితుఁడు	[illegible]	[illegible]	[illegible]
నీలకంఠదీక్షితుఁడు	[illegible]	[illegible]	[illegible]
	[illegible]	[illegible]	[illegible]
	[illegible]	[illegible]	[illegible]
	చంపువు	[illegible]	

	నాటకములు, శిల్పశాస్త్రములు.
భాసుడు.	స్వప్నవాసవదత్తము, అభిషేకము, ప్రతిజ్ఞాయౌగంధరాయణము, చారుదత్తము, దూతఘటోత్కచము, పంచరాత్రము, మున్నగు 13 నాటకములు.
కాళిదాసుడు.	అభిజ్ఞానశాకుంతలము, విక్రమోర్వశీయము, మాలవికాగ్నిమిత్రము.
భవభూతి.	మాలతీమాధవము, ఉత్తరరామచరితము, మహావీరచరితము.
శ్రీహర్షుడు.	రత్నావళి, నాగానందము, ప్రియదర్శిక.
మురారి.	అనర్ఘరాఘవము.
విశాఖదత్తుడు.	ముద్రారాక్షసము.
శూద్రకుడు.	మృచ్ఛకటికము.
గోకులనాథుడు.	అమృతోదయము.
[illegible]	[illegible]యము.
[illegible]	[illegible]పరిణయము, [illegible].
ధీరనాగుడు.	కుందమాల.
రాజశేఖరుడు.	బాలభారతము, బాలరామాయణము, కర్పూరమంజరి, విద్ధసాలభంజిక.
క్షేమీశ్వరుడు.	చండకౌశికము.
భట్టనారాయణుడు.	వేణీసంహారము.
రవివర్మ.	ప్రద్యుమ్నాభ్యుదయము.
కృష్ణమిశ్రుడు.	ప్రబోధచంద్రోదయము.
జయదేవుడు.	ప్రసన్నరాఘవము.
[illegible]	[illegible]పరిణయము.
[illegible]	[illegible]పరిణయము.
[illegible]	[illegible] కలహంస.
,,	[illegible]రాఘవము.
[illegible]	[illegible]కల్యాణము.

ఆర్యక్షేమేంద్రము. [illegible]
[illegible] నాథము. అమృత [illegible] యము.
[illegible] యమ [illegible] [illegible]
[illegible] పూర్ణము. [illegible]
[illegible] న్యాయము. [illegible]
రామచంద్రము. [illegible]
[illegible] నాథకవి. [illegible]
[illegible] భట్టము. సుధ [illegible]
శ్రీరామ [illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]
[illegible] [illegible]

[illegible]

[illegible] న్యాయము [illegible]
[illegible]
[illegible] యమ [illegible]
యన్యాయము [illegible]
" శ్లో. [illegible]
[illegible]
[illegible]
అథ [illegible]
[illegible]
[illegible]
అథవా సర్వ [illegible] "
[illegible]
[illegible]

త్రము గనుబడుచున్నది. కాని; [illegible] ములగు మంద్ర మధ్య తారాది భేదములను సూచించు [illegible] యుండలేదు. వానిలో మరల [illegible] భేదములు [illegible] కము నను, వానిలో [illegible] భేదములగు [illegible] లిపిని లను గ్రహించుటకు వీలు లేదు. [illegible] శాస్త్రీయములగు నాదాదిక్రమాగత [illegible] ములను వాని అవాంతరభేదములను [illegible] స్వరసూచకసంజ్ఞాభావ మొక [illegible] భాషా కల్పితసంజ్ఞలను గాంచి [illegible] వానిలో సరి పుచ్చుకొనవచ్చును.

రాగజ్ఞానమునకు ఆవశ్యకములగు [illegible] ములు ([illegible]):—

నాదము, శ్రుతి, స్వరము, గ్రామము, మూర్ఛన, తానము, వర్ణము, అలంకారము, గమకము, [illegible], రాగము, [illegible] గము, భాష, భాషాంగము, విభాష, [illegible], [illegible] ము, ప్రబంధము.

అనాహతనాదోత్పత్తిక్రమము :—

ఆత్మ తాను పలుక [illegible] ప్రథమమున మనస్సును [illegible]. [illegible] అగ్నిని కొట్టును. ఆయగ్ని మారుతమును [illegible]. ఆత్మ, మనస్సు, అగ్ని, వాయువు ఈనాలుగు [illegible] పుట్టించును. బ్రహ్మగ్రంథియందున్న ఈనాదము [illegible] ముఖమయి క్రమముగ వాయుసహాయమున [illegible]. నాభి, హృదయము, కంఠము, [illegible] ము, [illegible] ప్రదేశముల ని పుట్టింపుచుండును. ఈప్రకారము [illegible] ము క్రమముగా నాభియందున్నప్పుడు [illegible], [illegible] పుష్టమని, మూర్ధమునం దపుష్టమని, ముఖ [illegible] మని ౫ నామములను ధరించును.

నాదమనంగా వ్యాకరణశాస్త్రప్రకార [illegible], అస్ఫుట ధ్వని యని యర్థము.

ను ప్రకారము :— న = అనఁగా ప్రాణము, ద = అనఁగా అగ్ని; ప్రాణాగ్ని సంయోగరూపము కావున నాదమని చెప్పఁబడుచున్నది.

ఈనాదమే ప్రయత్నవిశేషము లేక స్వాభావికముగ మహర్షులును ప్రాణిస్థులగు యోగులచేత రాత్రియందు నిశ్శబ్దముగ నుండుసమయమున ఘంటానాదాదినవవిధనాదములుగా అనుసంధింపఁబడుచు మనస్సుచేఁ బ్రేరేపింపఁబడిన ప్రాణాగ్నిసంయోగమును చెందుటవలన అనాహతనాదమని చెప్పఁబడుచున్నది. దీనియభివ్యక్తికి స్థానమగుహృదయాబ్జము అనాహతచక్రమని చెప్పఁబడును. ఈనాదము వ్యావహారికులగు సామాన్యులకు అగోచరము. కావుననే అరంజకముగూడనై యున్నది. ఆహతనాదము నాదరూపముచేత వినువారిశ్రవణములకు రంజకమగుచు భవభయహరమై యలరుచున్నది.

ఈయాహతనాదమునకు స్థానభేదమునుబట్టి ౨౨ భేదములు గలవు. ఇవి సంగీతమునందు శ్రుతులనియు పిలువఁబడుచున్నవి. శ్రుతిస్థానములు ౨౨ అనఁగా; ఎముకలు మ్రుక్కలందలి గుంటకు సూటిగా లోపల హృదయము (హృత్స్థానస్థ) అనుపేరుగల వెన్నెముకయొక్క ముందటిభాగమునం దావరణమునుండి కపాలరంధ్రములోపలివఱకు అడ్డముగానున్న నాడులు ౨౨, వానిమీఁదనుండి నిశ్వాసయొక్క మెట్లయం దవలె మొదటిమెట్టునుండి రెండవమెట్టునకు పోవునపుడు ఎక్కువైనట్లు ఈవిధముగ క్రమక్రమముగ మంద్రము, మధ్యము, తారము ఈవిధములగు నాదములను పుట్టించుచుండును.

మొదటి యేడుశ్రుతులసముదాయము మంద్రస్థాయి యనియు; రెండవశ్రుతిసప్తకము మధ్యస్థాయి యనియు మూఁడవశ్రుతిసప్తకము తారస్థాయి యనియు చెప్పఁబడును.

ప్రతిశ్రుతిసప్తకమునందు స్థానము లతిక్రమింపనివిధముగ పలు

[illegible]ంబడు శ్రుతులను క్రమముగా షడ్జము, ఋషభము, గాంధారము, మధ్యమము, పంచమము, ధైవతము, నిషాదము, అను నామములు కలవు. ఇవియే సప్తస్వరములని పిలువబడును.

ఈశబ్దములకు వ్యుత్పత్తులు :—

౧. షడ్జము = [illegible] = (నాసిక, [illegible], [illegible], తాలువు, [illegible]) [illegible].

౨. ఋషభము = ఋష[illegible] [illegible] స్వరముతో సామ్యము [illegible].

౩. గాంధారము = [illegible] బడినది.

౪. మధ్యమము = [illegible] శ్రుతులను [illegible].

౫. పంచమము = [illegible], [illegible], మూర్ధము, [illegible] పంచమమని పిలువబడును.

౬. ధైవతము = [illegible] ధైవతము.

౭. నిషాదము = [illegible]. ([illegible])

[illegible] స్వరములను [illegible].

అష్టాదశ [illegible] :—

౧. నాదము [illegible] :— [illegible], [illegible].

౨. శ్రుతులు [illegible] :— [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], ఉగ్ర, క్షోభిణి.

౩. స్వరములు ౭ [illegible] :— [illegible], [illegible], [illegible], మధ్యమము, పంచమము, [illegible], [illegible].

౪. [illegible] :— [illegible], [illegible], [illegible].

౫. గ్రామములు ౩ [illegible] :— [illegible], [illegible]గ్రామము, గాంధారగ్రామము.

౮ ఘ. సంచారివర్ణగతాలంకారములు ౨౫:— మంద్రాది, మంద్రమధ్యము, మంద్రాంతము, ప్రస్తారము, ప్రసాదము, వ్యావృత్తము, స్ఖలితము, పరివర్తము, ఆక్షేపము, బిందువు, ఉద్వాహితము, ఊర్మిప్రేంఖము, నిష్కూజితము, శ్యేనము, క్రమము, ఉద్ఘట్టితము, రంజితము, సన్నివృత్తము, ప్రవృత్తము, వేణువు, లలితస్వరము, హుంకారము, హ్రాదమానము, అవలోకితము.

౮ జ. అలంకారములు ౭:—తారమంద్రప్రసన్నము, మంద్రతారప్రసన్నము, ఆవర్తకము, సంప్రదానము, విధుతము, ఉపలోలకము, ఉల్లాసితము.

౯. గమకములు ౧౫:— తిరిపువు, స్ఫురితము, కంపితము, లీనము, ఆందోళితము, వళి, త్రిభిన్నము, కురళము, ఆహతము, ఉల్లాసితము, ప్లావితము, గుంఫితము, ముద్రితము, నామితము, మిశ్రితము.

౧౦. శ్రుతిజాతులు ౭:—

౧౦ క. అంశ షాడ్జి ౩, ఆర్షభి ౩, గాంధారి ౪, మధ్యమ ౪, పంచమి ౨, ధైవతి ౨, నైషాది ౩.

౧౦ ఖ. జాతులు ౧౧:—షడ్జకైశికి ౪, షడ్జోదీచ్య ౮, షడ్జమధ్యమ ౭, గాంధారోదీచ్య ౨, రక్తగాంధారి ౪, కైశికి ౬, మధ్యమోదీచ్య ౧, కార్మారవి ౮, గాంధారపంచమి ౧, ఆంధ్రి ౧, నందయతి ౧.

౧౧. రాగములు. ౭:—

సప్తస్వరయుక్తరాగములు	సంపూర్ణములు
షట్స్వరయుక్త రాగములు	షాడవములు
పంచస్వరయుక్త రాగములు	ఔడవములు
చతుస్స్వరయుక్తరాగములు	స్వరాంతములు
త్రిస్వరయుక్త రాగములు	సామికములు
ద్విస్వరయుక్త రాగములు	గాథికములు
ఏకస్వరయుక్త రాగములు	ఆర్చికములు

మతంగమునిమతానుసారముగ స్త్రీ పురుష రాగములను తెలుపు విధ మీక్రింద వ్రాయబడుచున్నది.

[illegible]

[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]
[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]	[illegible]

౧౩ జ. భోటజభాష ౧:—మాంగళి.

౧౩ ఝ. మాళవకైశికభాషలు ౧౬:— బంగాళి, మాంగళి, హర్షపురి, [illegible], మాళవవేసరి, ఖంజని, [illegible], [illegible], [illegible], ఆంధ్రవేసరి, శుద్ధమాళవి, సైంధవి, ఆభీరిక.

౧౩ ఞ. గాంధారపంచమజభాష ౧:—గాంధారి.

౧౩ ట. భిన్నషడ్జభాషలు ౧౬:—గాంధారవల్లిక, కచ్ఛేల్లి, స్వరవల్లి, నిషాదిని, త్రవణా, మధ్యమా, శుద్ధా, [illegible], [illegible], [illegible], తుంబురు, షడ్జభాష, [illegible], లలితా, శ్రీకంఠిక, బంగాళి, గాంధారి, సైంధవి.

౧౩ ఠ. వేసరషాడవజభాషలు ౨:—[illegible], బాహ్యషాడవ.

౧౩ డ. మాళవపంచమజభాషలు ౧౩:—వేదవతి, భావని, విభావని.

౧౩ ఢ. తానజభాష ౧:—తానోద్భవ.

౧౩ ణ. పంచమషాడవజభాషలు ౩:—[illegible], [illegible], [illegible].

[illegible] ౧౫ జనకరాగములకు [illegible] భాషారాగములు [illegible].

౧౪ భాషాంగములు ౧౧:— గాంభీరి, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], నాదాంతరి, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible].

౧౫ విభాషలు ౨౦:—

౧౫ క. కకుభజవిభాషలు ౩:—[illegible], [illegible], [illegible].

౧౫ ఖ. టక్కజవిభాషలు ౬:—దేవారవర్ధని, ఆంధ్రి, గుర్జరి, భావని.

౧౫ గ. పంచమజవిభాషలు ౨:—[illegible], [illegible].

౧౫ ఘ. పంచమజవిభాష ౧:—[illegible].

౧౫ ఙ. [illegible]జవిభాష ౧:—[illegible].

౧౫ చ. మాళవకైశికజవిభాషలు ౨:—[illegible], [illegible].

౧౫ ఛ. భిన్నషడ్జవిభాషలు ౪:—[illegible], [illegible], [illegible], [illegible].

౧౫ జ. వేసరషాడవజవిభాషలు ౨:—[illegible], [illegible].

౧౫ ఝ. పంచమషాడవజవిభాష ౧:—[illegible].

౧౬. అంతరభాషలు ౪:—

౧౬ క. కకుభజభాషాంతరభాష ౧:—సాలవాహనిక.

౧౭. ౫. పంచమస్థానజాంతరభాషలు ౩:—లలిత, కరణావళి, శకాద్యాని.

౧౮. ౧. ఉపాంగములు ౪:—ద్రావిడి, ఘూర్జరి, వరాళి, మలహరి.

౧౮. ౨. వరాట్యుపాంగములు ౬:—కౌంతలవరాటి, ద్రావిడ, వరాళి, సైంధవవరాటి, అపస్థానవరాటి, హతస్వరవరాటి, ప్రతాపవరాటి.

౧౮. ౩. తుండీక్యుపాంగములు ౨:—ఛాయాతుండి, తురుష్కతుండి.

౧౮. ౪. ఘూర్జర్యుపాంగములు ౪:— మహారాష్ట్రఘూర్జరి, సౌరాష్ట్ర, దక్షిణ, ద్రావిడి.

౧౮. ౫. వేలావల్యుపాంగములు ౪:—భూంబి, ఛాయ, శాంత, ప్రతాపము.

౧౯. క్రియాంగములు:—భావక్రియ, స్వభావక్రియ, శివక్రియ, మకరక్రియ, త్రినేత్రక్రియ, ధనదక్రియ, ఆనందక్రియ, కుముదక్రియ, ఇంద్రక్రియ, నాగకృతి, ధన్యకృతి, విజయక్రియ, రామకృతి, గౌడకృతి, దేవకృతి.

నాదము మొదలుకొని క్రియాంగములవఱకుఁగల అష్టాదశపదార్థములను సంగీతరత్నాకరము మున్నగుగ్రంథములందుఁ జెప్పినవిధముగ సద్గురుముఖముగ సంప్రదాయపూర్వకముగ నభ్యసించి సాధించి జితశ్రముఁడై నఖశిఖపర్యంతము మొదలుకొని సానునాసికత్వపర్యంతమగు ౨౩ ఇరువదిమూఁడు గాయకదోషములను విడిచి పూతపుత్వము మొదలగుకంఠదోషములు లేనివాఁడై గుణములుగలవాఁడు సంగీతశాస్త్రపండితుఁ డనంబడును.

గాయకునిగుణములు ౨౦ :—వ్యాకరణజ్ఞానము, నిఘంటుపాఠిత్యము, ఛందోవివేకము, అలంకారికౌశలము, రసభావపరిజ్ఞానము, దేశాచారపరిచయము, సర్వభాషాపరిజ్ఞానము, కళాశాస్త్రజ్ఞానము, తౌర్యత్రయకౌశలము, హృద్యశారీరశాలిత్వము, లయతాళకళాజ్ఞానము, అనేకకాకువివేకము, ప్రతిభాతిశయశాలిత్వము, సుందరగాత్రత్వము, దేశీరాగజ్ఞానము, రాజసభాజయిత్వము, రాగద్వేషరాహిత్యము, సాహిత్యము, ఔచిత్యజ్ఞత, ధాతువిదత్వము, పరచిత్తపరిజ్ఞానము, ప్రబంధప్రాగల్భ్యము, శీఘ్రగీతనిర్మాతృత్వము, పదకవితారచనావైదగ్ధ్యము, త్రిస్థానగమకప్రౌఢి, వివిధాలప్తిలాసము, అవధానము, వీణావాదనకౌశలము.

అనాబహు ౧౦ సుగుణములుగలవాఁడగు గాయకోత్తముఁడు తాళవర్జితము, భీతము, కంపితము, శిరఃకంపనము, అనునాసికము, వ్యాకులము, విస్వరము, కాలవిహీనత, అవ్యక్తము, విస్పష్టము, ఆకులము, విస్తరము, కాకస్వరము, ఉత్కృష్టము మొదలగు దోషములు లేక ప్రభుసభలయందు సభాసదులహృదయము రంజిల్లునట్లుగ పాడవలయును.

అపాతసౌఖ్యగానము ౬ విధములుగ యున్నది.

౧ మొదటగ ఘనము పాడవలయును.

౨ రెండవది రాగాలాపము.

౩ మూడవది మధ్యమకాలము.

౪ నాల్గవది పంద్రాయెత్తు.

౫ ఐదవది పల్లవి ౩-౪ విధములుగ పాడవలయును.

౬ ఆఱవది పదకీర్తన, స్వరజతులు, స్వరావళులు, రాగమాలికలు.

ఈవిధముగ ౬ మార్గము తెలిసిగయుండవలెనని కొందఱు శాస్త్ర పండితు లనంబహుమన్నారు. ఈతీరున గానమును పాడునపుడు వీణామృదంగాది వాద్యములు, తాళ, ధిమి, కిట, తక మొదలగు నాట్యశాస్త్ర పాఠాక్షరముల ప్రయోగ్యమైచిత్రీయును, న్యాసాభినయ హావభావ విలాసములుగల సుందరయువతిక వస్త్రాలంకారాంగరాగ తిలకాదులనతి శోభా విశేషజనకములయి యుండుటయే గాక గాయకునకు హఠాత్తుగ సంభవించు విస్వరత్వాదిస్వల్పదోషముల నాచ్ఛాదనము చేయుటచేత పరమాప్తునివలె గొప్పసహాయమును చేయుచు శ్రోతలను మెప్పించుచుండును. పైన చెప్పినమృదంగాదివాద్యములన్నియు విశేషముగా గేయస్వరమునకు సహాయము నొసఁగును. అనుకూలసాధనములు లయమాత్రప్రయోగులుకాని స్వరప్రయోగులు గావు. తాళప్రయోగపూర్వకముగ ఈ గానము సంగీత మనఁబడును. నాట్యమనఁగా గీత, వాద్య, తాళములు మూఁడును నేకీభవించి భరతముని చెప్పంబడెను. [illegible] ముఖ్యముగ దేశ్యనాట్యముల దు, సహాయముగ దారు [illegible] చుట గలదు. కర్ణాటకనాట్యమందు కాంస్యతాళప్రయోగము ముఖ్యముగఁ గలదు.

గాంధర్వవేదము తాళాధ్యాయము.

తాళము = అనఁగా తలనక్రియ (అనఁగా నృత్తగీతములయొక్క అనుక్రమతాది ప్రమాణసహితమయిన పద కవితాదళవృత్తకాలములను ఆవాపనిష్క్రమాదిక్రియలచేతఁ గొలచి సరిపెట్టి నిలుపుట. తాళశబ్దమునకు సాంప్రదాయికవ్యుత్పత్తులు రెండు :—

౧. తా=అనఁగా తాండవము, ల=అనఁగ లాస్యము, తాండవ లాస్యములు గలసి తాళమని చెప్పఁబడుచున్నది.

౨. తా = అనఁగా తాండవాభిమానిదేవతయు తాండవుఁడున్నైన శివుఁడు, ల = అనఁగా లాస్యాభిమానిదేవతయగు లలితాశక్తి, శివశక్తుల సామరస్యాత్మకరూపమే తాళ మనుట.

3. తల మనఁగా నఱచేయి, తలములయొక్క క్రియ గనుక తాలము (అనఁగా ఎడమ అఱచేతియందుఁగాని లేక దానిచేత గ్రహింపఁబడిన కాంస్యతాలముయొక్కగాని ఘాతజమగు ధ్వనియని భావము) ఘాతజములగు ధ్వనులతో తన్మధ్యస్థములగు విరామకాలముతో నగు నృత్తగీతవాద్యముల కాలపరిచ్ఛేదనమునకు తాళమని నామధేయము. ఇట్టి తాళమునకు ప్రాణములు ౧౦ :—కాలము, మార్గము, క్రియ, అంగము, గ్రహము, జాతి, కళ, లయ, యతి, ప్రస్తారము.

వీనియుద్దేశలక్షణ వినియోగములు తాళజ్ఞానమున కావశ్యకములు కావున నిదిగువ క్రమముగా వ్రాయఁబడుచున్నవి.

౧. కాలప్రమాణములు ౧౨ :—క్షణము, లవము, కాష్ఠ, నిమేషము, చతుర్భాగము, అనుద్రుతము, ద్రుతము (బిందువు) గురువు, ప్లుతము, నిశ్శబ్దము (కాకపదము)

౨. మార్గప్రాణములు ౬ :—చిత్రము, చిత్రతరము, చిత్రతమము, వార్త్తికము, దక్షిణము, అతిచిత్రతమము.

3 క. నిశ్శబ్దక్రియలు ౪ :—ఆవాపము, నిష్క్రామము, విక్షేపము, ప్రవేశము.

3 ఖ. సశబ్దక్రియలు ౪ :—ధ్రువము, శమ్యము, తాళము, సన్నిపాతము.

౪. అంగప్రాణము ౬ :—విరామము, ద్రుతము, గురువు, లఘు

వు, ప్లుతము, కాకపాదము.

౫. గ్రహప్రాణము ౪:—అతీతము, అనాగతము, సమము, విషమము,

౬. జాతిక్రియలు ౫:—చతురశ్రము, త్ర్యశ్రము, మిశ్రము, ఖండము, సంకీర్ణము.

౭. ముఖ్యతాళప్రాణము ౫:—

సద్యోజాతముఖమునఁబుట్టిన చంచత్పుటతాళము,
వామదేవముఖమునఁబుట్టిన చాచపుటతాళము,
అఘోరముఖమునఁ బుట్టిన షట్పుటతాళము
తత్పురుషముఖమునఁ బుట్టిన సంపద్వేష్టకతాళము
ఈశానముఖమునఁ బుట్టిన ఉద్ఘట్టతాళము

ఈ ౫ యును పంచబ్రహ్మయోగతాళములు ముఖ్యంగ తాళము లాయెను.

౭ క. జన్యతాళములు ౧౦౮.—ఆదితాళము, ద్వితీయము, దర్పణ, సింహలీలము, కందర్పము, సింహవిక్రమము, శ్రీరంగము, రతిలీలము, రంగతాళము, పరిక్రమము, ప్రత్యంగము, గజలీలము, త్రిభిన్నము, వీరవిక్రమము, హంసలీలము, వర్ణభిన్నము, రాజచూడామణి, రంగద్యోతము, రాజతాళము, సింహవిక్రీడితము, వనమాలి, వర్ణతాళము, రంగప్రదీపకము, హంసనాదము, సింహనాదము, మల్లికామోదము, శరభలీలము, రంగాభరణము, తురంగలీల, సింహనందనము, జయశ్రీ, విజయానందము, ప్రతితాళము, ద్వితీయకము, మకరందము, కీర్తితాళము, విజయము, జయమంగళము, రాజవిద్యాధరము, మఠ్యము, జయతాళము, హుడుక్కము, నిస్సారుకము, క్రీడాతాళము, త్రిభంగి, కోకిలప్రియము, శ్రీకీర్తి, బిందుమాలి, సమతాళము, నందనము, ఉదీక్షణము, మట్టిక (మఠ్ఠిక) ఢెంకిక, వర్ణమఠ్ఠిక, అభినంద, అంతరక్రీడ, మల్లతాళము, దీపకము, అనంగలీలము, విషమము, నాంది, నందము, ముకుందము, ఏకతాళము, [illegible], [illegible], [illegible] [illegible]ము, (వాంబడిని) అభంగము, రాజగానము, లఘుశేఖరము, ప్రతాపశేఖరము, గజఝంప, చతుర్ముఖము, ఝంప, ప్రతిమఠ్ఠము, తృతీ

యకము, వసంతము, లలితము, రతి, కరణము, యతి, షట్తాలము, వర్ధనము, వర్ణయతి, రాజనారాయణము, మదనము, పార్వతీలోచనము, గరుడము, శ్రీనందనము, లీలావిలోకితము, లలితప్రియము, లసితము, ప్రియము, జనకము, లక్ష్మీశము, రాగవర్ధనము, ఉత్సవము.

౮. లయప్రాణములు ౩:—ద్రుతము, మధ్యము, విలంబితము.

౯. యతిప్రాణములు ౬:—సమము, స్రోతోవహము, గోపుచ్ఛము, యవమధ్యము, వేదిమధ్యము, విషయము.

౧౦ ప్రస్తారప్రత్యయప్రాణము ౧౯:—ప్రస్తారము, సంఖ్య, నష్టము, ఉద్దిష్టము, పాతాళికము, ద్రుతమేరువు, లఘుమేరువు, గురుమేరువు, ప్లుతమేరువు, సంయోగమేరువు, ఖండప్రస్తారము, ద్రుతమేరునష్టము, ద్రుతమేరూద్దిష్టము, లఘుమేరునష్టము, లఘుమేరూద్దిష్టము, గురుమేరునష్టము, గురుమేరూద్దిష్టము, ప్లుతమేరునష్టము, ప్లుతమేరూద్దిష్టము.

సూళాదికము (సూళాదిసప్తతాళములు:—ధ్రువ, మఠ్యము, రూపకము, ఝంప, త్రిపుట, అట, ఏకతాళము.

వాద్యములు ౪ విధములు:—వీణాదులు తతములు, మర్దలాదులు అవనద్ధములు, మురళ్యాదులు సుషిరములు, కాంస్యతాళాదులు ఘనములు.

తతవాద్యములు ౨౦:—పరివాదిని, చతుర్దశి, ఏకాదశి, త్రయోదశి, మహతి, బృహతి, కళావతి, కచ్ఛపి, వితతము, పినాకిని, స్వర్ణము, రావణహస్తము, ఉదుంబరము, షట్కర్ణము, హస్తభము, సారంగి, ఆలాపి, రుద్రవీణ, వ్యాళీముఖము, బల.

అవనద్ధవాద్యములు ౧౮:—ఝల్లరి, మురజము, భేరి, పటహము, నిసాడ, హుడుక్క, ఘుడుక్క, ఢక్క, డమరుకము, నిస్సాణము, స్తొల్లక, భాణము, తుంబురి, దుందుభి, మడ్డువు, డిండిమము, ఝర్ఝరము, పణవము.

సుషిరవాద్యములు ౧౦:—పాలిక, కాహళి, వాసము, మురళి, మధుకరి, పాశము, శంఖము, శుక్తి, శృంగము, సుదుల్లపి.

ఘనవాద్యములు ౬:—కాంస్యతాళము, తాళము, ఘంటిక, జయఘంట, క్షుద్రఘంట, కర్ర.

పంచమహావాద్యములు ౫:—భేరి, కాహళము, పటహము, శంఖము, జయఘంట.

ఈ చెప్పఁబడిన శాస్త్రప్రవర్తనము ముఖ్యగుణదోషముల భేదములను వానిలక్షణములను వినియోగములను తాత్పర్యయమునందును తద్వ్యాఖ్యానగ్రంథములందును విస్తారముగ వర్ణింపఁబడియున్నవి. గ్రంథవిస్తరభీతిచేత ఇచట వివరింపలేదు.

భగవచ్ఛాస్త్రఫలము.

భగవచ్ఛాస్త్రము నంబడు సిద్ధాంతమునకు ప్రవర్తకాచార్యుఁడు శివుఁడు. ఇతఁడు పరిపూర్ణకాలమునందు శాంతిరూపమున ధ్యానమునందు పరిపూర్ణజ్ఞానసంపన్నుఁడును లయకాలమునందు సర్వజన్యులగు బ్రహ్మవిష్ణు ప్రతివ్యాపారములను మొదలైనవారు తామే మూర్తులగు నత్వాదులచేత తమ్ము సేవింపుచుండఁగా తాను యొక్క మహాత్మ్యమునకు సాక్షిణి యగు మహాశక్తితోఁగూడి మహాకాశమునందు వసించియుండు నను సూజ్ఞలతో నొప్పుచు అనేకమూలగు తన లీలయందే రాగాదులవాంతరపరితయసద్భక్తులగు పరిపూర్ణానందము, సంహారము మున్నగుకార్యములందు సలిపియున్నాఁడు. తత్సమయమునందు చిదంబరాన్సర్వేశ్వరుఁడగు ఆపరశివుని సద్యోజాతాదిముఖపంచకమును జీవన శైవనములు, పరిణామము, అష్టావింశత్యాగమములు పుట్టెను. ఆవి పుట్టినపుడే ధర్మపంచరాత్రములును పుట్టెను. ఆగమములయందలి తత్త్వజ్ఞానములు కలిగెను.

తత్సమయమున నారాయణుఁడు యజుర్వేదమువలన పంచరాత్రమును, సామవేదమువలన గీతాపరిపాలనము, ఋగ్వేదమువలన వాద్యపరిపంచమును, అథర్వణవేదమువలన సంగీతమును జేసి తమ్మయప్రకారముగ పంచరాత్రములు మున్నగువానికి యోగవితేషనామములను పుట్టించి గాత్రశ్రోత్రులకు తత్త్వజ్ఞానఫలములు కలుగునని అనుగ్రహించియున్నాఁడు. ఇట్లు చెప్పుట వ్యాకరణమహాభాష్యమున పతంజలిమహాముని చెప్పిన "నాకపృష్ఠమును ... " అను శ్లోకార్థము మూలమై యున్నది. మఱియు ఆగమాదిభగవచ్ఛాస్త్రానుసారముగ దేవతలు శివాదిరూపములచేత ధ్యానింపవలయునని చెలియును. వేదము సర్వ

[illegible] లోకములను [illegible] పంచభూతము
లను [illegible] గంధ, [illegible] పాదిప
[illegible] ద్రియవిషయములో [illegible] ముల [illegible]
[illegible] ము [illegible]. [illegible] శబ్ద
[illegible] క్రమిం
చి [illegible] ఇంద్రియములను [illegible] అనుభవ
చతుష్టయ [illegible] మనస్సు
ప్రత్యక్షములను [illegible] సుఖముగ [illegible] కాపు
[illegible] నిర్ణయించునట్టి
న్యాయ [illegible]. వానిని
నిశ్చయముగ [illegible]. [illegible]
[illegible] కార్యశబ్ద
[illegible] ప్రధానముగ [illegible]
[illegible] లగు
చున్నారు. [illegible]
[illegible] నారు. ప్రా
చీయులగు [illegible] యుక్తి
[illegible]
ను [illegible] బృహ
స్పతి, [illegible]
[illegible] కాలేయ
ము [illegible] పూ
[illegible] ము
[illegible] గువానిని [illegible] లను
[illegible]
[illegible]
[illegible] ప్రకాశించుచున్నది. [illegible] కము
గలదు. ఇయ్యది [illegible] కాక
పోవచ్చును. [illegible] మాత్రము [illegible]

[illegible] సప్తస్వరనామములు [illegible] "నామైకదేశే నామ గ్రహణం" అను వ్యాకరణ సూత్ర [illegible] సంజ్ఞను [illegible],

౧. షడ్జమునకు "స" అనియు
౨. ఋషభమునకు "రి" అనియు
౩. గాంధారమునకు "గ" అనియు
౪. మధ్యమమునకు "మ" అనియు
౫. పంచమమునకు "ప" అనియు
౬. ధైవతమునకు "ధ" అనియు
౭. నిషాదమునకు "ని" అనియు

సంజ్ఞ చేయంబడియున్నవి.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

కమగు స్వా గారాదిరసరూపమయిన యానందమును చెంది ధీరోదాత్తుం డై తనయానందమును శిరఃకంపము మున్నగు అంగవిక్షేపములచేత వెలిపుచ్చక సమాహితచిత్తుండై యుండుట ఉత్తమునకు లక్షణము.

దీనిని దినాభాగమునందు సకలవైదికలౌకికధర్మములను ఆచరించుకొనుచు రాత్రిప్రథమయామమునందు ఇదివఱకు కర్మలు చేసిచేసి యలసటపడియున్న మనఃఖేదమునకు ఉపశాంతినిచ్చుటకై ఉపయోగించవలయును గాని ఎల్లప్పుడు నుపయోగించుచుండఁదగదు. నియమమును విడచి ఎల్లప్పుడు సేవించు నెడల నటవిటగాయకు లనంబడి శిష్టగర్హితులయి వేదవిరుద్ధమార్గగాములయిమాదకద్రవ్య సంబంధాదికముచేత స్త్రీవ్యసన ము మున్నగు దుర్వ్యసనములకు వశులయి బుద్ధిచెడి నశించుదురు. కావున గీతశ్రవణనాట్యదర్శనసమయములం దున్నిద్రజాగ్రన్మనస్కులై పరిశీలించుచున్నను తక్కినవేళలందు త్రివర్గపరిపాలనమును చేయుచుండవలయును. ఈనాదలయావధానరూపమయిన యోగము మోక్షప్రాపక మని విజ్ఞానేశ్వరీయమితాక్షరప్రాయశ్చిత్తకాండమునం జెప్పంబడినది :—

శ్లో॥ యథావిధానేన పఠన్ సామగాన మవిచ్యుతమ్ ।
సావధాన స్తదభ్యాసా త్పరం బ్రహ్మాధిగచ్ఛతి ॥
,, అపరాంతిక ముల్లోప్యం మద్రకం ప్రకరీం తథా ।
ఔవేణకం సరోబిందు ముత్తరం గీతకానిచ ॥
,, ఋగ్గాథాపాణికాదక్షవిహితా బ్రహ్మగీతికా ।
గేయ మేత త్తదభ్యాసకరణా న్మోక్షసంజ్ఞితమ్ ॥
,, వీణావాదనతత్త్వజ్ఞ శ్శ్రుతిజాతివిశారదః ।
తాలజ్ఞశ్చాప్రయాసేన మోక్షమార్గం నియచ్ఛతి ॥
,, గీతజ్ఞో యది యోగేన నాప్నోతి పరమం పదమ్ ।
రుద్రస్యానుచరో భూత్వా తేనైవ సహ మోదతే ॥ ౫ ॥

సామగానమునందు రంజిల్లు నిపుణుఁడు లౌకికగానమును తాళలయాన్వితమునాచరించుచు తాళలయభంగభయముచేతం జిత్తమేకాగ్రమై నాదబ్రహ్మోపాసనాజన్యమును రసస్వరూపానందమయమునునగు బ్రహ్మమును పొంది ముక్తిని చెందునరయు ఒకవేళ చిత్తవిక్షేపాదివిఘ్నముల

వలన ముక్తిని చెందకపోయినను భక్తి[illegible]యగువారు భరతాచార్యునిగా [illegible] గలరు.

గాంధర్వవేదాంతర్గతమగు నాట్యశాస్త్రమును [illegible] వలన బ్రహ్మ గ్రహించెను. బ్రహ్మ [illegible] భరత మునీంద్రునకు ఉపదేశించెను. భరతమునీంద్రుడును [illegible] మొదలగు నాట్యశాస్త్ర[illegible] [illegible] గ్రంథముగా చేసెను. [illegible] (సంగీతరత్నాకరము) [illegible] మునులు మనుష్యులు [illegible].

[illegible]

[illegible] వానిలో శాస్త్రప్రవర్తకులు [illegible] ప్రసిద్ధులు :—

[illegible] బ్రహ్మ [illegible] ।
[illegible] ॥
,, హనుమాన్ [illegible] ।
అ[illegible] ॥
[illegible]

శాస్త్రప్రవర్తకులు :— శివుడు, [illegible], బ్రహ్మ, విష్ణువు, [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], హనుమంతుడు, తుంబురుడు, వినాయకుడు, కుమారుడు, [illegible], [illegible]డు,

రావణాసురుఁడు, బాణాసురుఁడు, ఉషాకన్య, ఉత్తర, వసిష్ఠుఁడు, భరద్వాజుఁడు, చ్యవనుఁడు, శాండిల్యుఁడు, శుక్రుఁడు, గౌతముఁడు, శార్ఙ్గదేవుఁడు, సోమేశ్వరుఁడు, అభినవగుప్తుఁడు మున్నగువారలు.

భరతశాస్త్రగ్రంథములు :— శార్ఙ్గదేవప్రోక్త సంగీతరత్నాకరము, నారదీయరత్నాకరము, స్వరరాగసుధారసము, సోమనాథీయము, స్వరమేళకళానిధి, సంకలితరత్నాకరము, రాగమంజూష, శ్రుతిరంజని, భరతార్ణవము, సుధాసంగ్రహము, నృత్యసంగ్రహము, అభినయదర్పణము, కోహాళీయము, నృత్తవిద్యావినోదము, భరతసూత్రములు, శిలాలిసూత్రములు, కృశాశ్వసూత్రములు, అశ్వమేధప్రకరణము, రంగలక్ష్మీవిలాసము, సంగీతచూడామణి, సంగీతసారసంగ్రహము మున్నగునవి.

ఇవ్విధముగ గాంధర్వవిద్య యుత్తమమయి యుండఁగా నటులును గాయకులును బ్రాహ్మణులను శిష్టులగువారలు పరిగ్రహింపక యుండుటకు కారణం బేమనఁగా, అది సామవేదమున కుపవేదము కావున ముఖ్యవేదాధ్యేతలకువలె ఉపవేదము నధ్యయన మొనర్చినవారలకు సమానమగు గౌరవము లేకపోయెను. గాయకోత్తములగు నారదాదులను గలిగినవిధముగ వ్యాకరణాదీతరశాస్త్రపరిజ్ఞానము కలిగి సత్యశౌచాది సద్గుణకలాప మున్నయెడల నటరాజరాజునకువలె పూజ్యత్వ మందుటకు సందియము లేదు. సుగుణము లంతకంతకు తగ్గునెడల సామాన్యగాయకుఁ డనియు, అధమగాయకుఁ డనియు శాస్త్రములందే గలవు. సుగానాంగములున్నవానిని శిష్టులు గ్రహించుటలో తప్పేమి గలదు?

శ్లో. విడంబయన్త శ్చరితం మునీనాం కోపేన తేభ్యః ప్రతిపన్నశాపాః।
శూద్రా బభూవు ర్భరతస్య పుత్రా స్సద్యో౽పి నర్తకతాం ప్రపన్నాః॥

సుధాసంగ్రహమను పేరుగల భరతశాస్త్రము.

భరతమునిసంతతిక చేరిననటులు అష్టావక్రాదిమునులవేషములు వేసికొని నృత్యనాటకప్రహసనములలో వేదాధ్యయనాదిక్రియల ననుకరించుచు వారిని అవహేళనము చేయుచుండఁగా ఆమునులు కోపించి శపించఁగా ఆనటులు శూద్రప్రాయులైరి. అని గలదు. ఇయ్యది వారియొక్క దోషమునగాని విద్యాదోషము కాదు.

కలియుగమునందును జయదేవుండును, పురందరవిఠలుండును, నారాయణతీర్థులును మొదలగు భక్తులు సంగీతము మార్గ[illegible] [illegible]ముగ దీనిని గ్రహించియున్నారు.

గాంధర్వవేదము సంపూర్ణము.

చతుష్షష్టి విద్యాపరిగణనము.

మహావిద్యలు ౧౮ :—

వేదములు	౪
ఉపవేదములు	౪
అప్రధానవిద్యలు	౪
బహిరంగవిద్యలు	౬
	౧౮

ఈ ౧౮ మహావిద్యలయందు [illegible] ఉపవిద్యలు [illegible]. అన్నియు కలిసి ౬౪ విద్యలు అగుచున్నవి. వీనియందు [illegible] [illegible] కలిగియుండుట చేత సంక్షేపముగ వ్రాయుచున్నారము.

౧. శిక్ష :— సూ. ౨ పుట. ఉపవిద్యలు :— ౧. పుస్తకవాచనము. ౨. ముద్రాక్షరపఠనము.

౨. వ్యాకరణము. సూ. పుట ౫ :— ఉపవిద్యలు :— ౩. దేశభాషాభిజ్ఞానము. ([illegible] [illegible] [illegible] ము.)

౩. నిరుక్తము. సూ. పుట ౧౩ :— ఉపవిద్యలు :— ౪ నైఘంటుకజ్ఞానము. ([illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], మొదలగు [illegible])

౪. జ్యోతిషము. సూ. పుట [illegible] :— ఉపవిద్యలు :— ౫. గణితశాస్త్రము. (క్షేత్రమితి, బీజము, అంకము, [illegible] యను [illegible]ములు గలవు. [illegible] [illegible], [illegible], మొదలగునవి) ౬. [illegible]శాస్త్రము [illegible]ములు, [illegible], [illegible] యములు [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]. ఈశా

స్త్రీజాతకము బాలారిష్టము, ముహూర్తమార్తాండము, మున్నగు గ్రంథములును గలవు,

౨. శకునశాస్త్రము = ముందనుభవించఁబోవు శుభాశుభలక్షణములను పక్షిజంతువుల చేష్టలవలనను, శుభాశుభవస్తువు లెదుర్పడుటవలనను ఎఱిఁగించునది.

౩. స్వరశాస్త్రము = కుడి ఎడమ ముక్కురంధ్రములనుండి వెడలు వాయువు సూర్యచంద్రస్వరములను పేరునొంది సకల శుభాశుభఫలములను, లోకవ్యవహారములను జీవితకాలమునందు తెలియఁజేయును. ఈశాస్త్రము ప్రత్యక్షప్రమాణముగా వెలయుచున్నది.

౪. ప్రశ్నశాస్త్రము = పోయినవస్తువులను గూర్చియు, ముందుఁ గలుగఁబోవు లాభనష్టములు గుఱించియు కాలఫలములఁ గూర్చియు సమగ్రముగాఁ జెప్పఁదగినది. అవాంతరములు :— ముష్టిప్రశ్నము, నష్టప్రశ్నము మున్నగునవి.

5. కల్పము, చూ. పుట ౧౫

6. ఛందస్సు. చూ. పుట ౧౭

౧౦. (ఉపవిద్య) కవిత్వరచనము = ఆశు, గర్భ, బంధ, చిత్ర, కవిత్వము మున్నగునవి.

7. ఋగ్వేదము. చూ. పుట, ౧౫

8. ఆయుర్వేదము (ఋగ్వేదోపవేదము) చూ. పుట ౨౭

౧౧. (ఉపవిద్య) ధాతురసవాదము = కొండగనులందు పుట్టిన అభ్రకము, తాళకము, శిలాజిత్తు, హరితాళకము, మణిశిల, మైలతుత్తము, మొదలగువానియొక్కయు, పాదరసము, గంధకము మున్నగు రసములయొక్కయు గుణములఁ దెలుపునది.

౧౨. అంజనవిద్య = ఒకవిధమగు కాటుకను చేతియందు వ్రాసి దానిని చూచుచు పోయినధనమును, చోరులను, నిక్షేపములను తెలిసికొనుట, అవాంతరములు, చోరాంజనము, ధనాంజనము మొదలగునవి.

౧౩. వశ్యౌషధప్రయోగము = స్త్రీపురుషు లొకరికొకరు వశులగుటకు తగు ఔషధప్రయోగముల నెఱిఁగించునది.

౧౪. గానశాస్త్రము = చూ. పుట, 32

శ్లో. ఆగ్రాహకా రుధిర పర్యుషితస్య దధ్నః
ఖాండొనిశోడనవ పలాని శశిప్రభస్య ।
సర్పిఃపలం మధుపలం మరిచం ద్వికర్షం
శుంఠ్యాః పలార్ధ మపిచార్ధ పలం త్రిజాత్ ॥ ౧.
[illegible] పటే లలనయా మృదుపాణిఘృష్టా
[illegible] భిక్షుతకుంభ [illegible] ।
దివ్యావృకోదరకృతా సరసా రసాలా
చాస్వాదితా భగవతా మధుసూదనేన ॥ ౨॥

తా :— ౧ శేరు పెరుగు, [illegible], నెయ్యి. [illegible], [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] పెరుగు [illegible] [illegible] [illegible], [illegible], శే.౧. కలిపి [illegible].

౧౫. [illegible] శ్రీ [illegible] = [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible].

శ్లో. [illegible] ।
[illegible] ౧
,, [illegible] ।
[illegible] ।
,, [illegible] ।
[illegible]
,, [illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ।
[illegible] ॥

౧. [illegible] :— [illegible], [illegible] కలిసియున్న [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] కాదు. [illegible], [illegible], [illegible],

వసయు, పాలును కల్పి మూలముందు తడిపినయెడల పెద్దఫలములు కాయఁగలవు.

౨. వెలగచెట్టునకు :—తేనె, నెయ్యి, బెల్లము, పాలు, ఇవి కలిపి చెట్టు మొదట త్రవ్వి వ్రేళ్ళకు నీళ్లు పీల్చునట్లు చిమ్మినెడల స్వాదుయుక్తములును స్థిరములును అగు ఫలములు కలుగును.

వెలగకును, మారేడుచెట్టునకును ఇంటిచూరు నీళ్ళు వ్రేళ్ళకు చల్లవలయును. ఖర్జూరము, నారికేళము, కదళి, వేణువులకు చూరు నీళ్లు పోయునెడల చక్కఁగా ఫలించును.

౩. నారికేళము :—మినుములు, పెసలు, దేవదారువిత్తులు చల్లని నీళ్లలో నానవేసి రుబ్బి మద్యములో కలిపి లవణముతోఁగూడ కల్పి చెట్టువ్రేళ్ళను మొదటను రాత్రివేళలందు లేపనము చేయునెడల ఫలహీనమయినను అరుచిగల కాయలుగలదైనను మంచికాయలు కాయుటయేగాక మధురములును పెద్దవియునగు కాయల ననేకములు గాయును.

౪. పనసచెట్టునకు :—మొదటినుండి కొమ్మలవఱకు తామరాకులు చుట్టి చెట్టుయొక్క మొదటియందు సన్నసిముళ్ళకంప వేసినయెడల పెద్దపెద్ద పండ్లుకాయును.

౫. మాతులుంగపుచెట్టునకు :—పురుగులు చేపలుగల నీళ్లు పోయుచు నువ్వుపొట్టువేయ విస్తారముగ గొప్పపండ్లుకాయును.

౬. బీజపూరవృక్షమునకు :—పక్కమాంసపుతునకలు వృక్షమూలమునందు లేపనముచేయ చక్కఁగఫలించును; ౨. బెల్లము, మాంసము, ఉదకము, వృక్షమూలమునందు చల్లునెడల చక్కఁగఫలించును. ౩. తాలికపట్టి, కల్లు, వీనితోఁ గలిపిన మాంసమును చల్లునెడల బాగుగ ఫలించును.

౭. నారంగచెట్టునకు :—వాయువిడంగములు, ఆవాలు, నువ్వులు, నీళ్లు, పాలతోనూరి పందిదేహమాంసముతో మూలమునందు వృక్షమునకు లేపనముచేయ మిక్కుటముగ ఫలములు ఫలించును. ౨. ఏజాతిసంబంధమగు మాంసమునైనను ఆవుపాలు, బెల్లము, వీనితోఁగలిపి

దానితో నారింజచెట్టుయొక్క మూలమును తడిపిన స్వాదుఫలములగు ఫలములధికముగ ఫలించును.

౮. అరఁటిచెట్టునకు :—ఏనుఁగుదంతమును పొడిచేసి దానితో కమురుకాల్చిపెట్టి మూలమునకు దట్టులు వేయునది. ఇట్లొనరించిన నిరంతరముగ ఫలములు కాయును. మఱియు, అరఁటిచెట్టు మూలమునందు ఏనుఁగుదంతమునుంచిన యెడల మంచిఫలములు ఫలించును. ఏనుఁగు దంతముతో సమముగనుండు పిల్లనిచ్చిన చక్కఁగ ఫలించును.

౯. ద్రాక్షకు :—ద్రాక్షయొక్క మొదట, మదుర్ద్రవ్యములు, బెల్లము, బురద, వీనిని మొదలయందువేయఁగా రుచిగలవియు పెద్దగలవియు నగు పండ్లు చక్కఁగ ఫలించును.

౧౦. గు వేపమాంసమును భస్మముగచేసి అటయు నాడేయు క్కమీద వీనిని చెట్టుయొక్క మొదటవేసినను చక్కఁగ ఫలించును.

౧౧. మామిడిచెట్లకు :—పేలు, ప, , , ఏ, సీసము బసియు, ఈ యొక్క పచ్చిమాంసము భస్మమాంసము మూలము నందు తడిపివేసినయెడల పుల్లదనము వదలి మాధుర్యములగు ఫలములు ఫలించును.

౧౨. లేఁతమామిడి :—నీ నీ , మ ఉదకము చేత మొదలయందు తడుపునపుడు ఫలించును

౧౩. పదమాంసమును అరఁటిలనే బియ్యము నాన బెల్లము, పాలు, నెయ్యి, తేనె వీనితో కలిపి ఎక్కువగ ఫలించును.

కాచినదీ పూర్వముయందు మొదటయందు కూర్పు పూర్వాచారమునందు కాలీయందు మామిడిచెట్టుకు క్రమముగ చెప్పిరావలయును. తరువాత పూర్వముగ కాలమున నాలుగుమచేసి నియుక్తమగు లేయం గాచినప్పుడు బదుపుగల గోప్పరాశిని నుండి దగ్గరునులకట్టియుంచవలయును. ఎల్లప్పుడు ఫలించును.

మంత్రము :—ఓం వనస్పతయే నమ

కార్తిక బహుళ అమావాస్యయందు చెట్టునకు పాషాణమును కట్టి మార్గశిర బహుళ అమావాస్యయందు విప్పివేయునది. ఈవిధము గఁ జేయఁగా మాసమునకు ఒకకొమ్మయందు చక్కఁగ ఫలించుచుండును. గొడ్డలిచేత కొట్టఁబట్టినగనే ప్రథమమందు పూచును. ఆచెట్టుయొక్క పంగిలను నువ్వులపిండి, తేనె, నెయ్యి, వీనిని కలిపి, కొట్టఁబెట్టినస్థలములయందు పూయవలయును. ఇట్లు చేయునెడల తియ్యని ఫలములు అతిశయముగ కాయును.

౧౨. సంపెంగచెట్టునకు:—నువ్వులు, కోష్టువు, పిప్పళ్లు, గురివిందగింజలు నల్లావాలు, అడవికంద, వీనిని చూర్ణముచేసి పాలలోఁ గలిపి పోయునెడల విస్తారములయిన పువ్వులు పూయును.

౧౩, ౧౪, ౧౫. పున్నాగ, గిరిమల్లిక, నమస్కారవృక్షములకు:—పక్షి మాంసము, మత్స్యమాంసము చెట్టుయొక్క మొదటియందుంచి పాలు, ఉదకము, నెస్తురు, వీనిని మామిడికొమ్మతో ఆవృక్షములను తాఁకవలయును. దీనివలన చక్కఁగ పుష్పించును.

౧౬. ౧౭. ౧౮. ప్రియంగువు, పున్నాగము, కడిమి:—దాసనతోఁ గూడిన యభ్రకము, రేఁగుబండ్లు, కల్లు, మాంసము, వీనిని వృక్షములయొక్క మొదటియందు చుట్టుతడుపవలయును, ఇట్లు చేసిన యెడల పుష్పము అమితముగ పూయును.

౧౯. రేగుచెట్టునకు:—యష్టిమధుకమును ఊరవేసిన నీళ్ళు పోయఁగా ఫలించును. ౨. నువ్వులు. యష్టిమధుకము. సమముగ చూర్ణముచేసి తేనెతోఁ మిశ్రముచేసి వసంతముచేత మూలమును తడిపిన యెడల శీఘ్రముగ ఫలించును.

౨౦. తీగమల్లెకు:—ఆషాఢ మాసమునందు చెట్టుయొక్క మొదలను ప్రస్వేదయెడల పరిమళ సుగంధితములును, మధుయుక్తములు నగుఫలములు ఫలించును. నలికపిండి, మత్స్యమాంసమును వేయఁగా సర్వఋతువులందు ఫలించును.

౨౧. చింతచెట్టునకు:—మొదట త్రవ్వి గోధుమలు మినుములు, నువ్వులు, మాంసము, లేపనము చేయుచు మొదటియందు వేయునది. తేనెచెట్టునకు నిత్యము నువ్వులు, మినుములు, గోధుమలు వీనియొక్క పిండి

యును, రక్తము, సుగంధమాంసము, పసుపును కలిపి పూతము వేయునది. చక్కఁగ ఫలించును.

పుష్పదోహదము:— ౨౧, ౨౨, ౨౩, జాజి, మల్లె:—మూలమునందు తాఁబేటిమాంసమును వేయఁగా మిక్కిలి పరిమళముగల పూలువిశేషముగ పూయును.

౨౪, ౨౫, ౨౬. కరవీరము, గోరింట, మాధవీలత:— సాయంకాలమునందు కల్లుతోఁ దడుపునపుడల ఎల్లపుడు సువాసనగల పుష్పములు పూయును.

౨౭, ౨౮, ౨౯, ౩౦, చిక్కుడు, పొట్ల, బీర, కాకర:— ప్రీతిగల వీటి మూలమునందు ఆవుపేడతోఁ బిసికి పాలుగా [illegible] కలుగవలయును. చక్కఁగ కాయును. కాకర [illegible] మొదటనేరును చీల్చి లోపల [illegible] ఉంచి సిరా పోసినయెడల [illegible]. త్రిగల పొట్ల, కాకర, దోస, [illegible] పాదులలో మూలమునందు [illegible] (నాసికాముఖము) [illegible] వలయును. మేకపాలతోఁ దడుపవలయును. మంచికాయలు కాయును.

౩౧. కూష్మాండమునకు:— [illegible] గుమ్మడివిత్తు, [illegible] గవిత్తు, కూరవేయ వలయును. [illegible] నూనెయు పూసి నెయ్యియు తేనెయు పోసి కలుపునది. పిదప ఆముక్కలను [illegible] మునుంచి నానుచు [illegible] గుమ్మడితీగ [illegible] యాలు కాయును. నాగలు గుమ్మడికాయల [illegible].

[illegible] మొదలైనవి [illegible] పాలుతోను [illegible], [illegible] ఇందులో కలిపి [illegible].

9. యజుర్వేదము. [illegible]

ఉపనిషత్ ౧౬ [illegible]

10. అధర్వణవేదము [illegible]

ఉపవిద్యలు. ౧౭ [illegible]:— [illegible] వస్తుల [illegible] కలను [illegible]. [illegible], [illegible], [illegible] ము, గోమేధకము [illegible], పుష్యరాగము, [illegible], [illegible]

శము, సెలము, ఈనవరత్నములకు గల జన్మస్థానములు, గ్రహములు, దోషము లెఱింగించుచు తత్తద్రత్నధారణమునఁ గలుగు ఫలాఫలములఁ దెలుపునది.

౧౮. ద్యూతము:—ఇది ప్రాణిద్యూతము, అప్రాణిద్యూతము, అని ద్వివిధము.

౧౮. క. ప్రాణిద్యూతము:—పొట్టేళ్లు, కోళ్లు, డేగలు, పికిలి పిట్టలు, పావురములు, కౌజులు, గుఱ్ఱములు మున్నగు తిర్యగ్జంతువుల పందెముగానుంచి పోరాడించుట.

౧౮ ఖ. అప్రాణిద్యూతము:—పాచికలు, చతురంగము, గంజీఫా, ఇస్పీటు, పచ్చీసుమున్నగు వానితో పందెముంచి యాడుట.

ఇందుకోళ్లు మున్నగువానిని పందెములుగా నుంచి పోరాడు పందెములను గెల్చువారి నక్షత్రముల నెఱింగించు శాస్త్రగ్రంథము లనేకము గలవు.

౧౯. కృషి:—భూమినిదున్ని పైరుపెట్టుటకు సస్యానందము, కృషిసిద్ధాంతము, మున్నగుగ్రంథములుగలవు. వానియందు వర్షలక్షణాదులు దెలుపఁబడి యున్నవి.

౨౦. వాణిజ్యము:—వ్యవహారమును చేయునపుడు ధాన్యాదుల కొనుకాలము, విక్రయకాలము, లాభవిధి, విక్రయనిషేధవస్తువుల వివరమును దెలుపుశాస్త్రము.

౨౧. గోశాస్త్రము:—సహదేవకృతగ్రంథ మీశాస్త్రమునందు సుప్రసిద్ధము, ఇందు గోవులవర్ణములు, సుళ్ళు, శుభాశుభలక్షణములు వానివలన గలుగుఫలములు, పశువ్యాధులు, తదౌషధములు దెలుపునది.

౨౨. భూపరీక్ష:—ఏభూమియందే పైరుపండునదియు, తియ్యనినీరుగలబావి గలుగునదియు, ప్రజలకు సుఖమొసఁగి భూమియగును గలుగునదియు రేగడ, ఇసుక, చౌడు, పాటిభూమి, ఎఱ్ఱభూమి, గులకరాతిభూముల లక్షణముల నెఱిగించువిద్య.

౨౩. సూచివానకర్మ:—సూదులచేతఁ గుట్టుపనులయొక్క భేదములను దెలుపునది.

11. అథర్వవేదము. చూ ౧౭ పుట.

ఉపనిషత్తులు ౧౦౮. ఆగమములు ౨౮:—కామికాగమము, చింత్యము, కారణము, అజితము, దీప్తము, సూక్ష్మము, సహస్రము, అంశుమత్తు, సుప్రభేదము, విజయము, నిశ్వాసము, స్వాయంభువము, అనలము, వీరము, రౌరవము, మకుటము, చంద్రజ్ఞానము, బింబము, ప్రోద్గీతము, లలితము, సిద్ధము, సంతానము, సర్వోక్తము, పారమేశ్వరము, కిరణము, వాతులము.

ఈ యాగమములయందు అనేక మంత్ర యంత్ర తంత్ర ప్రయోగములు తెలుపబడియున్నవి.

౨౫. ఐంద్రజాలికము:—లేనివి యున్నట్లు, ఉన్నవి లేనట్లు చూచు వారికనులకు భ్రమను కల్పించుట.

అవాంతరములు:—మహేంద్రజాలము, గజసిద్ధము, గోసిద్ధము, [illegible], కనుకట్టు, హస్తలాఘవము మున్నగునవి.

౨౬. ప్రయోగములు:—ఉచ్చాటనము, స్తంభనము, మారణము, మోహనము, వశీకరణము, విద్వేషణము, అను [illegible] మంత్రప్రయోగములచే తెలుపును. మంత్రశక్తిచే జలము, అగ్ని, వాయువు, [illegible], సృష్టి, [illegible]ము, భువనము, [illegible] స్తంభింపజేయు విధమును తెలుపును.

12. ధనుర్వేదము ([illegible]) [illegible]. [illegible]

ఉపవిద్య ౨౭. [illegible]శాస్త్రము [illegible]. [illegible]

౨౮. గజశాస్త్రము [illegible]. [illegible]

౨౯. [illegible]శాస్త్రము [illegible]. [illegible]

౩౦. [illegible]శాస్త్రము [illegible]. [illegible]

౩౧. అశ్వశాస్త్రము [illegible]. [illegible]

౩౨. సాముద్రికశాస్త్రము ([illegible]):—[illegible] [illegible]. [illegible] [illegible]ము, [illegible], [illegible], [illegible]ము, ఫలము, [illegible]ము, [illegible]ము, బలము, [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible]ము, [illegible]ము, [illegible] [illegible] మును తెలుపవలయును.

అవాంతరము :—వాహనారోహణము.

13. సామవేదము చూ ౧౫ పుట.

14. గాంధర్వవేదము(సామవేదోపవేదము):—చూ పుట.౯౨

ఉపవిద్యలు 33. నృత్తగీతవాద్యములు :—చూ పుట.

అవాంతరములు:—భావాధ్యాయము, రాగాధ్యాయము, తాళాధ్యాయము చూ పుట.

3౪. నాయకపరీక్ష:—చూ పుట. ౪౯

15. మీమాంస:—చూ ౧౭ పుట.

ఉపవిద్యలు౨ :—

3౫. యోగశాస్త్రము :—౧ సచ్చిదానందములు మూఁడును మంత్రయోగసాధనములు.

౨. యమ, నియమాసన, ప్రాణాయామ, ప్రత్యాహార, ధ్యాన, ధారణా, సమాధు లెనిమిది హఠయోగసాధనములు.

౩. సాంఖ్య, తారక, అమనస్కములు మూఁడును రాజయోగసాధనములు.

౪. నాద, బిందు, కళలు మూఁడును లయయోగసాధనములు.

3౬. సాంఖ్యము:—పృథివి, అప్పు, తేజస్సు, వాయువు, ఆకాశములను మహాభూతపంచకమును, గంధ, రస, రూపస్పర్శ, శబ్దములను మహాభూతగుణపంచకము; త్వక్చక్షు శ్శ్రోత్ర, జిహ్వా, ఘ్రాణములను జ్ఞానేంద్రియపంచకము, వాక్, పాణి, పాద, పాయు, ఉపస్థలను కర్మేంద్రియపంచకము. మనస్సు, బుద్ధి, అహంకారము, ప్రకృతియుఁ గలిసి చతుర్వింశతితత్త్వము లయ్యెను. జీవుఁడు ౨౫వవాఁడయ్యెను. ఇట్టి ౨౫తత్త్వములుగూడి పరమాత్మ, షడ్వింశకుఁ డయ్యెను. ఇట్టిపరమాత్మయందు నిష్ఠకలిగియుండుట సాంఖ్యమని చెప్పఁబడును.

3౭. వేదాంతము :—శరీరసంబంధములగు పంచభూతములను, వానిగుణనామములను,దశేంద్రియములను,దశప్రాణములను మనోబుద్ధిచిత్తాహంకారములను, మూలప్రకృతిని, జీవుని, స్థూలసూక్ష్మ కారణములును, శరీరత్రయమును, పంచకోశములను, అవస్థలుమున్నగువాని లక్షణముల నెఱిఁగించుచు బ్రహ్మజ్ఞానమును బోధించునది.

౩౮:—అలంకారశాస్త్రము. చూ. పుట. ౧౦౩

౩౯ :—అణిమాదిసిద్ధులు (ఐశ్వర్యమును గలుగుభేదములు) అణిమ= సూక్ష్మముగఁ జేయునది. మహిమ= గొప్పగఁ జేయునది. గరిమ= గురువుగ నొనర్చునది. లఘిమ= తేలికనగఁ జేయునది. ప్రాప్తి= ఇష్టసిద్ధినిచేయునది. ప్రాకామ్యము= సర్వసమ్మముగ మనోరథములనందుట, ఈశత్వము= సర్వాధికారియగుట. వశిత్వము= లోఁబడిన ఇంద్రియములు గలవాఁడగుట. ఇట్టియష్టైశ్వర్యసిద్ధినందినవారలలో దత్తాత్రేయకార్తవీర్యులు ముఖ్యులు.

౪౦. అదృశ్యము (ఇతరులు చూచుచుండఁగా నచటనే యుండి వారలకుఁ గనంబడకుండుట)

౪౧. పరకాయ ప్రవేశము = ఒకశరీరమునుండి వేఱొకస్వజనశరీరమున జీవునిప్రవేశింపఁ జేయుట.

౪౨. ఆకాశగమనము:—ఆకసమునఁ దిరుగుట.

16. న్యాయశాస్త్రము:—చూ. పుట.

ఉపవిద్యలు:—౪౩ వైశేషికశాస్త్రము. ఇయ్యది న్యాయశాస్త్రమునం దొకవిధము. ౪౪. సిద్ధాంతశిరోమణి [illegible] జ్ఞానమును దెలుపునది.

17. పురాణములు:—చూ. పుట. ౧౫

ఉపవిద్య ౪౫. ఇతిహాసము:—పూర్వకాలమున జరిగినవృత్తాంతము, భారతాదులు.

18. ధర్మశాస్త్రము:—చూ. పుట. [illegible]

ఉపవిద్య. ౪౬. సాముద్రికము. చూ. పుట. ౭౧

మహావిద్యలు ౧౮. యుపవిద్యలు ౪౬ నూఱును చతుష్షష్టివిద్యలు ప్రబలెను.

చతుష్షష్టివిద్యల వివరము సమాప్తము.

శివప్రోక్తములగు చతుష్షష్టితంత్రములు.

మహామాయాశంబరము, యోగినీజాలశంబరము, తత్త్వశంబర

ము, సిద్ధిభైరవతంత్రము, కంకాళభైరవము, కాలాగ్నిభైరవము, అగ్నిభైరవము, శక్తిభైరవము, యోగినీభైరవము, మహాభైరవము, ప్రధానభైరవము, బ్రాహ్మీతంత్రము, మాహేశ్వరీతంత్రము, కౌమారీతంత్రము, వైష్ణవీతంత్రము, వారాహీతంత్రము, ఇంద్రాణీతంత్రము, చాముండాతంత్రము, శివదూతీతంత్రము, యమళాష్టకతంత్రము, చంద్రజ్ఞానతంత్రము, మాలినీవిద్య, మహాసంమోహనము, వామజుష్టతంత్రము, వాతూలము, వాతూలోత్తరము, కామికము, హృద్భేదతంత్రము, తంత్రభేదము, గుహ్యతంత్రము, కలావాదము, వాత్స్యాయనాదికము, కళాసారము, కుండికామతము, మతోత్తరము, వీణాఖ్యము, త్రోతలము, త్రోతలోత్తరము, పంచామృతము, రూపభేదము, భూతోడ్డామరము, కులసారము, కులోడ్డీశము, కులచూడామణి, సర్వజ్ఞానోత్తరము, మహాకాళీమతము, అరుణేశము, మీలినేశము, వికుంఠేశ్వరము, పూర్వము, పశ్చిమము, దక్షిణము, ఉత్తరము, నిరుత్తరము, విమలము, విమలోద్ధము, దేవీమతము, శుభాగమపంచకము, వసిష్ఠసంహిత, సనకసంహిత, శుకసంహిత, సనందనసంహిత, సనత్కుమారసంహిత.

ఇట్టి ౬౪ విద్యలలో ఋగ్వేదాదిప్రధానవిద్యలు ౧౮ కీని, కొన్ని యుపవిద్యలకును వైదికములగు వర్ణాశ్రమాచార ధర్మములకును ప్రచారముగల ప్రదేశము కర్మభూమి యనంబడును. ఇయ్యదియ పుణ్యభూమి యనంబడు ఆర్యావర్తాదిప్రదేశములు గలభారతవర్షము. ఇయ్యది జంబూద్వీపమునకు దక్షిణభాగమున నున్నది. ఈభరతవర్షమునకు ఉత్తరమునందు పూర్వపశ్చిమ సముద్రముల పర్యంతము వ్యాపించియున్న హిమవత్పర్వతము ఎల్లయైయున్నది. తక్కిన 3 దిక్కులకు పూర్వ, దక్షిణ, పశ్చిమసముద్రములు ఎల్లలయియున్నవి.

ఈభారతవర్షమునందు కేరళము, మలయాళము, చేది, చోళ, పాండ్యములలోపలిభాగములు గాఁగల ద్రవిడదేశము; వేంగిమొదలగు దేశములుగల ఆంధ్రదేశము, విదర్భము, కర్ణాటము, కొంకణము, మహారాష్ట్రము, అవంతి, కుంతలము, గౌడము, అంగ, వంగ, కళింగ, సుహ్మ, పుండ్రదేశములు, ఓఢ్రము, ఉత్కళము, కీకటము, మాళవము, విదేహము, బ్రహ్మావర్తము, ఆర్యావర్తము, సురాష్ట్రము, కాంభోజము

శూరసేనము, కచ్ఛము, ఘూర్జరము, సింధువు, పాంచాలము, కాశ్మీరము, కాశ్మీరాంతము, నేపాళము మున్నగు దేశములుగలవు.

హిమవత్పర్వత ప్రాంతభాగమునందు తక్కిన ఇతరవర్షములందు ఉత్తర సముద్రతీర పర్యంతము శక దేశము మున్నగు తక్కిన దేశములు గలవు. ఆదేశములందుండు మనుష్యులకు పశుపక్షిమృగాదులవలె స్త్రీపుంజాతివిభాగము మాత్రమే కాని జన్మసిద్ధములగు బ్రాహ్మణక్షత్రియ వైశ్య శూద్రాదిజాతివిభాగములు లేవు.

కాని శకదేశపురాజగు శుద్ధోదనునకు మాయాదేవియందు జనించి బుద్ధాగమప్రవర్తకుడగు శాక్యసింహుడను అతని మతము నవలంబించిన యమరసింహాది వైనబ్రాహ్మణులును, వారి మతమునందుగల వైరాగ్యవర్ధనము, అహింసావ్రతము, తత్త్వశిలారోహణము, మున్నగు బౌద్ధధర్మములవలన మ్లేచ్ఛాదులకంటె పెక్కుమహిమగలవారు అతిశయులే. వీరలు కాలక్రమమునను ఆర్యావర్త భూమియగు భరతవర్షమును జొచ్చి విక్రమార్కునియొక్క రాజధానియగు ఉజ్జయినియందు ప్రవేశించి అతనిని జయించుటకు ప్రయత్నించగా విక్రమార్కుడను వారల చేతికి పట్టుబడెను. ఆకాలమునందు గౌతమకృత న్యాయసూత్రములకు భాష్యకారులగు ఉదయనాచార్యులవారు కాశియందు వారిమతస్థులను శాస్త్రవాదమున నోడించిరి. అమరసింహుడను మాత్రము విక్రమార్కుని సభయందున్న నవరత్నములనందగు పండితులలో నొకడై యుండెను. అతడొసంగిన నామలింగానుశాసనము వ్యాకరణముయొక్క విషయము మాత్రము గ్రహించి యున్నట్లుండుటచే దానిని మాత్రము గ్రహించిరి. తక్కిన బౌద్ధగ్రంథములకు ప్రచారము కలుగలేదు. మనయార్యావర్తమునందున్న విద్యలు, వానివ్యాపనము సంగ్రహముగ నిందు జెప్పబడెను.

ఉత్సాహశీలురును, ఉదారులునగు సత్పురుషుల ప్రయత్నముచేత మనవిద్యలు, గ్రంథములు లోకమున ప్రసిద్ధముగ వెలయుగాత.

సంపూర్ణము.